T.C
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Aygül DÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2009

T.C
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Aygül DÖNMEZ

Danışman: Yrd. Dç. Dr Sanlı ATEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2009

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Sanlı ATEŞ
(Danışman)

Üye : Prof. Dr. Haydar ŞENGÜL

Üye : Doç. Dr. M. Fatih CİN

ONAY
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduğunu onaylarım.

…../…../2009

Doç. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Aygül DÖNMEZ

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sanlı ATEŞ
Nisan 2009, 196 sayfa

Ekonomik büyüme iktisat literatüründe üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Konunun önemi, ülkelerin elde ettiği ekonomik güçle, üzerinde yaşadığı toplumlara daha iyi bir yaşam koşulu sunması ve siyasal alanda ülkelere bağımsızlık sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Ekonomik büyümeyi bir ülkenin reel gelirindeki artış oranı olarak tanımlarsak bunu sağlamanın yolunun daha fazla üretim yapmaktan geçtiği hususunda hiç şüphe yoktur. Üretimin dört belirleyici unsuru vardır. Bunlar, emek, sermaye, hammadde ve girişimdir.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin üretim konusunda en büyük sıkıntısı yeterli miktarda sermayeye sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Gerek gelişmiş ülkelerden, gerekse de ekonomik kuruluşlardan borç yoluyla sermaye elde edilebilmesine karşın, siyasal alanda yarattığı sıkıntı nedeniyle tercih edilen bir yöntem değildir.

Son dönemde dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme olgusu, hem gelişmekte olan hem de az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu sermayeyi doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) yoluyla karşılamalarına yardımcı olmuştur. DYY'ler yatırımda bulundukları ülkeler için sadece sermaye değil, aynı zamanda teknolojik yeniliklerin ve istihdam yaratmanın kaynağı olarak görülmüştür. Bu yolla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı da, yukarıda ifade edildiği üzere DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde yarattıkları etkileri incelemektir. Çalışma üç bölümden

oluşmaktadır. Birinci bölümde DYY'lere ilişkin kabul gören tanımlamalar, DYY'lerin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi yeralmaktadır. Ayrıca DYY'lerin yatırımda bulundukları ülkelerde dikkat ettikleri belirleyici unsurlar ile son dönemde sektörel ve ülke bazında yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomileri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri incelenmektedir. Bu konuda iktisat literatüründe hakim olan görüşlere yer verilmiştir. DYY'lerin ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerine olan etkileri hususunda yapılmış ampirik çalışmalar yeralmaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye'deki DYY'lerin sektörel, bölgesel ve miktar olarak gelişimi incelenerek ilk iki bölümde anlatılan teorik bilgilerin gerçekliği Türkiye'ye ilişkin veriler kullanılarak test edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Ekonomik Büyüme, Emek, Sermaye, Doğrudan Yabancı Semaye Yatırımları, Dış Ticaret

ABSTRACT

THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH AND FOREIGN TRADE: AN APPLICATION ON TURKEY

Aygül DÖNMEZ

Master Thesis, Department of Economics
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Sanlı ATEŞ
April 2009, 196 Pages

Economic growth is one of the important research areas within the field of Economics. Because, by economic growth countries gain an economic power and maintain better living standards for its citizens and political independence in the international system.

When economic growth is defined as an increase in real national income, then it is achieved by increase in production. Factors of production, labour, capital, raw material and entrepreneurship are the main determinants of production.

The basic problem of developing countries and least developing countries is the lack of capital. Borrowing from rich countries or international financial institutions is not a good option for these countries. Because they loose their political independence.

With the help of economic globalization and increasing integration of economies, developing and least developing counries finance their capital requirements by foreign direct investments. In addition to financing capital deficits, foreign direct investments provide technological inovations and employment. Generally, there is a widespread belief among academicians that developing and least developing countries can converge richer countries by foreign direct investments.

The purpose of this study is to investigate the effects of foreign direct investments on the recipient countries. The study is comprised of three sections. In the first section the definitions of foreign direct invetments, the historical progress of foreign direct investment, the underlying conditions they seek to invest in a country, the sectoral developments in the last period are analyed. In the second section, the direct and indirect effects of foreign direct investments and the generally accepted academic views on foreign direct investments, and the the emprical literatue on growth and trade effects

of foreign direct investments are written. In the third section, the sectoral, regional and quantitative progress of foreign direct investments in Turkey will be examined. Then the theoretical information given in the first two sections will be tested with the data of Turkey.

Keywords : Economic Grasth, Capital, Lobor, Foreign Direct Investment, Foreign Trade

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam sayın Sanlı ATEŞ'e ve çalışmamın uygulamalar bölümünde beşeri sermaye stoğuna ilişkin serilerin oluşturulmasında yardımcı olan sayın İsmail TUNCER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmada İ.İ.B.F2004YL9 Numarası ile Çukurova Üniversitesi Bilimsel Projeleri Destekleme Fonundan yararlanılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET……..…..i
ABSTRACT……...…iii
ÖNSÖZ……..……...v
KISALTMALAR LİSTESİ...……..…..ix
TABLOLAR LİSTESİ…….……..x
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE BU YATIRIMLARI BELİRLEYİCİ ETKENLER

1.1. Yabancı Yatırımların Tanımları ve Sınıflandırılması…….4
1.2.Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi……..7
1.3. Çok Uluslu Şirketler ve Organizasyon Yapıları……...…10
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Açıklamaya Yönelik Teoriler…..……..15
1.4.1 Ürün Hayat Devreleri Kuramı……15
1.4.2 Endüstriyel Yapı Teorisi……..17
1.4.3 Eklektik Paradigma……..18
1.4.4 İçselleştirme Teorisi……19
1.4.5 Oligopolistik Tepki Teorisi…….……20
1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Tercihinde Etkili Olan Faktörler…….…..21
1.5.1 Ekonomik Faktörler.....24
1.5.2 Yapısal Faktörler.....30
1.5.3 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Tercihinde Etkili Olan Faktörlere Yönelik Yapılmış Uygulamalar……..33
1.6 Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı…….38
1.6.1 Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Bölgesel Dağılım……39
1.6.2 Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel

Dağılımları……...45

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ

2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Etkileri……..……..……..……...50
2.1.1. DYY'lerin Sermaye Birikimine olan Etkisi……...……53
2.1.1.1. İktisadi Düşünce Gruplarının DYY'lerin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticarete Üzerine Olan Etkilerini Açıklamaya Yönelik Doğrudan Ve Dolaylı (Sermaye Birikimi, Dış Ticaret, Teknolojik Gelişme) Görüşleri……....…..……..56
2.1.1.1.1. Klasik İktisadi Düşünce Grubu……..……...56
2.1.1.1.2. Keynesyen İktisadi Düşünce……..……..60
2.1.1.1.3. Neo-Klasik İktisadi Düşünce Okulu……..……...64
2.1.1.1.4. Marxists Düşünce…….68
2.1.1.1.5. İçsel Büyüme Teorileri……..…….……74
2.1.2. DYY'lerin Ödemeler bilançosu Üzerindeki Etkisi…….80
2.1.3. DYY'lerin İstihdam Üzerindeki Etkileri……82
2.1.4. Teknolojik Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Olan Katkısı ve DYY'lerin Teknoloji Transferi Üzerindeki Etkisi……..……...89
2.1.4.1. Teknolojik Gelişmenin Tanımlanması Ve Sınıflandırılması…….90
2.1.4.2. Teknoloji Transferinin Nedenleri……..92
2.1.4.3. DYY'lerin Teknolojik Bilgi Yaratmadaki Rolü……93
2.1.4.4. Transfer Edilen Teknolojinin Ülkeye Uygunluğu Ve Transfer Süreci……...…….96
2.1.4.5. Teknoloji Transferi Yöntemleri Ve DYY'lerin Teknoloji Transferi Üzerindeki Etkinliği……..……98
2.1.4.5.1. DYY'lerin Bağlı Firmalara Olan Teknoloji Transferi...102
2.1.4.5.2. DYY'ler Yoluyla Gelen Teknolojinin Yerel Firmalara Sızması (Spillover Effect)……..……..……..103
2.1.4.5.3. DYY'ler Yoluyla İkincil Teknolojik Yayılma (Spillover) Ve Bu Yayılmayı Belirleyen Etkenler

Üzerine Yapılmış Uygulamalar ……..……..109
2.1.5. DYY'ler Ve Bölgeselleşme Ekonomileri (Agglomeratıon Economies) Etkisi.....126
2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Dış Ticaret Üzerine Olan Etkileri.....129
2.2.1. DYY'lerin Dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini Gösteren Uygulamaları ve Ülke Örnekleri …….....……. …….....…….. …….....……..137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ VE EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi……..…147
3.2 .Türkiye'nin DYY'ler Açısından Avantajları Ve Dezavantajları……150
3.3. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı……...155
3.4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı…157
3.5. Türkiye'de Faaliyette Bulunmasına İzin Verilen DYY'lerin Bölgesel Dağılımı ve Yatırım Türlerine Göre Oranları……...159
3.6. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini Ölçmeye Yönelik Ekonometrik uygulamarı…....160
3.6.1. Araştırmanın Amacı Ve Kullanılan Teknikler……..…….160
3.6.2. Uygulamada kullanılan Değişkenlere İlişkin Açıklamalar……...163
3.6.3. Türkye'de DYY'lerin Ekonomik Büyüme Ve dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini Ölçmeye Yönelik Uygulamanın Aşamaları……..…167
3.6.3.1. Uygulamada Kullanılan Değişkenlere Yönelik Serilerde Durağanlık Testleri……....……..……..…167
3.6.3.2. Uygulamada Kullanılan Değikenlere Yönelik Granger Nedensellik Sınamsı……..…..……...169
3.6.3.3. İki Aşamalı En Küçük Kareler Tekniği İle Türkiye Ekonomisi Üzerinde Gerçekleştirilen Ekonometrik Uygulama Sonuçları …....171
SONUÇ ……..……...……...177
KAYNAKÇA……..…..181
ÖZGEÇMİŞ……..……196

KISALTMALAR LİSTESİ

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ : Az Gelişmiş Ülkeler
ÇUŞ : Çok Uluslu Şirketler
DESA : Birleşmiş Milletlerin Sosyal Ve Ekonomik Olaylar Departmanı
DYY : Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GOÜ : Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF : Uluslararası Para Fonu
İSO : İstanbul Sanayi Odası
MAI : Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
MERCOSUR: Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'a yönelik Güney Ortak Pazarı
MID :Uluslar arası Yönetim Geliştirme Merkezi
NAFTA : Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NICB : Milli Sanayi Konferansı Kurulu
OECD : Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü
TFV : Toplam Faktör Verimliliği
TRIMS : Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri
TRIPS : Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları
TÜSİAD : Türkiye Sanayici Ve İş Adamları Derneği
UN : Birleşmiş Milletler
UNCTAD : Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Yatırım Konferansı
YASED : Yabancı Sermaye Derneği
WB : Dünya Bankası
WTO : Dünya Ticaret Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1. DYY'lerin Belirleyici Unsurları……..……..……..23
Tablo 1.2. DYY'lerin Belirleyici Unsurlarına Yönelik Yapılmış Uygulama Örnekleri……..……..37
Tablo 1.3. DYY ve Uluslararası Üretime İlişkin Bazı Göstergeler……..…..39
Tablo 1.4. Dünya Genelinde 2001-2002 Döneminde Bölgelere ve Bazı Ülkelere Göre DYY Girişi……...…….....43
Tablo 1.5. Dünya Genelinde DYY Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı……..…...…..44
Tablo 1.6. Çokuluslu İşletmelerin Faaliyette Bulundukları Sektörlere Göre Tarihi Gelişimleri……..……..……..…….45
Tablo 1.7. Dünya Genelinde 1988 Ve 1997 Yıllarında Sektörlere Yönelik DYY Girişleri……..……...…….....48
Tablo 1.8. Dünya Genelinde 1999-2000 Ve 2001 Yılları Arasında Sektörlere Yönelik DYY Girişleri……49
Tablo 2.1. 1975, 1985, 1990 Ve 1992 Yıllarında Dünyada ki DYY stoğu Ve Çokuluslu Şirketlerdeki Tahmini İstihdam……...……...87
Tablo 2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam İstihdamının Yüzdesi Olarak Yabancı Firmalardaki İstihdam Oranı…….……...……...87
Tablo 2.3. 1998 Yılı İtibariyle Yabancı Aktifleri Bakımından Dünyanın En Büyük 30 Çokuluslu Şirketinin Yarattığı İstihdam……..…….…….....88
Tablo 3.1. Türkiye'de 2002 Yılı İtibariyle Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Sektörel Dağılımı (Milyon TL)……..156
Tablo 3.2. 1995-2004 Döneminde Türkiye'deki Fiili Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı……...…...156
Tablo 3.3. Türkiye'de 2002 Yılı İtibariyle Faaliyette Bulunmasına İzin Verilen Yabancı Sermayenin Ülkelere Göre Dağılımı…….…….....157
Tablo 3.4. Türkiye'deki Çokuluslu Şirketlerin Ve Türkiye'nin İthalat ve İhracatı…...159
Tablo 3.5.Türkiye'deki DYY'lerin Geliş biçimine Göre Firma Sayıları……..160
Tablo 3.6. Uygulamada Kullanılan Değişkenler İle Hata Terimi Arasında İçsellik (Endogeneity) Probleminin Var Olup Olmadığına Yönelik Araç Değişkenler Yöntemi Yardımıyla Gerçekleştirilen Hausman Sınaması

Sonuçları ……..…….…….……162
Tablo 3.6.1. Hausman Sınaması 1 ……..……...…162
Tablo 3.6.2. Hausman Sınaması 1 ……..……..…….163
Tablo 3.7. Uygulamada Kullanılan Değişkenlere Ait Serilerin Çoğaltılmış Dickey Fuller (ADF) Yöntemiyle Elde Edilen Birim Kök Test Sonuçları …..……..168
Tablo 3.8. Uygulamada Kullanılan Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Sınaması Sonuçları ……..……...……170
Tablo 3.9. İki Aşamalı EKK Regresyon Sonuçları ……..173
Tablo 3.9.1 Model I'in İki Aşamalı EKK Regresyon sonuçları ….……....……173
Tablo 3.9.2 Model II'nin İki Aşamalı EKK Regresyon Sonuçları ..…….……173
Tablo 3.9.3 Model III'ün İki Aşamalı EKK Regresyon Sonuçları ..…….....174
Tablo 3.10 Sıradan EKK Regresyon Sonuçları.……...…….……..175
Tablo 3.10.1 Model I'in Sıradan EKK Regresyon Sonuçları …..……...….175
Tablo 3.10.2 Model II'ün Sıradan EKK Regresyon Sonuçları ...……...……...175
Tablo 3.10.3 Model III'ün Sıradan EKK regresyon Sonuçları ..……..…..176

GİRİŞ

Son dönemde Dünya ekonomilerinde, uluslararası sınırların ortadan kalktığı yoğun bir küreselleşme olgusu hakim olmaktadır. Küreselleşmede, ülkeler arasında ticaret, yatırım ve sermaye akımı yoluyla karşılıklı etkileşim ve birleşme süreci yaratılmaya çalışılmaktadır.

Ülkelerin gerek ekonomik, gerekse de siyasi arenada güç elde edebilmeleri için küresel dünyada var olmaları zorunlu bir hâl almıştır. İster gelişmiş, isterse de gelişme yolunda olan ülkeler olsun, hepsinin üzerinde hemfikir olduğu konu küreselleşen dünya içinde varolmanın yolunun gereken niteliklerde ve yeterli miktarda yabancı sermayeye sahip olmakatan geçtiği düşünülmektedir. Fiziksel sermaye kalkınmada , yeni iş olanakları yaratmada yaşamsal bir öneme sahip olmakla birlikte, daha da önemlisi fiziksel ve beşeri sermayenin iç içe işleyişi kalkınma ve büyümenin temel girdisi olarak kabul edilmektedir.

Ülkelerin sermaye yetersizliği hibe ve dış borçlar yoluyla giderilebileceği düşünülebilir. Ancak ülke bakımından hibenin, politik; dış borçların ise, ekonomik sonuçları bu tür sermayeye olan ilgiyi azaltmıştır. Diğer taraftan bu türdeki kaynaklar siyasi iktidarlar tarafından daha çok politik sebeplerle verimli olmayan işlere diğer bir ifadeyle otonom yatırımlardan ziyade lüks ihtiyaçlar ve cari masraflar için kullanılmaktadır. Bu nedenle küreselleşme olgusu içerisinde en önemli yere sahip olan yabancı sermaye türü, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY)'dır. Çünkü diğer yabancı sermaye türleri ülkeye çok kolay ve kısa sürede giriş yapabildiği gibi çok kısa sürede çıkış ta yapabilmektedir. Ufak bir kriz ortamında portföy şeklindeki yabancı yatırımların kısa sürede ülkeyi terk etmesi halinde ülkedeki kriz ortamı büyüyecektir

DYY'lerin önemi, ev sahibi ülkeler için sadece bir açık giderme kaynağı değil, aynı zamanda teknolojik gelişme kaynağı olmasından ileri gelmektedir. Çünkü yapıları gereği çokuluslu şirketler (ÇUŞ) teknoloji lideri kuruluşlardır. Gelişmiş ülkelerin sahipliğindeki ÇUŞ'lar bütçelerinin önemli bir kısmını ar-ge harcamalarına ayırabilmektedir. Dolayısıyla ÇUŞ'lar yoluyla, ev sahibi ülkelerde uygun koşulların sağlanması halinde bu teknolojik yeniliklere herhangibir bedel ödenmeden sahip olunabilmektedir. Diğer taraftan, DYY'ler yatırımda bulundukları ülkelerin üretim kapasitesine katkıda bulunmaları, işletmecilik bilgisi (know-how) getirmesi, rekabet ortamı yaratarak ekonomiye hareketlilik kazandırması, istihdam üzerinde etkili olması,

hazine için vergi geliri sağlamaları ve ülkenin ticari ilişkilerinde gelişme yaratarak döviz girişi sağlamaları bakımından büyük önem arz etmektedir.

DYY'lerin bahsedilen etkileri, ev sahibi ülkelerin yatırımları, dış ticareti ve beşeri sermayesi üzerinde kendini göstermektedir.

Öncelikle DYY'lerin yurtiçi yatırımları uyararak ekonomide verimlilik artışı yaratabilmesi yurtiçi yatırımların DYY'ler karşısındaki rekabet gücüne bağlıdır. Eğer yurtiçi firmaların yabancı firmalar karşısında rekabet gücü varsa, yerli ve yabancı firmalar arasındaki ileriye ve geriye dönük bağlantılar yoluyla, ÇUŞ'ların sahip olduğu teknolojik bilgileri ele geçirerek kendileri geliştirecektir. Bu etki DYY'lerin yurtiçi yatırımlar üzerindeki olumlu etkisi, tamamlayıcılık, diğer bir ifadeyle pozitif dışsallık olarak nitelendirilebilecektir. Oysa yurtiçi yatırımların ÇUŞ'lar karşısında herhangibir rekabet gücü yok ise, bu durumda ÇUŞ'lar yurtiçi yatırımların piyasa paylarını ele geçirerek yurtiçi yatırımları dışlayacaktır. Bu etki ise, ikame etkisi, negatif dışsallık olarak değerlendirilecektir.

DYY'lerin dış ticaret üzerindeki etkisine baktığımızda, ÇUŞ'ların özellikleri gereği teknoloji lideri olmalarından dolayı, pazar payları büyük olabilmektedir. Eğer DYY'ler yurtiçi yatırımlar ile tamamlayıcılık içerisinde olarak, yurtdışında kendi kurdukları pazarlara satış yaparlar ise, ev sahibi ülkeye döviz girişi sağlayarak olumlu etki yaratabilir, ancak üretim sırasında kullandıkları ara malları yurtdışından ithal ederek yurtiçi üretimi azaltmaları, ayrıca yurtiçi firmaların ihracat yaptıkları dış piyasaları ele geçirmeleri halinde ülkeden döviz çıkışına neden olarak neğatif etki yaratacaktır.

DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkileri yaratmaları hiçbir zaman garantili değildir. Öncelikle ev sahibi ülkelerin de DYY'lerin getirdiği bu imkânlardan faydalanmasını sağlayacak gelişmiş bir beşeri sermaye stoğuna sahip olması gerekmektedir. Çünkü DYY'ler yoluyla gelen teknolojilerin yurtiçi firmalara aktarılabilmesinde kilit faktör beşeri sermayedir. DYY'ler yoluyla gelen teknolojiler yurtiçi firmalara aktarılamaz ise, yurt içi firmaların rekabet gücü zamanla azalacaktır. Dolayısıyla yabancı firmalar ile yurtiçi firmalar arasındaki teknoloji boşluğunun, ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğunun masetme kapasitesi ile uyumlu olması gerekmektedir. Kısaca ev sahibi ülkelerin DYY'ler yoluyla ekonomik gelişme sağlamalarında sadece DYY'lerin miktarı değil, aynı zamanda ev sahibi ülkelerin nitelikleriyle DYY'lerin niteliklerinde de bir uyum olması söz konusudur. Bu sebeple ev sahibi ülkelerin uygulayacakları politikalarla (teşvikler, tarife yapıları…vb.) hangi

sektöre ve hangi bölgeye yönelik olarak ne kadar ve ne türde DYY'nin kabul edileceğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Ülkeye gerekli nitelikte DYY girişi sağlayabilmek için öncelikle yabancı yatırımlar devlet politikası olarak benimsenmeli, siyasi iradede kararlılık ve tutarlılık sağlanmalı, hukuksal altyapı iyileştirilmeli, enflasyonla mücadele kesintisiz sürdürülmeli, ancak birkaç yıldan önce sonuçlanmayacak bu süreçte enflasyon nedeniyle oluşan kayıpları bir ölçüde bertaraf etmek için enflasyon muhasebesi uygulanmalı, AB'ye adaylık sürecinde gerekli uyum çalışmaları en kısa zamanda yerine getirilmeli, yatırım ortamının tanıtımını üstlenecek bir yatırım promosyon ajansı kurulmalı, yabancılar aleyhine oluşacak ayrımcılık önlenmeli, vergi yükü azaltılarak finans sektörüne yönelik reformlar tamamlanmalı ve yatırım teşvikleri ülkenin ihtiyacı olan teknolojik alanlarda sağlanmalı, çevre ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler güçlendirilmeli, özelleştirmeye kararlılık ile devam edilmeli, en önemlisi de eğitim yatırımlarının GSYİH'den aldığı pay arttırılarak eğitim kurumlarının kapasitesi, çağdaşlığı ve kalitesi arttırılmalı, yolsuzluklarla mücadele edilmeli, DYY'lerin özellikle ihracat ve tedarik üssü etkilerinden faydalanabilmek için altyapı ve lojistik kapasite arttırılmalıdır. Kısacası, ancak ülke şartları ile uyumlu yabancı sermaye politikalarının yürürlüğe girmesi ile DYY'lerden beklenen fayada sağlanabilecektir. Aksi takdirde ne istenilen düzeyde DYY ülkeye getirilebilir, ne de DYY'lerden beklenen fayda ekonomide gözlenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE BU YATIRIMLARI BELİRLEYİCİ ETKENLER

1.1. Yabancı Yatırımların Tanımları ve Sınıflandırılması

Yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelerden temin ederek, kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali, teknolojik veya mali ve teknolojik kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür yatırımlar, gelişmiş ülkelerde kurulu teşebbüslerin gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) kendilerine bağlı bir şube açmaları, yeni bir tesis kurmaları veya mevcut bir şirketin sermayesinin arttırmaları şeklinde olmaktadır. Kurulan tesis tamamen yabancı sermaye ile kurulabileceği gibi, yerli teşebbüs ile ortaklık şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Akdiş, 1998).

Yabancı sermaye yatırımcısı, yerleşik olduğu ülkeden başka bir ülkede şube, büro, bağlı kuruluş ya da ortaklık biçiminde doğrudan yabancı sermaye yatırımına sahip olan şahıslar, şirketleşmemiş kamu ya da özel teşebbüsler, devletler, birbiriyle bağlantılı bireyler, birbiriyle bağlantılı şirket ve/veya şirketleşmemiş girişimcilerdir (Demircan, 2003).

Uluslararası alanda oluşan sermaye hareketleri genelde üç grup içinde tanımlanmaktadır:

-Banka kredileri

-Portföy yatırımları

-Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY)

Portföy yatırımları; faiz ya da kâr payı karşılığında uluslararası sermaye piyasasından yabancı şirketlerce ithal edilen borç senedi, tahvil ve hisse senetlerinin satın alınmasıdır.

OECD ve IMF tanımlamasına göre; doğrudan yabancı sermaye yatırımları (Foreign Direct Investment), bir ülkedeki yerleşik kişi ve kurumların (doğrudan yatırımcı) diğer bir ülkede kalıcı ekonomik çıkar elde etme amacını yansıtmaktadır. Burada bahsedilen kalıcı çıkar kavramı ile yabancı yatırımcı, yabancı yatırım girişimi ve bu girişimin yönetimi üzerindeki kontrol hakları arasında uzun dönemli bir ilişkinin hüküm sürmesi ifade edilmektedir (Duce, Espano, 2003).

Bazı ülkelerde ise aşağıda sıralanan bir kısım unsurların aynı anda bulunması yatırım konusunun DYY olarak tanımlanabilmesi için gerekli sayılmaktadır.

-Yönetim kurulunda temsil,

-Politika oluşturma sürecine katılım,

-Şirketler arası somut ilişki,

-Yerli ve yabancı personeller arası yer değiştirilmesi,

-Teknik bilgi tedariki,

-Uzun dönemli borçların yatırım yapılan işletmeye mevcut piyasa oranından düşük oranlarda sağlanması,

Bu genel tanımlamalar ülkeler arasında cereyan eden sermaye hareketleri arasında giderek payı artan DYY'nin rakamsal büyüklüğünü tespit etmek açısından önem taşımaktadır OECD normlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), şahıslar ya da şirketlerden oluşan yabancı bir yatırımcının şirketleşmiş ya da eşiti bir işletmede şirket bünyesinde en az %10 oranında temsil gücüne sahip olduğu yatırımları kapsamaktadır. Burada %10'luk payın şirket yönetiminde etkili olduğu düşünülmüş, daha fazla paya sahip yatırımcıların daha az etkili olabileceği ya da %10'dan daha az paya sahip olmasına rağmen, çok daha etkili yabancı yatırımcılar olabileceği hususu ihmal edilmiştir. Oysa ki DYY'lerin en önemli özelliklerinden biri sadece mülkiyeti elinde bulundurmakla (kısmen veya tamamen) kalmamaları, aynı zamanda yönetim hususunda etkili olmalarıdır (Oksay, 1998, Demircan, 2003).

DYY'ler yalnız nakdi sermaye bağlayarak veya sermaye malları tahsis ederek gerçekleştirilmez. Patent hakları ve teknolojik yenilikler, pazarlama yöntemleri, yönetim organizasyonu ve benzerleri gibi üretimi arttırıcı ve düzenleyici katkılar da direkt yatırımlar olarak kabul edilmektedir (Ergin, 1978).

DYY'ler genel olarak şirket birleşmeleri ve satın alımları (Merger And Acquisition) ile komple yeni yatırımlar (Greenfield) olarak iki biçimde gerçekleşmekte olup, her bir tanım kendi içinde farklı etkileri beraberinde taşımaktadır. Yabancı firmalar ile refah maksimizasyonunda bulunan ev sahibi ülke hükümetlerinin DYY'lerin bu iki tarzı arasındaki seçimi pahalı teknoloji transferi ile açıklanabilir. Teknoloji transferi ve piyasa rekabeti arasındaki maliyet-hasıla dengesi tercihlerin belirlenmesinde kilit faktördür (Matto, Olarreaga, Saggi, 2003).

Gerek DYY'ler gerek portföy yatırımları yabancı sermaye yatırımları çatısı altında bulunsa da birbirinden tamamen farklı iki yatırım türüdür. Bu farklılıkları şöyle sıralayabiliriz :

Mülkiyet konusundaki farklılık, iki yatırım türü arasındaki en önemli farklılıktır. DYY şeklinde yabancı ülkede kurulan şirket doğrudan ana şirketin denetimindedir. Bu şirketlerin başındaki yöneticiler, genellikle ana şirket tarafından atanan yöneticilerdir. Doğrudan yatırım ifadesi ile anlatılmak istenen de şirket yönetimindeki yabancı yönetimi ifade eder. Portföy yatırımları durumunda ise, yatırımcının şirketi doğrudan denetlemesi söz konusu değildir. Yönetim yerel yöneticilerin elindedir.

Ev sahibi ülke ekonomisine olan katkı farklılığı, DYY'lerin ev sahibi ülkeye sermaye ile birlikte, teknoloji, yönetim bilgisi, üretime etkinlik kazandırıcı faktörleri de beraberinde getirdiği ancak portföy yatırımlarının ev sahibi ülkeye katkısı sadece sermaye ile sınırlı kalmaktadır.

Yatırımcıların kimlik farklılığı; DYY'ler çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilirken; portföy yatırımlarını tasarruf sahibi gerçek kişiler de yapabilmektedir.

Ana para ve gelirleri geri ödeme farklılığı; DYY'ler de belli bir amortisman yoktur. İşletmenin kazanç durumuna bağlı olarak belirlenir. Portföy yatırımlarında ise, gelir ve amortismanların geri ödeme koşulları önceden belirlenmektedir.

Yatırımların amaç farklılığı; DYY'lerin amacı sadece kâr değildir. Aynı zamanda yeni pazarlar elde ederek piyasa paylarını genişletmektir. Portföy yatırımlarında ise, tek amaç kâr elde etmektir.

Az gelişmiş ülkelerden (AGÜ) gelişmiş ülkelere ihraç edilen sermaye, portföy biçiminde iken, gelişmiş ülkelerin AGÜ'lere sermaye ihracı, DYY biçimindedir.

Bu iki yatırım türünün ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkisi, gelen sermayenin ülkede ne kadar süre kalacağına bağlıdır. DYY'lerin getirdiği sermaye kalıcı bir yapı sergilerken çoğu zaman kârının da dışarıya çıkmadığı gözlenmiştir (Deıchmann, Karıdıs ve Sayek, 2003). Oysa portföy yatırımları, ülkeye girdikleri kadar kolay çıkış yapabilmektedir. Ev sahibi ülkedeki en ufak bir kriz portföy yatırımlarının dışarı kaçmasına neden olurken, ülkedeki krizin daha da büyümesine neden olabilmektedir. Kısacası yatırımcılar açısından bakıldığında likiditesi düşük olması bakımından en riskli yatırım türü DYY'ler iken, ev sahibi ülkeler açısından bakıldığında ise, portföy yatırımları likiditelerindeki yükseklik nedeniyle en riskli yatırım türüdür (Ergin, 1978; Seyidoğlu, 1998; Bayraktar, 2003; Cömert, 1998).

1.2.Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi

Sermayelerin yatırım maksadıyla kendi vatanlarını terk ederek yabancı memleketlerde yatırım haline gelmesinin tarihi 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Birinci dünya savaşından önceki dönemde yaklaşık olarak üç yüzyıl boyunca sermaye, tabii kaynaklar ve nüfusa oranla yoğun olduğu alanlardan daha az yoğun olduğu alanlara akmıştır. Bu dönemde İngiltere'nin Almanya'nın bakır madenleri ile Macaristan'daki gümüş madenlerini işlettikleri belirtilmektedir.

18.yy'da Hollanda yabancı yatırımlara sahip olmak bakımından en önde gelen ülke iken, Napolyon Harpleri liderliği İngiltere'ye geçirmiştir. 19.yy'da en yüksek seviyeye gelen İngiliz sermayelerinin yabancı memleketlerdeki yatırımı daha çok ihtiyaç duydukları hammadde, madenler, petrollerin çıkarılması ve demiryolu inşası için kullanılmıştır. Bu tesadüfi bir durum değildir. İnsan elinin değmediği bölgelere ve tabii kaynaklara ulaşmak, yeni iskân imkânları yaratmak ve yeni taleplerin doğmasını mümkün kılma amaçları düşünülerek gerçekleştirilmiştir (Zeytinoğlu, 1966).

DYY'ler ilk varoluşunu sömürgecilik döneminde göstermesine rağmen, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin özelliği olarak kabul edilmektedir. Çünkü endüstri devriminin bir sonucu olarak 19.y.y'ın ikinci yarısında, özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla kârı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir. Bu yatırım alanları ise, Avrupa endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddeleri sağlayacak, doğal kaynak ve ucuz işgücüne sahip dönemin sömürgeleri ve bağımsız az gelişmiş ülkeleri olmuştur.

19.y.y'a kadar yabancı sermaye olarak Batı Avrupa sermayesinden söz edilirken, 1914 yılından sonra A.B.D. devreye girmiştir. Birinci dünya savaşını izleyen yıllarda A.B.D. , yabancı sermaye yatırımlarında ön sırayı almıştır. Ancak 1929-30 "Dünya Ekonomik Krizi" yabancı sermaye yatırımları için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha önce bu ülkeye yabancı sermaye yatırımı yapan ülkelerin yatırımlarını tasfiye etmelerine neden olmuştur (Akdiş, 1998).

II. Dünya Savaşının patlak vermesi ile yabancı sermaye yatırımlarında yeni bir döneme girilmiştir. II. Dünya savaşı öncesi dönemde yabancı sermaye yatırımları daha çok portföy yatırımları şeklinde iken, savaş sonrası dönemde DYY'ler daha fazla önem kazanmıştır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasını arz ettiği önem sebebi ile, üç farklı dönem, yani 1950-1973 dönemi, 1973-1981 dönemi ve 1981 sonrası olarak incelenmektedir. (Seyidoğlu, 1998; Cömert, 1998).

1950-1973 yılları arasındaki dönemde DYY'lerde büyük artış ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dünyadaki toplam DYY'nin %60'lık kısmı ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. İngiltere, Fransa ve Almanya ise, daha çok portföy biçimindeki yatırımlara ilgi duymaktaydı.

Bu dönemde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dörtte üçüne yakın bir kısmı, Batı Avrupa ülkelerine yapılmıştır.

AGÜ'lere yapılan yatırımlar, daha çok petrol ve benzeri madene sahip bulunan ya da geniş bir iç piyasası olan az sayıdaki ülkeye yönelmiştir (Seyidoğlu, 1998).

1973-1981 Döneminin en belirgin özelliği, petrol fiyatlarından kaynaklanan ve dünyayı saran olumsuz arz şoku ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uluslararası bankalar tarafından sağlanan kredilerdir.

1981 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımı, petrol şokunun yarattığı azaltıcı etkiye rağmen, gösterdiği artışla 15,3 milyar $'a ulaşan düzeyiyle gelişmekte olan ülkelerin GSYİH'sının 1,5'ine ulaşmıştır. Ancak dikkat çekici bir diğer nokta, az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlarda görülen azalmadır. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak, bu ülkelerdeki petrol şirketlerinin ulusal kimlik altına alınması diğer neden ise, uluslararası bankalardan sağlanan kredilerdir. Bu krediler yoluyla ülkelere sağlanan kaynak, DYY ile sağlanan kaynağa göre daha cazip bir konum almıştır (Brewer, 1991).

Bir önceki dönemin önemli olayı olan uluslararası banka kredileri, 1981 döneminin özelliğini ortaya çıkaran etkendir. Geçen dönemde uluslararası bankalardan borçlanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu dönemde borçlarını ödeyemeyerek dünya ekonomisinde borç buhranına neden olmuştur. Ayrıca petrol ve ilkel madde fiyatlarındaki düşüşler az gelişmiş ülkelerin cazip konumunu ortadan kaldırarak, bu ülkelerin DYY'lerden aldıkları payın azalmasına neden olmuştur.

Son yirmi yılda dünyada mal ve hizmetlerin üretim ve tüketimde globalleşme eğilimine tanık olunmaktadır. 1980 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımı dünya GSMH'sının %5'ini oluştururken, 1988'de bu oran yaklaşık %16 düzeyine çıkmıştır. 1993-1999 arası dönemde dünyadaki DYY akışı 200 milyar $'dan 800 milyar $'a 2000 yılında ise, bu rakam 1 trilyon $'a ulaşmıştır. Uluslararası DYY'lerin temel özelliği, yatırım hareketlerinin yaklaşık %90'ının OECD ülkeleri arasında ve dünyada yaşanan liberalleşme ve özelleştirme hareketlerine paralel olarak elektrik, gaz, su ve iletişim alanlarının oluşturduğu hizmetler sektörüne yönelik olarak ortaya çıkmasıdır. Ekonominin liberalleşmesi için bir araç olan özelleştirmenin yoğun olduğu alanlarda

DYY'lerin yüksek olması, özelleştirmenin başlangıç maliyetini düşürme, bölgesel ve küresel ağ kurma, Pazar payını arttırma ve düşük maliyetli yatırım fırsatları elde etme bakımından fırsatlar sunmasından kaynaklanmaktadır (Demircan, 2003; Bayraktar, 2003, 12; Cömert, 1998).

DYY'lerin büyük bir kısmının OECD ülkeleri arasında gerçekleşme nedeni, OECD grubuna üye ülkelerin genelde yüksek bir tüketim potansiyeline sahip olmalarına bağlı olarak, geniş ve zengin bir pazar imkânı sağlamaları, altyapı imkânlarındaki gelişmişlik, sahip oldukları beşeri sermaye yoğunluğu ve sağlıklı bir politik güven ortamı sağlamalarından kaynaklanmaktadır (Demircan, 2003). Ayrıca OECD grubu ülkeler arasındaki bu DYY akımının önemli bir kısmı, yerel firmaların yabancı firmalar tarafından satın alınmasıyla oluşan şirket birleşmeleri ve satın alımları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yeni yatırımlar (Greenfield Investment) yerine, şirketlerin birleşmesi ve satın alınması şeklinde yatırımların tercih edilme nedeni, hazır bir pazar payı, dağıtım kanalı ve marka avantajlarından kaynaklanmaktadır. Küresel bazda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %60'ı şirket birleşmesi ve satın alınması şeklinde oluşurken, Amerika için bu oran %85'e kadar ulaşmaktadır(Baran, Sweezy ve Magdoff, 1975, 304). Risk faktörünün de DYY'lerin birleşme ve satınalma ya da yeni yatırımlar olarak ortaya çıkmasında etkili bir unsur olduğu ifade edilmektedir (Caves, 1996, 70).

Bununla birlikte, 1990'ların sonunda dünya genelinde DYY akımında artış gözlenmesine rağmen, OECD ülkeleri oldukça sakin bir görünüm sergilemiştir. Bu durumun nedeni olarak makroekonomik zayıflık, belirsizlik artışı ve sektörel odaklı sorunlar gösterilebilir.

OECD grubu ülkelerde DYY girişi 2001 yılında 614 milyar $'dan 2002 yılında %20'lik azalışla 490 milyar $'a düşerken, DYY çıkışı aynı dönemde 690 milyar $'dan %12'lik azalışla 607 milyar $ seviyesine gerilemiştir (OECD, 2003). 1992-2001 döneminde OECD grubu içerisinde en fazla DYY girişi elde eden ülkeler ABD, İngiltere, Belçika, Lüksenburg ve Almanya şeklinde sıralanırken, en fazla DYY çıkışı sıralamasında ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya yer almaktadır (Demircan, 2003, s 14-15).

Sonuç itibariyle bir değerlendirme yapıldığında 1980 yılında borç krizinin yarattığı kaynak bulma çabası içerisinde IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların GOÜ'lere sürekli olarak korumacılığı bırakmalarını ve ticareti serbestleştirmelerinin finansal yardımlar için şart olduğunu belirtmeleri ülkelerin ekonomilerinde liberalleşme

hareketlerine neden olarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yere sahip olan, DYY'lerin önem kazanmasında etkili olmuştur.

Dünya ekonomisinde gelişen bu yeni iklim sonrasında, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin bazı ülkeler tarafından (Arjantin, İngiltere, Uruguay) kısa sürede tamamen ortadan kaldırılırken, bazı ülkelerin bunu zamana yaydığı dikkat çekmektedir. Bu liberalleşme süreci, çoğunlukla belli yapısal programlar çerçevesinde diğer bazı politikalar ile birlikte gerçekleştirilmiştir (Güven, 2001).

1.3. Çokuluslu Şirketler ve Organizasyon Yapıları

Çokuluslu şirket (ÇUŞ), ana merkezi genellikle bir gelişmiş ülkede bulunan, kendi denetimi altındaki bağlı şirketler ya da şubeler aracılığıyla, üretim, pazarlama ve ihracat gibi dallarda faaliyet gösteren; ciroları, üretim ve ihracat düzeyleri, satış hasılatları ve kârlarıyla dev ekonomik güçleri temsil eden, amacı dünya çapında kâr maksimizasyonu olan şirketlerdir (Ongun, 2003).

Birleşmiş Milletlerin Sosyal ve Ekonomik Olaylar Departmanı'nın (DESA) yaptığı ve akademik çevreler tarafından genel kabul gören tanıma göre ise, ÇUŞ'lar; "iki ya da daha çok ülkede varlıkları, fabrikaları, madenleri, satış ofislerini...v.b kontrol eden bütün girişimler"dir (Yaşgül, 2002).

1960'lı yılların başında bir çok ülkede DYY şeklinde üretim faaliyetinde bulunan şirketlere çokuluslu şirketler denilirken zamanla bu şirketlerin büyüyerek faaliyet gösterdikleri ülkelerde devlet düzenlemelerine karşı göreli olarak otonomi kazanması ve üretim kontrolünün merkez ülkede bulunması üzerine günümüzde bunun yerini "ulusaşırı şirket" kavramı TNC (Transnational Corparation) almıştır (Gür, 2004).

Farklı bakış açılarına göre değişik tanımlamalar olmasına karşın, ÇUŞ'ların temel özellikleri şunlardır (İncesulu, 1993; Şatıroğlu, 1984, s24-26):

- Bir çok ülkenin sahipliği olan şirketler değil ancak birçok ülkede faaliyet gösteren şirketlerdir.
- Asıl faaliyet alanları bir ya da birden çok mal ve hizmetin uluslararası düzeyde üretimi, dağıtımı, pazarlanmasının sermaye ve bilgi akışı yoluyla yapmaktır.
- Çokuluslu şirketler tüm faaliyetlerini merkezi kararlarla etkiler ve kontrol ederler.
- Çokuluslu şirketlerin güçlü bir finansman yapıları vardır.

- Modern ve üstün bir teknolojiye sahiptirler. Bu teknolojinin uluslar arası yaygınlaştırılması şirketin merkezi karar organlarınca kendi çıkarlarına ya da diğer bir ifadeyle tekelci konumlarına hizmet edecek şekilde yapılanır.
- Çokuluslu şirketlerle onların doğduğu ülkeler arasında karşılıklı çıkarları gözetecek şekilde bir işbirliği vardır. Bunlar, mali, politik v.b desteklerdir.
- Çokuluslu şirketler temelde özel sermayeye dayanır ve sermaye yapıları bakımından anonimleşmişlerdir. Profesyonel yönetici grubu tarafından yönetilirler ve bu merkezi otoriteyi temsil eder.
- Şirket bütünlüğünün korunması, ana şirket ve ülkenin kârının maksimizasyonu esas amaçtır.
- Faaliyet alanlarıyla ilgili tekelci rekabet şartlarını (monopol ya da oligopol) evrim oluşum süreci içerisinde bizzat ya da aralarında anlaşma yoluyla oluşturmuşlardır.
- Çokuluslu şirketler ulusal ve uluslar arası istikrarsızlıklardan kısa dönemde etkilenmezler.

Özellikle 1980 sonrası küreselleşme eğilimine paralel olarak, WTO (Dünya Ticaret Örgütü), IMF (Uluslar arası Para Fonu) ve WB (Dünya Bankası) gibi kuruluşların serbestleşmeye yönelik politikalar uygulaması sonucunda ÇUŞ'ların dünya ekonomisindeki etkileri artmıştır.

ÇUŞ'lar dünya ticaretinin ve yatırımlarının seyrinde çok önemli roller oynamaktadır. ÇUŞ'ların büyük meblağlara varan yatırım sermayeleri, yurtiçi üretim ve istihdam seviyeleri ile birlikte uluslararası ticaret akımları ve ödemeler dengelerine büyük etkiler yapmıştır.ÇUŞ'ların özellikle sermaye başta olmak üzere, faktör hareketlerine neden olması, mal ve hizmet akımını büyük ölçüde azaltmıştır (İyibozkurt, 1985).

ÇUŞ'ların geçmişi oldukça eskidir. Tutarlı şekilde sınıflandırılmış veriler olmamasına karşılık dünya ekonomisinde imalat alanında ÇUŞ'ların 19.yy ortalarında ortaya çıktıkları ve ikinci dünya savaşına kadar kurumlaştıkları konusunda geniş bilgi bulunmaktadır. Bugünkü anlamda ilk modern ÇUŞ'lar Avrupa merkezli olarak Belçika'da (A Cockeril), Almanya'da (Bayer), İsviçre'de (Nestle), Fransa'da (Michelin), İngiltere'de (Dunlop ve Lever Brothers) ve ABD'de (Sınger, ITT, General Electric, Westinghause) ortaya çıkmıştır. Son dönemde Japonya, Brezilya, Güney Kore kendi ülkeleri dışında yoğun biçimde yatırıma yönelmiştir. En büyük 100 ÇUŞ, kökenleri itibariyle değerlendirildiğinde; ilk 100 şirketin 28'i ABD, 17'si Japon, 10'u İngiliz, 12'si de Fransız kökenlidir.

ÇUŞ'ların yayılmalarında, ilk yıllarda hammaddenin coğrafi dağılımı önem taşırken, günümüzde ev sahibi ülke açısından teknoloji transferi konusunda birtakım zorluklarla karşılaşılması örneğin bilginin paketlenip satılabilen bir mal niteliği taşımaması ve alıcının bilgiyi gerçek kullanım alanında değerlendirememesi ayrıca global rekabetteki artışın yarattığı pazar payı sorunu, DYY'lerin temel belirleyicisi olmuştur. Pazar payını korumada en etkin yollardan birisi, kendisine rakip olabilecek firmalara sahip olmaya çalışmaktır. Bu da çokuluslu olmaya yönelmek demektir (Oksay, 1998).

Diğer taraftan şirketlerin çokuluslulaşmasının arkasında yatan temel nedenler, ÇUŞ'un ülkesindeki (merkez ülke) iticiliği, yatırımda bulunulan (ev sahibi) ülkenin çekiciliği şeklinde gösterilebilir.

19.yy'da ortaya çıkan bu şirketlerin özellikle, madencilik, imalat, hizmetler ve enerji (petrol) sektörlerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. 2000 yılında yayınlanan dünya yatırım raporu 2000'e göre ise, ağırlık verilen sektörler ve şirket sayıları incelendiğinde, elektrik-elektronik ve bilgisayar sektöründe 18, telekomünikasyon sektöründe 17, petrol sektöründe 8, otomotiv sektöründe 14, ilaç ve kimya sektöründe 16 şirketin faaliyet gösterdiği gözlenmiştir. Bütün bu sektörlere yoğunlaşmanın tesadüfi olmadığı ortadadır. Bu sektörlerin büyük bir bölümü yüksek Ar-Ge faaliyetleri içeren ve 1980 sonrası teknolojik gelişmenin etkisi ile önemi artan sektörlerdir (Yaşgül, 2002).

Ulusaşırı şirketler dikey entegrasyon, yatay entegrasyon ve holding şirketler olmak üzere üç tür yapılanmaya sahiptir.

Dikey Entegrasyon, alıcı-satıcı ilişkileri bulunan aynı endüstride fakat üretim zincirinin farklı noktalarında yer alan firmaların birleşmesi, üretimin her aşamasında şirketin bizzat faaliyette bulunmasıdır. Bu tür bir entegrasyon genellikle petrol, madencilik, kimya sanayi gibi alanlarda görülmektedir. Bu tür birleşmelerin temel amacı, piyasadaki belirsizliği azaltmak ve maliyet avantajı sağlamak için ileriye-geriye bağlantılar kurmaktır.

Dikey entegrasyonların oluşumunda doğal kaynakların zenginliği, hammadde bolluğu, ucuz işgücü gibi faktör fiyatlarındaki farklılıklar etkilidir. Bunun yanısıra ev sahibi ülke ile yatırımcı ülke arasındaki taşıma maliyetlerinin düşük olması ve dış ticaretin serbestçe yapılabilmesi de belirleyici unsurlardır.

Dikey entegrasyonlar yapıları gereği ticaret yaratıcı etkisi olan türde DYY'lerdir. Yatırımcı ülke pazarı için üretilen bir ürünün, dikey entegrasyon sonucunda farklı bir ülkede montajının yapılması ve yatırımcı ülkeye ihraç edilmesi

hem yatırımcı hem de ev sahibi ülkenin dış ticaret hacmini arttıracaktır. Dolayısıyla dikey entegrasyon şeklindeki DYY'ler ticareti ikame etmemekte aksine uluslararası ticaret için tamamlayıcı rol üstlenmektedir (Göver, 2005, Erdilek, 2005).

Bu tür birleşmeler Neo-klasik analizin içselleştirme modelinde belirttiği birleşme ve satın almaları içermektedir.

Yatay Entegrasyon, aynı endüstrideki firmalar arasında yapılan bir birleşme türüdür. Son dönemde gerçekleşen DYY'lerin önemli bir bölümü bu tarzdadır. Yatırım yapılan ülkedeki yavru şirkete, sermaye ile birlikte üretim için gerekli teknoloji, teknik yardım (know-how) ve işgücü transfer edilerek, yavru şirketin ana firmanın üretim stratejisi doğrultusunda üretim yapması sağlanır. Oligopolistik bir yapıya sahip bulunan bu tür bütünleşmenin amacı, kârlarını dünya ölçeğinde maksimize etmektir. Bu tür bütünleşmenin oluşumunda teknolojik gelişme ve ekonomik serbestleşmenin etkisi çok büyüktür.

Yatay entegrasyonun en önemli avantajı, pazara yakınlıktır. Bu özelliğinden dolayı ihracatı ikame edici yatırımlar olarak nitelendirilmektedir.

Yatırımcı ülke ve ev sahibi ülkeler arasındaki taşıma maliyetleri ve ticaret engelleri ne kadar yüksek ve yatırımlar önündeki engeller nekadar azsa, DYY'ler ticarete o kadar çok tercih edilecek ve DYY'ler yatay entegrasyon tarzında olacaktır. ÇUŞ'lar yatay entegrasyon kararı ile, hem ticaret maliyetlerinden kurtulmakta, hem de yerel pazarda aktif olarak faliyet gösterebilmekte ve değişen pazar ve tüketici tercihlerine daha kolay ve hızlı uyum sağlayabilmektedir. Bunun yanında, yatay entegresyon, ÇUŞ'un ev sahibi ülkede üretemediği diğer ürünlerin bu ülkede daha çok talep edilmesine yol açtığı bunun da ÇUŞ'un toplam satışlarına olumlu etki yaptığı düşünülmektedir (Göver, 2005; Şatıroğlu, 1984, 28; Brainard, 1993, Erdilek, 2005).

Bu tür birleşmelerin görüldüğü sektörler, ilaç ve otomobil sektörleridir. Amerikan kaynaklı birçok şirketin Batı Avrupa ve AGÜ'lerde yaptıkları yatırımlar bu tür yatırımlara örnek olarak gösterilebilir.

Holding Tipi Birleşme, firmalar arasında gerçekleşen birleşme tipidir. Firmaların riski dağıtma, üretim yelpazesini genişletme ve ölçek ekonomilerinden yararlanma isteğinden kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomisinde konjonktürün belirsiz olduğu dönemlerde bu tür birleşmelere ağırlık verilerek risk azaltılmak istenmektedir (Yaşgül, 2002, Gür, 2004; Alpar, 1977, 27).

Ulusaşırı şirketlerin rekabet ve tekelleşme üzerindeki etkileri ÇUŞ'ların organizasyon yapısı ile yakından ilgilidir. Yatay bütünleşmeye giden ÇUŞ'ların ürettiği

malları daha geniş coğrafi alanlara yayarak, ulusal endüstriye giriş engellerini yıkarak rekabeti arttıracaktır. Ancak ÇUŞ'ların dikey birleşme yaratmaları halinde rekabette zayıflama ve tekelleşme eğiliminde artış yaratacağı düşünülmektedir. Dikey bütünleşmenin, bağımsız firmaların silinmesine, giriş engellerinin yükselmesine neden olduğu belirtilirken, bu tür bütünleşme ile ÇUŞ'ların kendi aralarında uzun vadeli anlaşmalarla ortaklığa gitmeleri halinde oligopolistik koşulları koruyup geliştirdikleri gözlenmektedir (Yıldırım, 1983; 115).

Ulusaşırı şirketler bilhassa, 1980'li yıllardan itibaren örgütsel yapılarında değişikliğe giderek, faaliyette bulunulan ülkelerin yapısına uygun esnek yapılar oluşturmuş, değişen şartlara derhal uyum sağlama imkânı yakalamış ve gerektiğinde yerel şirket gibi davranabilmenin yolunu açmıştır. Dolayısıyla günümüzde ulusaşırı şirketler her tür yapıya bürünerek, dünyanın herhangi bir yerinde bir zorlukla karşılaşmadan faaliyet gösterebilmektedir. Bazen yabancı bir şirket olarak karşımıza çıkarken, bazen bağlı şirket aracılığıyla yerli şirket, bazen de oratak girişim (joint ventures) veya yap-işlet-devret yatırımcısı, ihracatçı şirket olabilmektedir (Çapraz ve Demircioğlu, 2003).

Mülkiyet payının, bağlı firmanın kontrolünde, ürün ağının bütünleştirilmesinde ve standartlaştırılmasında, fonksiyonel politikaların bölgesel ya da ülke bazında kordinasyonunda önemli etkileri vardır.

Ortaklık payı, ev sahibi ülke açısından, ulusal ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi, yeni iş imkânlarının yaratılması, üretim faktörlerinden en iyi şekilde faydalanılması ve döviz kontrolleri gibi konular üzerinde önemli etkiye sahiptir[1].

Bazı durumlarda işletmenin yabancı ülkelerde %100 mülkiyetle faaliyette bulunmaları daha uygun iken, bazı durumlarda joint venture tipi ortaklık daha uygun olmaktadır. Aynı durum sektör bazında da geçerlidir.

Ev sahibi ülkeler joint venture tipi ortaklığı tercih ederken, yabancı ortaklar eğer ev sahibi ülkenin herhangi bir kısıtlaması yok ise %100 mülkiyetli yatırımı tercih etmektedirler.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre, yerel pazarların çekiciliği arttıkça, ev sahibi hükümetlerin ortaklık paylarıyla ilgili kısıtlamalarının arttığı; yapılacak yatırımların büyüklüğü arttıkça ise, yabancı şirketlerin pazarlık güçlerinin arttığı gözlenmiştir.

---

[1] Yapılan bir çalışma sonucunda yabancı ortaklı firmaların işgücü verimliliğinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün koşullar eşitken %100 yabancı sahipliği bulunan bir firmanın yerli firmalardan 230$ daha fazla işgücü verimliliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır, Mark Dutz, Melek Us, Kmil Yılmaz, 2003

Kişisel tercihler ve firmanın mali yapısı bir tarafa bırakılırsa, ortaklık yapısını belirleyen beş faktör şöyle ifade edilebilir. Rekabet pozisyonu, uygun ortak ya da müşterilerin varlığı, yapısal kısıtlamalar, kontrol gereksinimi, fayda/maliyet durumudur.

Ev sahibi ülkenin zamanla yabancı firmalardan sağlayacağı teknolojinin, finansmanın, becerilerin, ya da diğer katkıların ilk yıllardaki önemi, öğrenme ya da sağlanan kazançlarla azalabilir. Dolayısıyla ortaklığı ilk şekliyle devam ettirmenin anlamı kalmayabilir. Böylece yeni durumlar dikkate alınarak anlaşmalar yenilenebilir.

Filipinler ve Tayvan'da faaliyette bulunan ABD kökenli firmaların ortaklık paylarıyla firmaların kârlılık ve verimlilik durumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından yapılan çalışmada, 16 %100 mülkiyetli şirket ile 11 adet joint venture'nin arasında hiçbir verimlilik ve kârlılık farklılığı bulunmadığı, ithalat, ihracat, teknoloji transferi gibi konularda hiçbir katkı farklılığı gözlenmemiştir. Diğer taraftan 13 adet %100 mülkiyetli yabancı firma ile 11 adet joint venture şeklinde faaliyet gösteren İsveç kökenli bağlı firma arasında önemli farklılıklar gözlenmiştir (Aydın, 1997; s 55-62).

1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Açıklamaya Yönelik Teoriler

Tabiat, emek ve sermaye gibi üretim faktörleri bazı ülkelerde diğerlerine göre daha verimli olup, bu durum ürünlerin marjinal verimliliğini yükseltici etki yaratmaktadır. Endüstri bakımından gelişmiş ülkelerde bol bir faktör olan sermayenin marjinal fiziki verimliliği düşük bir oran sergilerken, sermayenin kıt olarak bulunduğu AGÜ'lerde yüksek bir marjinal fiziki verimlilik sergilediği gözlenmektedir. Bu sebeple, gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılar tasarruflarını kendi ülkelerinden daha fazla gelir elde etmeyi ümit ettikleri ülkelere (genç ve AGÜ) transfer etme eğilimindedir (Brainard, H.G. ; çeviren, Tekok, o.,1975).

Bu durum, yabancı yatırımların nedenlerinden biri olmakla birlikte tek başına konuyu açıklayıcı güce sahip değildir. Aşağıda DYY'lerin nedenlerini açıklamaya çalışan teorileri daha detaylı incelemeye çalışacağız.

1.4.1. Ürün Hayat Devreleri Kuramı

1966 yılında Reymond Vernon tarafından ortaya konulan ve DYY'lerin nedenlerini açıklamaya çalışan kuramlardan biridir.

Ülkeler, gerek teknolojik yapılarına gerekse sahip oldukları hammadde kaynaklarına göre, ya var olan malların ya da yeni malların üretiminde uzmanlaşma yolunu tercih etmektedir.

Vernon'a (1966) göre, yeni teknoloji içeren malların üretimi ilk önce doğal olarak yüksek Ar-Ge harcaması yapabilen, yüksek gelirli, teknolojik açıdan gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilirken, daha sonra ürünler yeni olma özelliklerini yitirdikçe ihracat ve DYY'ler yoluyla malın üretimi diğer sanayileşmiş ve az gelişmiş ülkelere kaymaktadır. Hatta zamanla ürüne yönelik yenilikleri elinde bulunduran ülkenin sözkonusu ürünü daha ucuza üretebilen, kaynak avantajına sahip diğer ülkeden ithal edebilğini ifade etmektedir

Yeni bir malı ilk üreten ve pazarlayan şirket, kullandığı teknolojinin diğer şirketler tarafından bilinmemesi ve yeni mala karşı özellikle yüksek gelir gruplarında talebin fiyat elastikiyetinin düşük olması nedeniyle, başlangıçta piyasada tekelci bir güce sahip olacaktır.

Yeni malın ekonomik ömrü, ürünün icadı, olgunlaşması ve standartlaşması olarak üç döneme ayrılmıştır. Öncelikle yeni üretilen bir malın üretimi, küçük miktarda ve iç piyasaya yönelik olarak gerçekleştirilirken, diğer taraftan üretime yönelik çıkabilecek sorunların çözümlenmesine çalışılmaktadır. Bu sebeple, üretim, tüketiciye olabildiğince yakın bir bölgede gerçekleştirilerek, sorunların daha kısa sürede teşhis edilip, kesin bir biçimde çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Ürün üretiminin hem iç piyasaya hem de dış piyasaya yönelik olarak arttığı olgunlaşma aşamasında, talebin fiyat ve gelir elastikiyetinin artmasından dolayı, daha geniş pazarlar elde etmek için başvurulacak tek rekabet yolu, malı daha ucuza üretebilmek, başka bir deyişle fiyatları düşürebilmektir. Bu nedenle, üretimin tümü veya işgücünün yoğun olduğu üretim aşamaları, az gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücünden faydalanmak için DYY'ler yoluyla bu ülkelere kaydırılacaktır (Vernon, 1966; Alpar, 1978; s 48-51).

Ürünün üretiminin ve teknolojisinin standardize olduğu bu dönemde, ürünün dış piyasaya ihracatı ile üretim teknolojisi de çeşitli taklitlere maruz kalabilecek böylece, ürünün hammaddesine sahip olan ülkeler, ürünün teknolojisini icat eden ülkeye göre, rekabet avantajı elde edebilecektir. Dolayısıyla, yenilikçi firmanın Pazar payını korumak, üretim maliyetini düşürmek, gümrük tarifelerinden korunmak ve yeni ürüne yönelik teknolojiden en yüksek getiriyi elde edebilmek amacıyla DYY yapmaya yöneldikleri gözlenmektedir. Bu teorinin, yüksek yenilik içeren endüstrilerde ve yenilik

dönemi kısa ürünler için geçerli olduğu ifade edilmektedir (Norman, Featherstone, 2003; Appleyard, 2001, 160)

1.4.2. Endüstriyel Yapı Teorisi

Hymer ve Kindleberger tarafından gerçekleştirilen bu teoride DYY'lerin oluşumunda oligopolistik piyasa yapısının etkisi araştırılmıştır.

Teori, yatırımın yapıldığı ülke şirketlerinin daha avantajlı oldukları görüşüne dayanır. Uluslararası yatırıma girişen şirketler risk ve belirsizlikle karşı karşıyadır. Kindleberger yabancı piyasalarda DYY'de bulunacak şirketlerin bu piyasalarda başarılı olması için gerekli üstünlükleri şu şekilde ifade etmiştir:

- Yatırım yapılan ülkenin mal piyasalarında tam rekabet şartlarını aksatan her türlü faaliyetler, yatırımcı şirketlere oligopolistik güç kazandıracaktır. Bu faaliyetlere, mal ve fiyat farklılaştırması, özel pazarlama ve reklam yönetimleri örnek gösterilebilir.

- Yatırımcı şirketlerin patent haklarına sahip oldukları yeni teknoloji, kolay sermaye temin edebilme olanakları yöneticilerin bilgi ve yetenekleri gibi gelişmeler ise, faktör piyasalarında tam rekabet ortamından uzaklaşmaya neden olmaktadır.

- Yabancı piyasalara girişte hükümet müdahalesini en aza indiren ve şirketlerin elde ettikleri gelirlerin (kâr ve lisans ücreti...v.b) transferini kolaylaştırıcı ev sahibi ülke politikalarının varolması,

- Yatay ve dikey bütünleşme yoluyla dışsal ekonomiler sağlanması,

ÇUŞ'ların faaliyetlerinde uluslararası rekabetten ileri gelen bir "gizlilik" ve "güven" ilkesi zorunludur. Şirketlerin sahip bulundukları üstünlüklerin ve özellikle yeni "teknik sır"ların korunması da bunun bir parçasıdır. Teknolojik üstünlüklerin satılması ya da kiralanması mümkündür. Fakat şirket bu üstünlüğü "teknik sır" olarak gizli tutup bundan bizzat yararlanmayı tercih edebilir. Çünkü lisanslama yoluyla teknik sırların korunması mümkün olmayabilir. Bu nedenle şirket teknik sırlarını kendisi ülke dışında üretime sokmak, diğer bir ifadeyle DYY'lerde bulunmak durumunda kalabilir (Şatıroğlu, 1984, 28).

Grubaugh (1987), çalışmasında bazı firmaların yurtdışında yatırımda bulunurken diğerlerinin neden bulunmadığını açıklayan kuramların geçerliliğini test etmeye çalışmıştır.

300 Amerikan firması üzerinde yapılmaya çalışılan uygulama eksik veri nedeniyle ancak 114 firmaya ait verilerle gerçekleştirilmiştir. Uygulamada reklam,

işgücü yoğunluğu, Ar-Ge harcamaları, ürün çeşitliliği ve varlık düzeyi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Uygulama sonucunda Ar-Ge ve ürün çeşitliliğine ilişkin değişkenlerin anlamlı sonuçlar vermesi Hymer teorisini desteklemektedir.

1.4.3. Eklektik Paradigma

Eklektik paradigma yapısı itibariyle Neo-klasik analizin izlerini taşımaktadır. Kuramın temsilcileri Dunning ve Kindleberger'dir.

Kuramın yapısı şu şekilde işlemektedir. Bir firmanın yabancı yatırım yapabilmesi için, gireceği piyasalardaki firmalara göre, onu kârlı kılacak birtakım avantajların olması gerekir. Firmanın yabancı yatırım yapma isteğini artırabilecek üç koşul söz konusudur.

Bu koşullar OLI olarak adlandırılan mülkiyet (ownership), yer seçimi (location), içselleştirme (internalization)'dir.

Mülkiyet avantajları, diğer firmaların giremeyeceği patent, ticari sır, teknoloji gibi görünmez varlıklar ya da vasıflı işgücü, finans ve yönetim yeteneği olup bu avantajlar, firmaya Pazar gücü ya da maliyet avantajı sağlar.

Yer seçimi avantajı olarak adlandırılan avantajlar ise, firmanın ürünü kendi ülkesinde üretmesinden daha avantajlı olduğu durumu ifade etmektedir. Yerleşim yeri avantajı ile yurtiçi piyasaların genişliği, doğal kaynaklara ulaşılabilirlik, işgücünün yetenek düzeyi, altyapı düzeni, işgücü maliyeti ve güvenilebilir kurumların varlığı olarak ifade edilebilir. Bunlar politika uygulamalarına dahil olmayan avantajlardır Bu avantajların değerlendirilebilmesi için tarife, kota gibi ticareti engelleyici faktörlerin olması gerekir. Üretim maliyetleri ve ticari engeller üretim yerinin tespit edilmesinde belirleyici faktörlerdir(Asideu, 2004; Milner ve Pentacost, 1996).

İçselleştirme avantajı olarak adlandırılan avantajlar ise, firma özel bir ürün ya da üretim sürecine sahip olup, tarifeler ya da ulaşım maliyetleri nedeni ile yabancı bir ülkede üretim daha avantajlı ise, firma sahip olduğu ürün ya da üretim sürecindeki mülkiyet avantajlarını satmak ya da kiralamak yerine piyasaları içselleştirerek bu hakları kendisi kullanma yolunu tercih edecektir.

Sonuç olarak, eklektik paradigmaya göre, bir firmanın yabancı yatırım yapabilmesi sırasıyla aşağıdaki dört koşulu yerine getirmesiyle gerçekleşir. Eklektik paradigma, ancak bu koşullar çerçevesinde üretimin uluslararası bir konum aldığını belirtmektedir.

- Firmanın bulunduğu ya da bulunmayı düşündüğü pazarlardaki diğer firmalara karşı sahip olduğu avantajları genişletmesi,
- Birinci koşul gerçekleşince, firmanın mülkiyet avantajlarını kiralamak ya da satmak yerine kendisinin kullanmasının avantajlı olduğunun farkına varması ve piyasaları içselleştirmesi, bununla birlikte firmanın daha büyük tekel kârlarına sahip olması ve hiyerarşik yapı oluşturması,
- İkinci koşul gerçekleşince, firmanın küresel anlamda kârlarını gerçekleştirmek amacıyla kendisine uygun yabancı bir yer seçimine gitmesi,
- Bu çerçevede 3 koşulun firma açısından sağlanmasıyla uzun dönemli yönetim stratejisiyle uluslararası üretime geçiş yapmasıdır (Oksay, 1998; Yaşgül, 2002).

1.4.4. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme teorisi, piyasa aksaklıkları ve asimetrik bilgi teorilerini oluşturan R. H. Coase ve Arrow 'un görüşlerinin geliştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Norman ve Featherstone, 2003).

Bir malın üretimindeki çeşitli süreçlerin tek bir organizasyon altında toplanması, koordinasyon ve ortak denetime olanak vererek, maliyetleri düşürücü etkide bulunabilecektir. Bu maliyetleri düşürücü etki firmaların yatay ve dikey bütünleşmesi sonucun da ortaya çıkar.

Bir malın üretiminde, farklı aşamalardaki işlerin tek bir örgüt yönetiminde toplanması, dikey bütünleşme olarak ifade edilmektedir. Dikey bütünleşme, ileriye, tüketiciye; geriye, hammadde üretimine yönelik olmaktadır.

ÇUŞ'ların kullandıkları hammaddelerin temini için, bu kaynakların bulunduğu ülkeye DYY yapmaları, geriye dikey bütünleşme olarak gösterilmektedir. Bu tür bütünleşme daha çok petrol ve madenciliğe yönelik hammaddelerde söz konusudur. İleriye doğru dikey bütünleşmeye dayanan DYY'lere ise, ana ülkenin yabancı ülkelerde kurduğu satış şubeleri örnek olarak gösterilebilir. Ana ülkeden ihraç edilen mal, ev sahibi ülkede bağlı şube tarafından pazarlanır.

Firmanın geçmiş üretim deneyimleri sonucu elde etmiş olduğu birtakım özel bilgi avantajı vardır. Bunlar; malın biçimi, üretim teknolojisi, pazarlaması, firmanın yönetimi gibi teknik bilgilerdir. Bu bilgiler, firmaya rakipleri karşısında rekabet gücü sağlayabilmektedir. Bu tür bilgi üzerindeki hakların korunması oldukça zordur. Çünkü, başka bir firmaya satılan lisans anlaşması diğer firmalarca taklit edilebilir, ayrıca fikri

mülkiyet haklarının fiyatlarının belirlenmesinin de oldukça güç olması sebebiyle lisans anlaşmaları yerine yatay bütünleşme yolu tercih edilmektedir (Oksay, 2004; Şatıroğlu, 1984, s 27-28).

İçselleştirme ekonomisinin nedenleri şu şekilde belirtilebilir:

- Yenilikçi firmanın ürün hakkındaki teknoloji ve pazarlama konularındaki know-how'dan geniş ölçüde yararlanma isteği,
- Mübadele esnasında işlem maliyetlerinin önemli boyutlara ulaşması, burada işlem maliyetleri ile kastedilen ticaret esnasında fiyat dışında ortaya çıkan maliyetlerdir. Bu maliyetleri belirleyen unsurlar, ev sahibi ülkenin gümrük tarife yapısı, firmanın en etkin ölçeğine göre, yabancı piyasanın genişliği, alıcı ve satıcılar arasındaki taşıma ve koordinasyon maliyetleridir. Yatay ve dikey bütünleşmeler yoluyla bu tür maliyetlerin tamamen ortadan kaldırılması veya en düşük seviyeye indirilmesi hedeflenmiştir.

İçselleştirme yaklaşımının DYY'lere en büyük katkısı, yatırımcıların neden lisans anlaşmaları, yönetim anlaşmaları gibi yollar yerine DYY'leri tercih ettiklerini açıklamasıyla sağlamıştır (Seyidoğlu, 1998; İyibozkurt, 1985).

1.4.5. Oligopolistik Tepki Teorisi

Oligopolistik tepki teorisi, DYY'lerin oluşumunu açıklarken, bu tür yatırımların öncelikle oligopolistik yapıya sahip endüstrilerde, coğrafi olarak belli bölgelerde ve belli endüstrilerde toplandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu yatırımların yapılma tarihleride büyük ölçüde eşanlılık göstermektedir. Knickerbocker, bu eğilimleri, oligopolistik endüstrilerde rakip firmalardan birinin dış yatırım yapması halinde diğerlerinin de hemen onu izlemesine bağlamaktadır. Böylece "lideri izle" stratejisi oligopolistik firmaların dış yatırımlarında temel strateji olmaktadır.

Teorinin ortaya koyduğu modele göre, rakip firmaların bir kısmının DYY'de bulunması dışarı açılamayan diğer firmalar üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Öncelikle ihracat yaptıkları dış pazarları kaybedebilir ayrıca, DYY'de bulunan firmalar dış faaliyet deneyimi sonucunda üretim, pazarlama, Ar-Ge gibi alanlarda birçok bilgi ve yetenek kazanarak dışarıya açılamayan firmalar üzerinde rekabet üstünlüğü elde edebilir. Bu tür risklere girmemek için bir endüstrideki oligopolistik firmalar dış yatırımlarda birbirini yakından izlerler.

Knickerbocker'a göre, bir endüstrideki toplulaşma (concentratıon) ne kadar yüksek ise, rakip firmaların birbirini izleme eğilimi o ölçüde kuvvetli olur. Diğer

taraftan, ürettiği ürün sayısı az olan firmalar çok ürünlü firmalara, teknolojisi düşük firmalar yüksek teknolojili firmalara kıyasla rakiplerinin dış yatırımlarını çok daha yakından izleyecektir. Çünkü, az sayıda ürüne bağlı ve düşük teknolojili firmalar rakipleri karşısında daha az rekabet gücüne sahiptir. Knickerbocker'a göre oligopolistik endüstride ilk dış yatırımı yapan firmanın yatırımlarına saldırı, onu izleyen yatırımlara da savunma yatırımı demektedir (Yıldırım, 1983, s 42-43).

1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Tercihinde Etkili Olan Faktörler

Sermayenin çok akışkan bir yapıya sahip olduğu , kendini güvende hissettiği ve en yüksek getiriyi elde etmeyi beklediği sektörlere ve bölgelere yöneldiği hiç şüphesiz ki bir gerçektir.Girişimcinin kâr veya en yüksek kâr dışında bir amacının olabileceğini düşünmek ekonomi ilkeleriyle bağdaşmaz. Ancak, bunun yanında kârın bir unsuru olarak yabancı girişimcilerin üzerinde durduğu diğer hususlar ise, kârlılığın devamlılığı ve yabancı memlekette elde edilen kârın kendi ülkesine transfer edilebilmesidir. Kendi ülkesine kârını transfer edemeyen girişimci için yabancı ülkede yaptığı yatırım önemini kaybetmektedir. Dolayısıyla esas amaç kârlılık, kârın devamlılığı ve kâr transferidir. Bu hususların yerine getirilmesini sağlayan en önemli unsur ise, istikrardır. Kalıcı bir istikrar ise, sağlam bir demokrasi ile temel insan hakları, mülkiyet hakları ve girişim özgürlüğünün güvence altında olduğu ortamlarda mevcuttur(YASED, 2004; Akdiş, 1998).

DYY'leri açıklamaya çalışan çok çeşitli yaklaşımların üzerinde önemle durduğu, yabancı ülkelerde doğrudan yatırımlara yönelme nedenleri, başlıca aşağıdaki gibi sıralanabilir(Zeytinoğlu, 1966; Ongun, 2003; Saatçioğlu, 2004; Tandırcıoğlu ve Özen, 2003):

- Hammaddelerin çıkartılması ve hammadde kaynaklarının denetimi,
- Ucuz niteliksiz ya da ucuz nitelikli işgücü olanaklarından faydalanma,
- Üretim işlemlerinin bütünleştirilmesi (ilk işleme aşamasından nihai ürün hazırlanmasına kadar tüm üretim işlemlerinin dikey bütünleşmesinin sağlanması ya da belli bir ürünün aynı aşamadaki üretim faaliyetlerinin tek elde toplanması),
- İthalatçı ülkenin koyduğu dış ticaret engellerinden ve kambiyo kısıtlamalarından kurtulma (gümrük ve ticari mübadelelerde zorluklar görmek, özellikle AGÜ'lere yapılan DYY'ler ithalata getirilen kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır),

- Ana ülkede çevre koruma, sağlık gibi alanlara ilişkin ulusal standartlardan ya da bankacılık gibi alanlara ilişkin düzenlemelerden ve yüksek oranlı vergilerden kaçınabilme (tabii olduğu vergi rejimini beğenmemek),
- Ürün kalitesini korumak ya da isim yapmış olmaktan yararlanmak amacıyla, ünvanı korumak veya ünvandan yararlanmak düşüncesiyle ve ticari sırları korumak kaygısıyla dış yatırımlara yönelme,
- ÇUŞ'un, mal farklılaştırması, üstün pazarlama teknikleri ve fiyat politikalarıyla ve sahip oldukları teknolojik üstünlükle geniş pazarları ele geçirebilme olanağına sahip bulunmaları,
- Ev sahibi ülkeden üçüncü ülke pazarlarına gümrüksüz ihracat yapabilme (yeni piyasalar ve pazarlar aramak),
- Eski müşterilerin dış ülkelere yatırım yapması durumunda onların izlenmesi ve o ülkelerde şube veya ofislerin açılması,
- Ulusal parası devalüasyon gibi nedenlerle değer kaybına uğramış ülkelerde ortaya çıkan ucuz üretim fırsatlarından yararlanma,
- Kendi ihracat yaptığı bir ülkede, rakip şirketlerin yatırım yapma olasılığı,
- Eski pazarı konumundaki ülkelerin kendi aralarında gümrük birliği kurmaları sonucu, ihracatın yerini dolaysız yatırıma bırakması,
- Ev sahibi ülkenin, dış yatırımcılara sağladığı dolaylı ve dolaysız teşviklerden faydalanma,

Bela Balassa'ya göre, tekelci rekabet koşulları içerisinde üretim yapan şirket, kendi ülkesinde mevcut pazarların sınırlarını daha fazla genişletemeyeceği için, DYY'ler yoluyla diğer ülkelerin pazarlarını elde etmeye çalışmaktadır[2].

Sanjaya Lall'a göre ise, ulusaşırı şirketler DYY yerine ihracat yoluyla da yeni pazarlar elde edilebilir veya mevcut pazarlarını koruyabilir. Ancak yavru şirketler aracılığı ile yabancı ülkenin Pazar şartlarına ve tüketici zevklerine daha uygun bir üretim biçimi geliştirmeleri mümkündür (Alpar, 1978, 56).

UNCTAD'ın 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda yeralan bir analizde DYY'lerin ülke tercihinde etkili olan faktörler ekonomik faktörler, yatırım ortamına ilişkin faktörler ve

[2] Endüstriyel devrimini tamamlayarak endüstürileşmiş ülkelerde kurulu şirketler mevcut ülke pazarlarının haricine çıkmaya çalışırlar. Bu ülkelerdeki şirketlerin uluslararası piyasalara yayılma süreci incelendiği zaman, tarihsel tecrübeler bu sürecin üç aşamada gerçekleştiğini göstermektedir. Bunlardan ilki ihracat aşaması (export stage), ikincisi yabancı üretim aşaması (the foreign production stage) ve üçüncüsü çokuluslu şirket olma aşamasıdır, İncesulu, 1993; (alıntı Rıdvan Karluk, "Uluslararası Ekonomi" Kasım 1991, bilim Teknik Yayınevi, 483.)

politik faktörler olarak gruplandırılmıştır. Bu faktörler ne tür bir sınıflandırmaya tabii olursa olsun temel amaç, kâr, kârın transferi, yabancı sermayenin varlığının ve geleceğinin güvencesini belirleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 1.1 DYY'lerin Belirleyici Unsurları

Faktör Grupları	**Ev Sahibi Ülkedeki Belirleyiciler**	
I. Politik Faktörler	*Ekonomik, politik ve sosyal istikrar, *Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar, *Vergi politikası, *Ticaret politikası, ticaret politikası ve DYS yatırımlarının tutarlılığı, *Özelleştirme politikası, *Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar (özellikle; rekabet ile şirket satın alma ve birleşme politikaları), *Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları,	
II. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	*Yatırım promosyonu (imaj yaratılması, ülkenin pazarlanması vb.), *Yatırım teşvikleri, *Maliyetler (rüşvet, bürokratik etkinlik vb), *Yatırım sonrası hizmetler, *(Yaşam kalitesi vb.) sosyal etkenler	
III. Ekonomik Faktörler	**Yatırım Stratejileri**	**Faktörler**
	Pazara Yönelme	*Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir, *Piyasanın büyümesi, *Bölgesel ve global piyasalara giriş imkânları, *Tüketici tercihleri, *Piyasaların yapısı,
	Kaynağa/Stratejik Varlığa Yönelme	*Hammaddeler, *Düşük ücretli vasıfsız işgücü, *Vasıflı işgücü, *Fiziki altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve telekomünikasyon), *Ar-Ge, *Teknolojik, yenilkçi ve diğer yaratılmış varlıklar
	Etkinliğe Yönelme	*Kaynakların/ varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği, *Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mallar,) *Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi.

Kaynak:UNCTAD, World Investment Report1998, Trends and Determinants, UN: New York and Cenova, 1998, 91; Çeviren: Bekir Gövdere,2003.

1.5.1. Ekonomik Faktörler

Bu grup içerisindeki faktörler yatırım yapılan ev sahibi ülkenin makroekonomik ve mikroekonomik koşullarını yansıtmaktadır. Bunlar; döviz kuru, mali ve ticari politikalar, piyasa büyüklüğü ve üretime yönelik olarak oluşabilecek maliyet farklılıklarıdır (Blomström ve Kokko, 2003; UNCTAD, 1998, 91; Gövdere, 2001; Erdilek, 2005).

***Döviz Kuru*:** DYY'lerin büyük çoğunluğunun ÇUŞ'lar tarafından gerçekleştirildiği daha önce belirtilmişti. ÇUŞ'lar farklı ülkelerde çalışıyor olmaktan dolayı, çok sayıda para birimi ile çalışmak durumundadırlar. Bundan dolayı, döviz kurlarındaki hareketlilik ve belirsizlikler, söz konusu firmaların hem kârlılığını hem de üretim yeri tercihini etkilemektedir. Eğer döviz kuru hareketlerinin üretim maliyetlerini etkilemesi beklenmiyor ise, ana şirket imâlata yönelik bağlı kuruluşun yerleşiminde kayıtsız kalacaktır. Ancak düşük düzeyde de olsa döviz kurundaki riskin artması, ana firmayı riskten kaçınmaya yönelterek, kur riskini azaltmak için, yatırım yerlerini değiştirdikleri belirtilmektedir (Goldberg, Kolstad, 1995; Cushman, 1985; Gastanaga, Nugent, Pashamova, 1988; Taylor, 2000; Sung, Lapan, 2000).

Döviz kurlarının doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisi açısından Japon yatırımları iyi bir örnek teşkil etmektedir. 1971 yılında Japon YEN'inin ABD Doları karşısında keskin bir değer kazanması, Japonya da ki ücret oranlarının komşu ülkelere göre büyük oranda artmasına neden olmuştur. Tekstil ve elektrikli makine gibi emek yoğun endüstrilerde pek çok Japon firması üretimi sanayileşmekte olan ülkelere kaydırmak durumunda kalmıştır (Gövdere, 2003).

Döviz kurları ve DYY'ler arasındaki ilişki, ilk defa 1970 yılında Aliber tarafından ortaya çıkarılmıştır. Aliber toplam DYY'lerin coğrafi dağılımının, farklı para alanlarının varlığı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kur değişmeleri riski ve bu riskin paradan paraya değişmesinin yol açtığı para-türü pirimi ile açıklamaktadır.

Aliber'e göre, mevcut para türleri, değer kaybetme veya kazanabilme özelliklerine göre, Para-türü pirimi yüksek olan paralar ve düşük olan paralar ikiye ayrılır. Parası sağlam ve kararlı olanlar dış yatırımcı, ötekiler ise, dış yatırımları çeken ülkeler olacaktır. Çünkü, para-türü pirimi yüksek bir paraya sahip ülkenin şirketleri bundan önemli avantajlar sağlayacaktır. Örneğin, daha ucuz borç bulabilme olanağı gibi.

Aliber ayrıca DYY'lerin belirleyici unsuru olarak döviz kuru yanı sıra yurtiçi piyasaların büyüklüğü, ev sahibi ülkelerin korumacı politikalarının ve yabancı ülkedeki üretim maliyetlerinin etkili faktörler olduğunu ifade etmiştir (Gürak, 1990; 71).

Döviz kurlarındaki farklılıklar, ÇUŞ'lar için bir yandan sorun yaratırken, diğer taraftan yeni fırsatlar sunmaktadır. Çünkü ev sahibi ülkenin döviz kurundaki bir düşme, yabancı yatırımcıların satın alma gücünü artırarak maliyet avantajı yaratabilecektir. Özellikle merkez ve ev sahibi ülkeler arasındaki ticari ilişkilerde tamamlayıcılık niteliği taşıyan DYY 'ler açısından. Döviz kurunun ÇUŞ'lar için bir sorun mu yoksa, fırsat mı olduğu, üretilen malın satıldığı ya da hammadde kaynaklarının sağlandığı ülke olmasına göre, değişebilmektedir(Caves, 1996, 55).

Cushman (1985), çalışmasında 1963-1978 yılları arasındaki dönemde Amerika'dan İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Kanada'ya olan DYY'ler üzerinde döviz kuru riskini ve beklentilerin etkisini araştırmıştır.

Uygulamada döviz kuru riski ve beklentilerin etkisi, girdilerin nereden alındığı, üretimin nerede yapıldığı, finansal sermayenin nereden sağlandığı ve çıktıların nerede satıldığı gibi dört farklı durum için araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgu, döviz kuru riskinin doğrudan etkisinin, yabancı sermaye maliyetini düşürerek DYY'leri arttırıcı yönde uyardığı, ancak diğer girdi maliyetlerinin etkilenmesi halinde, verimlilik farklılıkları ya da çıktı fiyatlarındaki değişmelere bağlı olarak doğrudan etki yeniden denge uyarlamasına girerek DYY'leri azaltıcı yönde olacağı sonucu elde edilmiştir.

Goldberg ve Kolstad (1995), Amerika ile İngiltere ve Kanada ile Japonya arasındaki 1978-1991 dönemine ilişkin iki yanlı DYY akımı üzerinde döviz kuru değişikliğini inceledikleri çalışmalarında, yatırımcıların riskten kaçınan bir yapıya sahip olmaları halinde döviz kurlarındaki ufak bir değişiklik sonucunda yatırımların farklı bölgelere kaydırılması sonucunun ortaya çıkacağını belirtmektedirler.

Gastanaga, Nugent ve Pashamova (1988), çalışmalarında 49 AGÜ'ye yönelik 1970-1995 dönemine ilişkin yatay kesit ve zaman serisi verilerini kullanarak yaptıkları çok değişkenli veri analizinde (Multivariate analysis) döviz kuru değişikliğinin DYY'ler üzerinde çok fazla zararlı etkisi olmadığını sonucuna ulaşmışlardır.

Sung ve Lapan (2000) ise, döviz kuru değişikliği ve DYY'ler arasındaki ilişkiyi incelemek için riske karşı kayıtsız kalan (risk neutral) firma modelini kullanmışlardır. Elde edilen sonuç döviz kurlarındaki değişiklik ÇUŞ'lara üretimini düşük maliyetli ülkelere kaydırma fırsatı sağlayarak kârlarını arttırma imkânı yaratacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Mali Ve Ticari politikalar: Ülkelerin uyguladıkları politikalar DYY'leri ülkeye çekmede oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Bu durum için en iyi örnek, Singapur ve Hong-Kong'dur. Uyguladıkları politikalarla DYY'leri ülkelerine çekmeyi başarmışlardır. Hükümetler, yatırım indirimi, gümrük vergilerinden bağışıklık veya taksitlendirme, ucuz kredi gibi teşvik tedbirleri ile yabancı sermayeyi yatırım yapmaya özendirebilmektedir. Teşvik tedbirleri, yabancı sermayeyi çekmede tek başına yeterli bir faktör değildir. Nedeni ise, genelde ülkelerin aynı tedbire başvurması teşviklerin maliyetini artırırken, diğer taraftan artan teşvik maliyetleri, beklenen faydanın yatırımcı ülkeye kaymasına neden olabilmektedir (Blomström ve Kokko, 2003).

Rekabet politikası ve özelleştirme politikaları, ülkelerin DYY elde etme yarışında uygulayabileceği diğer politikalardır. DYY'ler için uygulanabilecek politikalardan bir diğeri de, dünya ticaret sistemine ve ekonomik entegrasyonlara üyeliktir. Ulusötesi şirketlerin diğer politikalardan ziyade, dünya ticaret sistemine ve bu sistem bütünlüğünü oluşturan MAI, TRIMS, TRIPS gibi anlaşmalara ne ölçüde katıldığına bakılmaktadır. Bu anlaşmalar DYY'lerinin önünü açmak ve saygın bir çerçeveye oturtmak amacıyla yapılmaktadır. NAFTA, MERCOSUR gibi ekonomik entegrasyonların yapılma nedenleri de DYY'lerde artış sağlamaktır (Sabır, 2002, Şatıroğlu, 1984, s 31-33).

Taylor (2000), gelişmiş ve gelişmekte olan 37 OECD, Asya, Latin Amerika ülkelerine ait 1983-1993 ve 1983-1997 olmak üzere iki farklı dönemdeki yatay kesit verilerini kullanarak, Amerikan ÇUŞ'larının bu ülkelere olan DYY'lerinin belirleyicilerinin test edildiği çalışmada yatırımlara ve ticarete yönelik daha serbest politika uygulamalarının DYY girişini arttırdığı, özellikle imâlat sanayine yönelik DYY'ler için ev sahibi ülkenin mali ve ticari politikaların büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşmıştır.

Asideu'nun (2004) Afrika üzerinde yaptığı çalışmada, ülkenin 1990'larda ticari açıklık, altyapı yatırımı, kurumsal niteliklere yönelik birçok reform gerçekleştirerek DYY girişi sağlamada mutlak başarılar elde etmesine karşın diğer GOÜ'ler ile karşılaştırıldığında başarılı bir gelişme sağlayamadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun nedeni, dünya ya yeterince entegre olunamaması olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla daha fazla DYY girişi elde edebilmek için bir yandan rekabet gücü elde etmeye çalışırken, diğer taraftan dünya ticaret sistemine entegre olunması gereği ortaya çıkmaktadır.

Piyasa Yapısı: Piyasa hacmi, ev sahibi ülkenin kişi başına GSYİH'sı, GSYİH'nın büyüme oranı ve GSYİH ile ölçülmektedir. Piyasa hacmi hipotezi, ölçek ekonomisinden faydalanabilme ve kaynakların etkin kullanımı için büyük bir piyasanın gerekliliğini ifade etmektedir. Diğer taraftan geniş piyasa yapısı, yatırımcı firmanın mal satışı için geniş bir Pazar oluşturacaktır. Dolayısıyla uygun büyüklükteki bir piyasa yapısı, DYY'leri çekici etki gösterecektir (Erdal, ve Tatoğlu, 2002; Chakrabarti, 2001; Milner ve Pentacost, 1996; Braunerhjelm ve Swenson, 1996; Scaperlada ve Mauer, 2001; Taylor, 2000; Cömert, 1998; Blömstrom, Lipsey ve Kulchycky, 1987; Berthelemy, Demurger, 2000).

Klasik iktisatçılardan Adam Smith, 1776 yılında yazdığı "ulusların zenginliği " adlı eserinde verimliliğin kaynağı olarak gördüğü işbölümünün sağlanmasında piyasa büyüklüğünün önemini şu sözlerle vurgulamıştır: "Pazar çok küçük olduğunda, kendi emek ürününün kendi tüketiminden arta kalan fazlasını istediği zaman, diğer insanların emek ürünlerinin fazlasıyla mübadele edemeyeceği için hiç kimse, kendisini bir tek işe vermek istemez." (Smith, 1937).

Bununla birlikte piyasa yapısı büyük olmasına karşın, gelir dağılımındaki eşitsizlik, alt ve üst gruplar arasındaki gelir farklılığı Pazar büyüklüğünün sermaye çekiciliği özelliğini köreltmektedir (DEİK, 2000).

UNCTAD (1991), DYY'lerin ev sahibi ülkeleri tercihinde dikkate aldığı piyasa yapısı faktörünü test etmek için nominal GSYİH, reel GSYİH'nin büyüme oranı ve kişi başına GSYİH ile politik istikrar gibi açıklayıcı değişkenleri kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında 142 GOÜ'ye yönelik 1980-1995 dönemine ilişkin verilerin kullanmıştır. Uygulamdan elde edilen sonuç, ev sahibi ülkelerin reel GSYİH'sinin büyüme oranı ve politik istikrarın sonucu olarak kurumsal yapı DYY'lerin yatırımda bulunacakları ülkede dikkate aldıkları temel unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (UNCTAD, World Investment Report, 1991; ss 135-138).

Scaperlanda ve Mauer (2001), Amerikan firmalarının Avrupa Ekonomik topluluğu ülkelerine olan DYY'lerinin belirleyici unsurları üzerine yaptıkları çalışmada 1952-1966 dönemine ilişkin veriler ile sıradan en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Uygulama sonucunda Amerikan yatırımcılarının üzerinde durduğu en önemli unsurun ev sahibi ülkenin piyasa büyüme oranı olduğu sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, 1952-1966 döneminde AB ülkelerine olan Amerikan DYY'lerinin artışının nedeni, bu ülkelerin geniş bir piyasa yapısına sahip olmalarından ileri geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Chakrabarti (2001), 135 ülkeye ilişkin yatay veri seti ve sıradan en küçük kareler yöntemini kullanarak yaptığı çalışmasında, vergi yapısı, ücretler, enflasyon gibi birçok açıklayıcı değişken arasından en önemli unsurun, ev sahibi ülkenin kişi başına düşen GSYİH'sının artışı ile ölçülen piyasa büyüklüğü olduğu, bunun nedeninin de ölçek ekonomisinden ve kaynakların etkin kullanılmasına imkân sağlamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Milner ve Pentacost (1996) tarafından yapılan çalışmada ise, Amerikan şirketlerinin İngiltere imâlat sanayine yönelik 48 endüstriyel grup üzerindeki DYY'lerinin belirleyici unsurları yatay kesit veri yöntemiyle araştırılmıştır. Uygulamadan elde edilen sonuç ev sahibi ülkenin piyasa genişliği ve ülkenin uluslararasılaşma seviyesi diğer bir ifadeyle üçüncü ülkelere olan ihracat hacminin DYY'lerin önemli belirleyici unsurları olduğu sonucu elde edilmiştir.

Ücretler: Üretim maliyetinin bir unsuru olarak kabul edilen ücretler, DYY'lerin yatırımda bulunacağı ülkeleri belirlemede önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. R. E. Groose tarafından oluşturulan, yerleşim (location) teorisine göre, firmaların hammadde maliyetleri, ücretler gibi üretim maliyetlerinin düşük olduğu bölgeleri tercih ettiği belirtilmektedir (Yaşgül, 2002; Tokol, 2001; Fılıppaıos, Pearce ve Papanostassıou, 2003; Crenshaw, 1991; Erdilek, 2005)

Yatırım kararlarının alınmasında, aslında sadece ücretlerin etkili olduğunu söylemek pek yerinde olmaz. İşgücünün ücretler yanında, işgücü verimliliği, yetenekleri, becerileri de değerlendirmeye alınmalıdır[3]. Yüksek verimliliğe ve becerilere sahip işgücü, ücretleri yüksek dahi olsa, üretimde kârlılığın yanısıra kalitede de önemli etki yaratacaktır. Kısaca düşük ücretle, yüksek kalitede işgücü bulunabiliyorsa bu yabancı sermaye için kilit faktör olacaktır (TÜSİAD ve YASED, 2004; Pacheco ve Lopez, 2003, Gövdere, 2003; Larudee ve Koechlin, 1999; Cömert, 1998).

İşgücüne yönelik bir diğer husus ise, işgücünün vermliliği ve işgücüne ödenen ücretlerin yanı sıra, ülkenin sahip olduğu aktif çalışabilir nüfus oranı da DYY'ler açısından önem arz etmektedir. Eğer ev sahibi ülkenin aktif olarak çalışabilecek işgücü nüfusu yüksek ise, bunun DYY'leri pozitif yönde etkilemesi beklenebilir. Kore, Hong

[3] Günümüzde gerçekleştirilen DYY'lerde özellikle yatırım yerinin tesbitinde geçmiş yıllara göre önemli değişiklikler olmuştur. Geçmişte ucuz işçilik, pazara ya da doğal kaynağa yakınlık temel faktörler iken günümüzde üretim içindeki maliyetleri düştüğü için bunlar ikincil faktörler haline gelmiştir. Buna karşın üst düzey yöneticilerin gelişmiş ülkelerdeki maliyetleri çok yükseldiğinden, uluslararası yatırımcılar yatırım yeri olarak genellikle iyi eğitilmiş insan gücüne sahip GOÜ'leri tercih etmeye başlamışlardır, Bayraktar, 2003

Kong, Singapur ve Tayvan ucuz işgücü imkânlarıyla DYY'leri kendilerine çekmeyi başarmış ülkelerdir (Akdiş, 1998).

Fılıppaıos ve Papanastassıou (2003), yaptıkları çalışmada 1985-1998 döneminde Amerikan ÇUŞ'larının OECD'nin Pasifik Bölgesindeki Avusturalya, Yeni Zelanda, Japonya ve Kore olmak üzere dört ülkede yoğunlaşma nedeninin özellikle Japonya ve Kore için ücretlerdeki uygunluktan kaynakalandığı sonucu elde edilmiştir.

Grenshaw'ın (1991) 1967-1978 dönemine ilişkin olarak 70 GOÜ üzerinde gerçekleştirdiği yatay kesit çalışmasında açıklayıcı değişken olarak kullandığı nüfus artış hızı ve beşeri sermaye oluşumunun DYY'lerin ülke tercihinde pozitif etkiye sahip değişkenler olduğu sonucunu elde etmiştir. Ayrıca sözkonusu dönemde küçük ve fakir ülkelere yönelik DYY girişinin fazla olduğu, çünkü ihracata yönelik üretim için nüfusun fazla olmasına bağlı olarak bu ülkelerdeki ücretlerin daha düşük olduğu ve maliyet avantajı sağladığı ifade edilmektedir.

Vergi Ve Tarife Yapısı: Burada vergi tabiri ile kurumlar vergisi ve gelir vergisi ile yapılan işlemler üzerinden alınan damga ve harçlar ifade edilmektedir. Bazı durumlarda işlem vergileri gelir üzerinden alınan vergilerden daha etkili olabilmektedir.

DYY'ler için yalnızca vergi oranı değil, vergi idaresinin yaklaşımı, mevzuatın kolay anlaşılır ve uygulanabilir olması, vergi adaletinin ve vergi bürokrasisinin gerekli düzeyde sağlanması gerekmektedir (Çapraz ve Demircioğlu, 2003)

Vergi konusunda yapılan birçok çalışmada, yüksek miktarda alınan vergilerin DYY'leri negatif yönde etkilediği sonucu elde edilirken, bazı çalışmalarda yüksek vergi gelirinin, ülke yapılandırılmasında kullanılarak DYY'ler için daha gelişmiş yatırım ortamı oluşturulmasına imkân sağladığı belirtilmektedir.

IMF'ye göre, ev sahibi ülkenin vergi politikası hem DYY'leri söz konusu ülkeye çekmede hem de bu ülkenin kendi yatırımcılarını yabancı ülkeye göndermesi üzerinde oldukça etkilidir (Gopınath ve Echverria, 2004).

Ev sahibi ülkelerin tarife yapılarıda DYY'lerin belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Tarife farklılığı hipotezine göre, öncelikle ticarete konulan engellerin söz konusu ülkeye ürün ihracatını zorlaştırdığı için firmaları o ülke içinde yatırıma yönlendirebilmektedir. Diğer taraftan korumacı politikalar hem üretim maliyetlerini, hem de fiyatları yükselterek, monopol kârlarını yükseltici etkide bulunup, ev sahibi ülkeye daha fazla DYY girişi sağlanmasında etkili olabilmektedir. Dolayısıyla ev sahibi ülkelerin ticaret açığının ve ülkenin dışa açıklık derecesinin DYY'ler için önemli

faktör olduğunu belirterek, DYY'lerin daha çok ticaret edilebilir ülke ve sektörlere doğru yöneldiği ifade edilmektedir (Gövdere, 2003).

Grubert ve Mutti (1991), tarifelerin ve vergi oranlarının reel sermayenin dağılımı üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında 1975-1982 dönemine ilişkin Amerikan ÇUŞ'larının 33 ev sahibi ülkenin imâlat sanayine yönelik DYY'lerinin yatay kesit verilerini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda ev sahibi ülkelerin vergi oranlarıyla DYY girişi arasında negatif yönlü ilişki olduğunu, ayrıca düşük vergi ve tarife oranlarına sahip ev sahibi ülkelerin ana ülkelerin hem ihracatını hem de ithalatını daha fazla arttırdığı yönünde iki yanlı bir ilişkinin varolduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Asideu (2002), 1988-1997 yılları arasında 71 GOÜ'ye yönelik yatay veri seti ile en küçük kareler yöntemini kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında ticari açıklığın etkisinin DYY'lerin ülkeye geliş amacına göre farklılık arz edeceğini buna göre, DYY'ler ev sahibi ülkenin iç piyasasına yönelik ise, ticari kısıtlamaların DYY'ler üzerinde pozitif etkiye sahip olacağı, aksi halde üçüncü ülkelere ihracat amaçlı olarak yapılan DYY'ler ve kullandıkları girdinin önemli bir kısmını ithal etmek durumunda bulunan DYY'ler üzerinde ticari açıklığın pozitif etki yaratacağı sonucu elde edilmiştir.

1.5.2. Yapısal Faktörler

Ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğu, altyapı yatırımları, geçmiş ekonomi politikalarının başarısı, siyasi ve politik istikrarı, ev sahibi ülke ve yatırımcı ülke arasındaki fiziki uzaklık yapısal faktörler olarak nitelendirilmektedir.

Yukarıda ücret yapısını incelerken, işgücünün ücreti kadar niteliğinin de önemli olduğu vurgulanmıştı. İşgücünün teknik becerileri ve eğitim seviyesi özellikle ileri teknoloji içeren alanlarda ve imalât sanayine yönelik DYY'ler için büyük önem arz etmektedir. Çünkü teknik açıdan yetişmiş, eğitimli bir işgücü işe daha kolay uyum sağlarken, işteki çabası daha yüksek olacaktır (Lall, Norman ve Featherstone, 2003; Crenshaw, 1991; Larudee ve Koechlin, 1999).

Ev sahibi ülkenin bir diğer yapısal DYY belirleyicisi de politik istikrardır. Politik (idari) istikrar, bir ülkede aynı hükümetin uzun yıllar iktidarda kalması ile ifade edilmektedir. Politik istikrar, ekonomik istikrarı da beraberinde getiren bir unsur olduğundan dolayı, yatırımcıların önemle üzerinde durduğu bir konudur. Çünkü yabancı sermaye öncelikle güven beklemektedir. Yabancı sermayenin çoğu zaman yatırımda bulunacağı ülkede, teşvik tedbirleri gibi ekonomik faktörlerden ziyade ülkedeki

ekonomik ve siyasi istikrara önem verdiği gözlenmektedir (Bayraktar, 2003; Cömert, 1998).

Yabancı sermaye yatırımlarında siyasi sayılabilecek bir diğer korku da, yabancı yatırımların karşılığının verilmeden millileştirilmesidir. 1928-1939 yılları arasında Türkiye'de özel statülü çoğunlukla hukuki veya fiili tekeller oluşturan yabancı sermayeli birçok şirketin ve 1951 yılı sonrasında Rusya, İran, Mısır, Libya, Küba ve Guatemala'daki millileştirme hareketleri, bu konunun göstergesidir (Akdiş, 1998, Hiç, 1976; Cömert, 1998; Emil, 2003; Hazine Dergisi, 1998)

Diğer taraftan kurumsal etkenler olarak ifade edilebilecek ülkenin sahip olduğu şeffaflık düzeyi, kurumsal altyapı, sosyokültürel yapı, etik yıpranma ve bürokrasinin işlerliği gibi konuların dünya genelinde refahın arttırılabilmesinde ve DYY'lerin ev sahibi ülkeleri tercihinde etkili olan anahtar faktörler olarak görülmektedir. Özellikle yapılan yatırımların devamlılığı açısından ülkede bürokratik işlemlerin sağlıklı bir biçimde işlemesi gereklidir. Yabancı yatırımcının yatırımda bulunacağı ülkede aradığı kriterler arasında şeffaflık ilkesi önemli bir yere sahiptir. Çünkü yatırımcının yatırımın risk ve getirisini hesaplayabilmesi için önünü görebilmesi gerekmektedir. Elbette kurumsal nitelikteki bir gelişmişlik ekonomik açıdan gelişmişliğin bir göstergesi olmakla birlikte, ekonomik gelişmişlikte kurumsal gelişmişliğin göstergesidir. Kısacası çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Zengin ülkelerin daha fazla DYY girişi sağlamalarının arkasındaki en büyük etken, kurumsal ve ekonomik gelişmişliğin birbirini beslemesinden kaynaklanmaktadır. Oysa pek çok fakir ülkenin bu tür kurumsal düzenlemelerden yoksun olduğu ya da bu kurumsal düzenlemelerin sağlıklı bir biçimde işleyemediği bu sebeple DYY 'leri çekmede başarısız oldukları ifade edilmektedir (Rodrik, 2004).

Kurumsal altyapı, yabancı yatırımcılar için ortaklık kuracakları veya stratejik işbirliğine girecekleri kurumların tââhhütlerini yerine getirip getiremeyeceği, bu şartları gerçekleştirecek altyapının var olup olmadığı, dikkat edilmesi gerekli bir husustur.

Diğer yandan kurumsal yapı, sadece ortak olunacak işletme ile ilgili değildir. Ayrıca işletme çevresi (business environment) işletmenin içinde bulunduğu ortam da etkilidir. Bu ortamın sağlıklı bir yapıda olması, işletmenin tüm potansiyel gücünün ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bu da yatırım kararlarında etkili bir faktördür (Appleyard ve Field, 2001).

Sosyokültürel yapı; yazılı olmayan kurallar ve normlar, iş yaşamına ilişkin davranış gelenek ve alışkanlıklarını etkilemektedir. Sosyokültürel yapının içerdiği

girişimcilik, uzlaşma, ortaklık ve tasarruf alışkanlıkları gibi unsurlar ülkenin ekonomik performansını etkilerken, DYY'ler üzerinde etkili faktördür.

Etik yıpranma ile ifade edilmek istenen, iş çevrelerinin temel yasal iş kurallarına uymaması sonucu, ekonomik menfaat elde etmeleridir. Genellikle yasaların getirdiği denetim yetersiz bulunmaktadır. Bu durum genel işletme dinamiği ile yasal iş çerçevesi arasında uyuşmazlığa neden olarak, yabancı yatırımları caydırıcı etkiye sahip nitelik taşımaktadır.

Yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki fiziki uzaklıkta, DYY'lerin ülke tercihinde etkili bir faktördür[4]. Eğer yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki fiziki uzaklık fazla ise, bu iki ülke dış ticaret ilişkilerini DYY şeklinde devam ettirme kararı verebilir. Bu iki ülke arasındaki ilişkinin şeklini, firmanın sabit kurulum maliyetleri ile taşınacak malların hacmine bağlı olarak, taşıma maliyetlerinin büyüklüğü belirleyecektir.

Egger, Pfaffermayr (2004), çalışmalarında Hausman ve Taylor'un SUR yaklaşımını kullanarak, 1989-1999 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde, Amerika ile 69 ve Almanya ile 29 ülke için fiziki uzaklık ve DYY'ler arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Uygulamadan elde edilen sonuç, fiziki uzaklığın, hem Amerika hem de Almanya için DYY çıkışı üzerinde pozitif kuvvetli etkisi olduğu yönündedir.

Kültürel yakınlığın da DYY'ler üzerinde etkili bir faktör olduğu yapılan çalışmalar sonucu elde edilmiştir[5]. Yabancı yatırımcılar kendilerini yabancı hissetmeyeceği bir ortamda çalışmayı tercih etmektedirler. Kültürüne yabancı olmadıkları, halkını tanıdıkları, alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım, üretim ve satış daha kolay olacaktır. Batı ve Amerika kaynaklı sermayenin kendi aralarında yatırım yapmalarının nedeni, kültürel yakınlık olarak gösterilmektedir. Çünkü aynı dili ve kültürü paylaşan ülkeler arasında gerçekleşen DYY'lerde işlem maliyetleri daha uygun olacaktır (Akdiş, 1998; Robertson, 1974; Caves, 1996, 56)

[4] Fiziki uzaklık, taşıma maliyeti, politik ve yasal sistem farklılıkları, ülkelerin ticarete uyguladığı tarifeler, faktör donanımlarındaki farklılıklar, ulusal piyasaların göreceli Pazar büyüklüğü ve belirli sektörlerde oluşan ölçek ekonomileri yabancı yatırımcıların DYY'de bulunacağı ülke tercihinde son derece önemli faktörlerdir, D. Robertson, 1974, Sy:169-203.

[5] DYY'ler yoluyla ekonomik kalkınmada başarı sağlayan en önemli ülkelerden biri olan Çin daha çok kültürel ve etik bağlantılarının olduğu ülkelerden yatırım elde etmektedir. Özellikle Tayvan, G. Kore, Hong-Kong gibi bu durumun nedeni ÇUŞ'lerin ev sahibi ülke ile iyi bir iletişim sağlamalarının daha verimli çalışmalarına katkı sağlamasından kaynaklanmaktadır, F.T. Hsiao, M.C.W. Hsiao, 2004.

1.5.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Tercihinde Etkili Olan Faktörlere Yönelik Yapılmış Uygulamalar

Taylor (2000) çalışmasında 1983-1993 ve 1983-1997 olmak üzere iki farklı dönem için Amerikan ÇUŞ'larının 37 AGÜ ve GOÜ'ye olan DYY'lerinin ev sahibi ülkede aradığı kriterleri üç grupta sınıflandırarak, ev sahibi ülkenin piyasa yapısının göstergesi olarak, GSYİH'nin büyüme oranı ve kişi başına GSYİH'yi; üretime yönelik faktörler olarak ise, ücret, enflasyon ve döviz kuru; endüstriye yönelik olarakta, kârları açıklayıcı değişkenler olarak kullanmıştır.

Uygulama imalât, hizmetler ve petrol olmak üzere üç sektör üzerinde gerçekleştirilmiştir. Piyasa genişliği imâlat ve hizmetler sektörü üzerinde pozitif önemli etkiye sahipken, petrol sektörü üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı ücretlerin ise, özellikle hizmetler sektöründe negatif önemli etkiye sahip olduğu ifade edilirken, kârların hizmetler sektöründe pozitif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çalışmada hem ticarete hem de yatırıma yönelik serbest politikaların DYY girişini arttırdığını ancak, ticarete yönelik serbest politikaların, imâlat sektöründe yatırımlar için politika açıklığının da, petrol ve hizmetler sektörü üzerinde daha etkili olduğu sonucu elde edilmiştir.

Lee ve Mansfield (1996), Çalışmasında imâlat sanayine yönelik altı alt dalda faaliyet gösteren 100 Amerikan ÇUŞ'unun 14 ülkeye olan DYY'lerinde yatırım hacmini ve yatırım biçimini etkileyen faktörler olarak, mülkiyet hakları koruyuculuğu, ticari açıklık, piyasa genişliği, bölgeselleşme açısından sanayileşme derecesi ve önceki döneme ait DYY stoğu gibi açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır.

Uygulamada mülkiyet hakları koruyuculuğunun Amerikan DYY'lerinin giriş tipi üzerinde negatif önemli etkisi gözlenmiştir. Mülkiyet haklarındaki koruyuculuğun düşük olduğu GOÜ'lerde yabancı yatırımcılar yatırımda bulunsalar bile % 100 mülkiyeti kendisine ait yatırımlarda veya eski üretim tekniğini kullanabilecekleri yatırımları tercih etmektedirler. Bu durumun nedeni, ev sahibi ülke kanunlarının koruma altına almadığı teknolojileri yatırımcıların kendisinin koruma altına alma çabasıdır.

Bununla birlikte piyasa genişliği, bir önceki yılın DYY stoğu, ticari açıklık ve sanayileşme derecesinin de Amerikan DYY'lerini pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Lall, Norman ve Featherstone (2004) İse, çalışmasında 1983-1994 döneminde, Amerika'dan Karayiipler Bölgesine ve Latin Amerika'ya yapılan DYY'leri incelemiştir. Uygulamada genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile reel faiz oranı, reel döviz kuru,GSYİH, GSYİH büyüme oranı, ücret oranlarındaki farklılık, ihracat ve ithalat üzerindeki vergi oranı, ev sahibi ülkenin okuma yazma oranı, Amerika ve ev sahibi ülkeler arasındaki fiziki uzaklık, fiziki altyapı imkânları ve politik istikrar açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucuna göre, Karayip'lerin yukarıda belirtilen unsurlardan, ekonomik ve yapısal olmak üzere 12 faktörden sadece 3 tanesi anlamsız çıkarken, Latin Amerika için 12 faktörün 4'ü anlamsız çıkmıştır. Krayipler'in birçok açıdan DYY'ler için uygun ortam niteliği taşımasına karşın, Amerikan yatırımcılarını çekmeyi başaramamıştır. Bu durumun nedeni, Latin Amerika'nın kültürel yakınlıktan dolayı rekabetçi üstünlüğünün varolmasıdır. Bu çalışmalardan anlaşılan odur ki, DYY'lerin ülke tercihinde ekonomik faktörler kadar yapısal faktörlerde etkilidir

Hsiao ve Shen (2003) ise, 1976-1997 dönemine ilişkin olarak 23 GOÜ üzerinde yaptıkları zaman serisi analizinde, DYY'lerin ülke tercihinde etkili olan faktörleri araştırmıştır.Araştırmada açıklayıcı değişkenler, dört grup içerisinde değerlendirilmektedir. Bunlar, ev sahibi ülklenin GSYİH büyüme oranı ve kurumlar vergisi oranı, sermaye piyasasının açıklık derecesi, ülkedeki bürokratik uygulamalar, yasal düzenlemelere bağlı olarak yolsuzlukların bulunup bulunmadığı, altyapı ve kentsel gelişmişliğin göstergesi olarak kentsel nüfusun büyüme oranı ve eğitim düzeyi , telefon vb iletişim ağlarına yönelik yatırımlardır.

Uygulamadan elde edilen sonuç, ev sahibi ülkenin GSYİH'si ile DYY'leri arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu yönündedir. Kısa dönemde %1'lik DYY girişi GSYİH'yi %0.0485 oranında, uzun dönemde ise, %7.548 oranında artırırken, GSYİH'deki %1'lik artış kısa dönemde DYY'leri %2.117 oranında, uzun dönemde ise, %34'lük bir artış yaratacağı yönünde sonuç elde edilmiştir. Diğer taraftan gelişmiş bir kentleşme yapısına sahip, altyapı imkânları gelişmiş ve vergi yapısı bakımından uygun olan, farklı pazarlara ulaşma imkânı yüksek ülkeler DYY'leri elde etme hususunda; gelişmiş bir beşeri sermaye stokuna sahip ülkeler ise, DYY'lerden daha fazla ekonomik fayda elde etme hususunda başarı elde edeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Fılıppaıos ve Papanastassıou (2003), Amerikan ÇUŞ'larının 1982-1997 dönemi için, OECD'nin Pasifik Bölgesindeki 4 ülkede yoğunlaşmasının nedenlerini araştırmaya

yönelik yaptıkları bu çalışmada, panel veri seti kullanmıştır. Ülkeler Avusturalya - Yeni Zelanda ve Japonya- Kore olmak üzere ikili gruplara ayrılmıştır.

Uygulamada Amerikan GSYİH'si, birim işgücü maliyeti, Amerikan GSYİH'sinin büyüme oranı, Amerka'nın kişi başına GSYİH'si, işgücü başına geliştirme (eğitim) harcaması ve ticari açıklık göstergesi olarak (İthalat + İhracat)/GSYİH açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır

Çalışmada elde edilen sonuç, 1985- 1998 döneminde Amerikan DYY'lerinin en fazla Japonya'yı tercih ettiği yönündedir. Bunun nedeninin ise, Japon GSYİH'sinin diğer üç ülkeden altı kez daha büyük olmasından, ayrıca kişi başına GSYİH'deki yükseklikten, dış ticaret dengesinin sürekli fazla vermesinden ve işgücü maliyetlerindeki uygunluklardan dolayı, Amerikan DYY'leri tarafından daha çok tercih edilen bir ülke olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, Japonya ve Kore için bir dönem önceki GSYİH ve işgücü maliyetleri belirleyici unsurlar olurken, Avusturya ve Yeni Zelanda'nın bir dönem önceki sermaye başına GSYİH'si ve işgücü başına ar-ge harcamalarının önemli unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Berthelemy ve Demurger'in (2000) Çin'in son dönemde GOÜ'ler arasında en fazla DYY girişi elde eden ülke olmasının nedenlerini araştırmaya yönelik olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında 1985-1996 yılları arasındaki döneme ilişkin 24 farklı üretim dalına yönelik panel veriler kullanmışlardır. Uygulamada kişi başına GSYİH, kilometre kare başına demiryolu ağı (Altyapı gelişmişliğinin göstergesi olarak),ithalat ve ihracatın toplamının GSYİH'ye oranı, toplam üretim içersindeki endüstriyel üretimin payı, bir dönem önceki yabancı yatırımların GSYİH'ye oranı, reel GSYİH'nin yıllık büyüme oranı açıklayıcı değişenler olarak kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan bütün açıklayıcı değişkenlerin DYY girişini pozitif yönde etkilediği özellikle ticari açıklığın DYY'ler üzerindeki etkisinin diğer değişkenlere göre daha kuvvetli olduğu bu etkinin geniş çaplı üretim yapılmasına bağlı olarak ortaya çıkan ölçek ekonomisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ev sahibi ülkenin toplam faktör verimliliği yüksek iken, DYY girişinin yüksek olacağı, bununla birlikte nihai ürün sektörü içersindeki beşeri sermaye kullanımı arttıkça DYY'lerin azalacağı çünkü nihai üretim aşamasında kullanılan beşeri sermaye miktarının artmasının araştırma sektöründe değerlendirilecek beşeri sermaye miktarını azaltacağı düşünülmektedir.

Tuluğ Ok'un (2004) Türkiye üzerine yaptığı bir araştırmada ise, ülkenin DYY'leri çekebilmesi açısından bir çok olumlu faktöre sahip olmasına karşın, yabancı yatırımların istenilen düzeye ulaşamamasının arkasındaki nedenler araştırırken, yabancı

yatırımcılara göre, yatırımların güvenliği açısından öncelikli olarak, ülkenin ekonomik ve politik istikrarının en önemli unsurlar olduğu belirtilerek, Türkiye'nin bu konuda önemli eksikliğinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

YASED ve TÜSİAD (2004), tarafından 16 ülkeyi kapsayan bir araştırmada bu ülkelerin DYY'leri kendilerine çekebilme performansları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılan ülkeler: Malezya, İrlanda, Çin, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Hindistan, Slovenya, Macaristan, Brezilya, Portekiz, Arjantin, Polonya ve Rusya'dır.Araştırma sonucunda, DYY'lerin ülke tercihinde dikkate aldığı faktörlerin önem derecelerine göre yüzdelik dilimden aldığı pay oranları şöyledir:

Kategori	**%Ağırlık**
Genel Makroekonomik Durum	%19
Politik Durum	%25
İşgücü	%17
Enerji	%8
Vergi	%17
İletişim ve Taşıma Altyapısı	%12
Ar-Ge Harcamaları	%2

Merkezi plânlamayı terk ederek, piyasa ekonomsi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılan geçiş ekonomileri grubu içersinde Arnavutluk, Beyaz Rusya, Makedonya, Moldova, Polonya, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Ermenistan, Özbekistan, Romanya, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Letonya, Litvenya, Bulgaristan, Hırvanistan, Ukrayna, Yugoslavya, Moğolistan, Türkmenistan, Çek Cumhuriyeti ve Estonya gibi ülkeler bulunmakta olup, bu grup içerisinde en çok DYY çekmeyi başaran ülkeler olarak Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti dikkat çekmektedir. Bu bir tesadüf olmayıp, sözkonusu ülkelerin yapısal reformları hayata başarıyla geçirebilmelerinin bir sonucudur. Rusya'nın ise, aynı geçiş ekonomileri içersinde yer almasına karşın, istenilen düzeyde DYY'leri elde edemeyerek Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın gerisinde kalma nedeni, yasal ve kurumsal önlemlerle desteklenmeyen geçiş sürecinin birçok problemi beraberinde getirmesinden ileri gelmektedir. Buradan çıkan sonuç yapısal reformlar sağlanmadan DYYleri ülkeye çekmenin mümkün olmayacağıdır (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003).

Tablo 1.2 DYY'lerin Belirleyici Unsurlarına Yönelik Uygulama Örnekleri

Çalışma, Ülke, Ekonometrik teknik	**Sektör**	**DYY'lerin Ülke Tercihinde Etkili Olan Faktörlerin Katsayı İşaretleri**		
		Piyasa genişliği	**Faktör Maliyeti**	**Diğer**
Taylor (2000), 1983-1993 ve 1983-1997 olmak üzere iki farklı dönem için 37 AGÜ ve GOÜ verileriyle yatay kesit çalışması gerçekleştirilmiştir.	İmalât Petrol Hizmetler	GSYİH büyüme oranı, Kişi başına GSYİH, imâlat ve hizmetler sektörü için (+) önemli, petrol için (+) önemsiz çıkmıştır.	Ücretler (-) Enfalsyon (-)	Kârlar (+) Ticari açıklık, imalat sektörü için, (+) Yatırım açıklığı, petrol ve hizmetler sektörü için (+)
Sung ve Lapan (2000), Amerikan ÇUŞ'larının Meksika'daki yatırımlarını riske karşı kayıtsız kalan firma modeli ile incelemiştir	İmalât	Döviz Kuru (-)		Kârlar (+)
Milner ve Pentecost (1996), Amerikan ÇUŞ'larının 1989-1990 yılları arasında İngiltere'deki yatırımlarını yatay kesit çalışmasıyla incelemiştir.	İmalât(48 endüstri üzerinde)	Üretimin ve satışların değeri olarak piyasa genişliği (+)		Ticari açıklık (+) Rekabet (-)
Lee ve Mansfield (1996), Amerikan ÇUŞ'larının 1990-1992 yılları arasındaki 14 ülkeye olan yatırımları sıradan EKK metodu ile incelenmiştir.	İmalât	Piyasa Genişliği (+)		Ticari açıklık (+) Sanayileşme der.(+) Mülkiyet hakları koruyuculuğu (+) Bölgeselleşme (+)
Braunerhjelm ve Svenson (1996), İsveç ÇUŞ'larının 18 ülkeye olan DYY'lerini 1978,1986 ve 1990 yılları için TOBİT ve EKK ile incelemiştir.	İmâlat	Piyasa Genişliği (+) Beşeri Sermaye stoğu(+)		Tarife Yapıları (-) Fiziki uzaklık (-) Yolsuzluklar (-)
Scaperlanda ve Mauer (2001), Amerikan ÇUŞ'larının 1952-1966 döneminde AB ülkelerine olan DYY 'leri EKK ile incelenmiştir.	İmalât Ticaret Petrol	GSYİH'nin büyüme oranı olarak Piyasa Genişliği (+)		
Egger ve Pfaffermayr (2004), Almanya ile 29 , Amerika ile 69 ülke arasında 1989-1999 yılları arasındaki DYY'leri SUR metodu ile incelemişlerdir.	İmâlat		Fiziki uzaklık (+) önemli	
Gastanaga, Nugent ve Pashamova (1988), 49 ülkeye ilişkin olarak 1970-1995 dönemine ait zaman serisi ve yatay kesit verileri ile çok değişkenli veri analizi uygulamıştır.	Bütün Sektörler	GSYİH'nin büyüme oranı (+) Kurumlar Vergisi (-)		Vergi oranları (-) Tarife Oranları (-)
Grubert ve Muti (1991), çalışmalarında 1975-1982 dönemine ilişkin olarak Amerikan ÇUŞ'ları ile 33 ev sahibi ülke arasındaki DYY'lere yönelik yatay kesit çalışması gerçekleştirmiştir.	İmâlat			Ticari açıklık, DYY'ler iç piyasaya yönelik ise (-), ihracata yönelik ise(+)
Asideu (2002), 1988-1997 dönemine ilişkin Güney Afrika, Latin Amerika ve Asya bölgelerindeki 71 ülkeye ait yatay veri seti ile sıradan EKK uygulamıştır.	Bütün Sektörler		Kamu har.(-) Enflasyon (-)	
Crenshaw (1991), 70 GOÜ üzerinde 1967-1978 dönemine ait verilerle yatay kesit çalışmasında bulunmuştur.	İmalât	GSYİH (+)	Nüfus artış hızı ve beşeri sermaye oluşumu (+) Kamu har.(-)	Kentleşme der. (+) Politik istikrar (+)

1.6. Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Ve Sektörel Dağılımı

Son yirmi beş yılda, dünya da mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminde globalleşme eğilimine tanık olunmaktadır. 1980 yılında DYY aktiviteleri gayri safi milli hasılanın sadece %5'ini oluştururken, 1998'de bu oran yaklaşık %16'lara ulaşmıştır. 1993-1999 arası dünyadaki DYY akışı 200 milyar dolardan 800 milyar dolara 2000 yılında 1.3 trilyon dolara ulaşarak zirve yapmıştır. Bununla birlikte, 2001 yılında %40.9'luk bir düşüşle 824 milyar dolara, 2002 yılında ise, %21'lik bir düşüşle 651 milyar dolara geriledi. Bu gerileme makroekonomik, mikroekonomik ve kurumsal nedenlere bağlı olarak şöyle ifade edilebilir (UNCTAD, World Investment Report, 2003, 15):

-Dünya GSYİH'nın düşük büyüme performansı,

-Menkul kıymetler borsalarının değerlerindeki düşüşler,

-Bazı endüstrilerdeki şirket kârlılıklarının düşüşleri,

-Bazı ülkelerde özelleştirme faaliyetlerinin azalması,

-Şirketlerin birleşme ve satın alma faaliyetlerinin düşüş eğilimine girmesi,

özellikle son birkaç yılda şirket birleşme ve satın alımlarındaki düşüşler, DYY'lerin gerilemesinde önemli rol oynamıştır. 2000 yılında 7.894 olan şirket birleşme ve satın alma sayısı, 2002 yılında 4.493'e düşmüştür.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra 2002 yılı itibariyle dünyada, 7.1 trilyon dolarlık DYY stoku bulunmakta olup, bu rakam 1980 yılı ile kıyaslandığında, on katı bir artışı ifade etmektedir.

Uluslararası üretimin temel kaynağı olan bu yatırımlar, dünyanın çeşitli ülkelerinde 870 bin şubesi bulunan 64 bin ulusötesi şirket (Trans National Companies) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yabancı şubelerin yarattığı 3.4 trilyon dolarlık katma değer, dünya GSYİH'sının onda birine (1/10) karşılık gelmektedir. İstihdam açısından bir değerlendirme yapıldığında, yabancı şubelerin 1982-2002 döneminde gösterdiği 2.5'lik artışla 53 milyon kişiye ulaşmış bulunmaktadır.

DYY'lere ticaret açısından baktığımızda toplam 8 trilyonluk dünya ihracatının üçte birlik bölümü ulusötesi şirket şubeleri arasında gerçekleşmektedir (UNCTAD, World Investment Report, 2003, 23).

Tablo 1.3 DYY ve Uluslararası Üretime İlişkin Bazı Göstergeler

Cari Fiyatlarla (Milyar $)				**Yıllık Büyüme Hızı(yüzde)**						
	1982	1990	2002	1986-1990	1991-1995	1996-2000	1999	2000	2001	2002
DYSY Girişleri	59	209	651	23.1	21.1	40.2	57.3	29.1	-40.9	-21.0
DYSY Çıkışları	28	242	647	25.7	16.5	35.7	60.5	9.5	-40.8	-9.0
DYSY Stokları	802	1954	7123	14.7	9.3	17.2	19.4	18.9	7.5	7.8
Ötesi Birleşme & Stn Alımlar	595	151	370	25.9	24.0	51.5	44.1	49.3	-48.1	-37.7
Yabancı Şubelerin Satışları	……	5675	17687	16.0	10.1	10.9	13.3	19.6	9.2	7.4
Yabancı Şubelerin Gayri Safi Üretimi	2.737	1458	3437	17.3	6.7	7.9	12.8	16.2	14.7	6.7
Yabancı Şubelerin Toplam Varlıkları	640	5899	26543	18.8	13.9	19.2	20.7	27.4	4.5	8.3
Yabancı Şubelerin İhracatı	2.091	1197	2613	13.5	7.6	9.6	3.3	11.4	-3.3	4.2
Y. Şubelerin İsth. (1000 kişi)	722	24262	53094	5.5	2.9	14.2	15.4	16.5	-1.5	5.7
Faktör Fiyatlarıyla GSYİH	19.375	21672	32227	10.8	5.6	1.3	3.5	2.6	-0.5	3.4
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	10.805	4819	6422	13.4	4.2	1.0	3.5	2.8	-3.9	1.3
Telif Hakkı Ve Lisans Hasılatı	2.286	30	72	21.3	14.3	6.2	5.7	8.2	-3.1	….
Mal Ve Faktör Dışı Hizmet İhrct.	9	4300	7838	15.6	5.4	3.4	3.3	11.4	-3.3	4.2

Kaynak: UNCTAD; World Investment Report, 2003; 22

1.6.1. Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılım

Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durum, GOÜ'lerin büyüme, ihracat, turizm gelirlerini ve çektikleri yabancı sermaye yatırımlarını yakından ilgilendirmektedir. Dünya genelinde DYY'lerin %70'ini ihraç eden ABD, AB ülkeleri ve Japonya'nın ekonomik durumlarındaki en ufak değişiklik DYY'ler açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin 2000 yılının ortalarından sonra fiziksel yatırımların

yavaşlamasının nedeni, ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırıları, AB ülkelerindeki yatırım eğilimindeki zayıflık, piyasalardaki güvensizlik, iç talep zayıflığı, faktör piyasalarının esneklikten yoksun olması ve Japonya'nın bankacılık krizi nedeni ile oluşan kamu borçlarıdır.

2002 yılında dünyada yabancı yatırımlar 1998'den sonra en düşük seviyesi olan 651 milyar $ seviyesine gerilemiştir. 195 ülkeden 108'inin DYY girişinde düşüş gerçekleşmiştir. DYY'lerde meydana gelen bu düşüşün en önemli nedeni, şirketlerin birleşme ve satınalma şeklindeki yatırım biçimindeki azalmadan kaynaklanmaktadır. 2000 yılında sayı olarak 7894 olan şirket birleşme ve satınalımları, 2002 yılında 4493'e gerilemiştir. Değer olarak baktığımızda, 2000 yılında 145 milyon $ olan birleşme ve satınalımlar 2002 yılında sadece 82 milyon $ seviyesinde kalmıştır (UNCTAD, World Investment Report, 2003, xıv).

Kısaca dünyanın büyük ekonomilerinde görülen durgunluk ve belirsizlik hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY'lerin dünya çapında azalmasına neden olmaktadır. 2002 yılında gelişmiş ülkelere giden DYY'lerde %25'lik ciddi bir gerileme olurken, yatırım tutarı 460 milyon $ olarak gerçekleşmiştir. Bu azalışın kaynağı özellikle Amerika ve İngiltere'ye olan DYY girişinde ki azalıştan kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda ise, DYY'lerde %23'lük bir gerileme söz konusu olup, yatırım tutarı 162 milyon $ seviyesinde gerçekleşmiştir. Her iki ülke grubu arasındaki pay %25'de kalarak herhangi bir değişiklik olmamıştır (UNCTAD, World Investment Report, 2003, s 9-10).

UNCTAD'ın (2003) yaptığı bir çalışmaya göre, ülkelerin GSYİH'lerinin payı olarak DYY girişlerini baz alarak oluşturduğu DYY girişine yönelik performans indeksine göre, 1999-2001 döneminde en iyi performansın Belçika- Lüksemurg'a ait olduğu bu performans sıralamasındaki en iyi 20 ülkenin 6'sı gelişmiş, 9'u gelişmekte olan, 2'si Asya Kaplanları olarak adlandırılan Çin ve Hong-Kong ülkelerden ve 3'ünün de Irlanda, Malta ve Singapur gibi geçiş ekonomilerinde oluştuğu gözlenmektedir. Bu sıralamada en kötü performans ise, Suriname, Gabon ve 1997'de yaşadığı kriz nedeniyle Endonezya'ya aittir (World Investment Report, 2003; s 9-10).

1999-2000 ve 1999-2001 dönemlerinde ülkeler arasındaki DYY girişi sıralaması sıralama birbirine benzemektedir. Lider durumdaki ilk beş ülkede herhangi bir değişiklik yoktur. En büyük sıçramalar göreceli olarak küçük ekonomilerdedir. Fakat büyük ekonomiler için de önemli değişiklikler vardır (UNCTAD,World Investment Report, 2003).

1998 yılı itibariyle DYY'lerin bölgesel dağılımına baktığımızda Latin Amerika ve Karaibler'in %11.1'lik DYY girişi elde ettiği, Asya Pasifik ülkelerinin %13.2'lik, Merkezi ve Doğu Avrupa'nın %2.7'lik, Afrika'nın %1.2'lik, Amerika'nın %30 ve Batı Avrupa'nın %36.9'luk DYY girişi elde ettiği gözlenmektedir (UNCTAD, World Investmen Report, 1999, 20).

1998'e kadar GOÜ'lere yapılan DYY'lerin toplam DYY içerisindeki payı sürekli artmasına karşın, 1998'de bu oranın azaldığı gözlenmektedir. Bunun nedeni, gelişmiş ülkelerin daha fazla DYY girişi elde etmesi ve Asya ülkelerinin maruz kaldığı finansal krizdir. 1991-1997 yılları arasındaki dönemde GOÜ'lere yönelik DYY girişinde yaşanan artış bu ülkelerin ithalat ve ihracatlarında da artış yaratarak bu ülkelerin dünya ticaretinde önemli bir konum elde etmesini sağlamıştır (UNCTAD, World Investment Report, 1999, 18). 2001 yılına gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelere giren DYY miktarı 209.4 milyara $'a yükselirken, 2002 yılında dünyadaki genel düşüş trendi ile 162.1 milyar $'a gerilemiştir (UNCTAD, World Investment Report, 2003, 7).

Uluslararası DYY'lerin temel özelliği, yatırım hareketlerinin büyük bir kısmının OECD ülkeleri arasında gerçekleşmesidir. Yaklaşık olarak yabancı sermaye hareketlerinin %90'ı OECD ülkeleri arasında gerçekleşmekte olup, OECD dışı ülkelerde, DYY'ler önemsiz bir oranda seyretmektedir. 1982 yılından bu yana OECD ülkelerinden çıkan sermayenin yaklaşık %75'i yine diğer OECD ülkelerine gitmiş, OECD ülkeleri arasındaki bu hareket yıllar bazında %70 ile%80 arasında istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu hareketin arkasındaki neden, OECD üyesi ülkelerin yatırımcılarının büyük ve zengin pazarlara yatırım yapmayı tercih etmesinden ve bu ülkelerin tüketim potansiyelinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır (YASED ve TÜSİAD ,2004; Demircan, 2003).

1980'ler de ortaya çıkan yeni içsel büyüme teorisi birçok gelişmiş ülkenin yaşam standardının birçok GOÜ'ye göre yüksek olduğu görüşünden hareket etmektedir. Eğer tüm ülkelerin teknolojik değişime açık olduğu varsayılır ise, yüksek yaşam standardı sermaye emek oranının büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde sermayenin çok düşük olduğunu, buna karşılık bu ülkelere yapılacak yatırımların getirisinin çok yüksek olacağı vurgulamaktadır. Bu teori yukarıdaki durum ile tezatlık oluşturmaktadır. Teoriye göre GOÜ'lerin bir gün gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşabileceğini ifade etmektedir.

Robert Lucas'a (1990) göre, fakir ülkelerde fiziksel yatırımların getiri oranı zengin ülkelerin getiri oranından düşük olabilir nedeni, ülkelerin beşeri sermaye

yapılarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Paul Romer (1986) ise, sermayenin azalan marjinal getirisini reddederek ek yatırım getirisinin gelişmiş ülkelerde de yüksek olacağını ifade etmektedir. Çünkü bilginin üretiminde azalan getiri söz konusu olsa da, elde edilen bilgilerin üretim sürecinde kullanılması fiziki sermayede artan verimler yasasını çalıştırıcı etkide bulunabileceğini belirtmektedir.

Choı (2004) çalışmasında 1982-1997 dönemine ilişkin olarak, 16 merkez ülke ve 57 ev sahibi ülke arasında gerçekleşen ikiyanlı DYY akımının ülkeler arasında gelir yakınsaması yaratıp yaratmadığını araştırmıştır. Sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada DYY akımı yoluyla beşeri sermaye dışsallıklarının ortaya çıktığını ve buna bağlı olarak ülkelerin gelir düzeyi arasındaki farklılığın azaldığı ifade edilmektedir. Ancak bu durumun ortaya çıkmasında ülkeler arasındaki coğrafi yakınlığın ve ortak dil paylaşımının önemli unsurlar olduğu belirtilmektedir.

Tablo 1.4 Dünya Genelinde 2001-2002 Döneminde Bölgelere ve Bazı Ülkelere Göre DYY Girişi (Milyar dolar)

	2001	2002
Gelişmiş Ülkeler	589.4	460.3
Avrupa Birliği	389.4	374.4
Fransa	55.2	51.5
Almanya	33.9	38.0
Lüksemburg	…	125.6
İngiltere	62.0	24.9
ABD	144.0	30.0
Gelişmekte Olan Ülkeler	209.4	162.1
Afrika	18.8	11.0
Algeria	1.2	1.1
Angola	2.1	1.3
Nijerya	1.1	1.3
G Afrika	6.8	0.8
Latin Amerika&Caribbean	83.7	56.0
Arjantin	3.2	1.0
Brezilya	22.5	16.6
Meksika	25.3	13.6
Asya&Pasifik	106.9	95.1
Çin	46.8	52.7
Hong-Kong	23.8	13.7
Hindistan	3.4	3.4
Kore	3.5	2.0
Malezya	0.6	3.2
Filipinler	1.0	1.1
Singapur	10.9	7.7
Tayvan	4.1	1.4
Tayland	3.8	1.1
Merkezi ve Doğu Avrupa	25.0	28.7
Çek Cumhuriyeti	5.6	9.3
Polonya	5.7	4.1
Rusya	2.5	2.7
Dünya	823.8	651.2

Kaynak: UNCTAD,World Investment Report; 2003; 7

Tablo 4'e baktığımızda 2002 yılında gelişmiş ülkeler grubundaki DYY girişlerindeki azalmanın yaklaşık %90'ı tek başına ABD'den kaynaklanmaktadır.

GOÜ'ler arasında ise, 2001 yılına göre DYY girişinde Afrika'da %41, Asya-Pasifik bölgesinde %11, Latin Amerika ve Karaibler'de ise, yaklaşık %33'lük bir azalma meydana gelmiştir. Amerika'nın DYY girişindeki azalmayla birlikte, Çin DYY çekmede gösterdiği başarı sonucunda, dünyanın en büyük ikinci DYY ithalatçısı olmuştur (UNCTAD, World Investment Report, 2003; 7).

Tablo 1.5 Dünya Genelinde DYY Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı

BÖLGE/ÜLKE	Ortalama Miktar(milyar $)		Ortalama Yüzde Dağılım(%)	
	1999-2000	2001	1999-2000	2001
Gelişmiş Ülkeler	924.2	470.1	83.7	74.6
Batı Avrupa	640.9	259.7	58.0	41.2
AB Ülkeleri	589.4	236.6	53.4	37.5
Diğer Batı Avrupa	50.9	24.1	4.6	3.8
Belirsiz Batı Avrupa	0.6	-0.1	0.1	-0.2
Kuzey Amerika	256.2	197.3	23.2	31.3
Diğer gelişmiş ülke	25.0	9.1	2.3	1.4
Belirsiz Gelişmiş ülke	2.2	3.9	0.2	0.6
Gelişmekte Olan Ülkeler	129.2	115.2	11.7	18.3
Afrika	6.8	8.5	0.6	1.3
Kuzey Afrika	0.5	1.8	0.0	0.3
Diğer Afrika	5.5	6.3	0.5	1.0
Belirsiz Afrika	1.3	0.4	0.1	0.1
Latin Amerika & Caribbean	84.7	69.1	77	11.0
Güney Amerika	39.5	20.3	3.6	3.2
Diğer Latin Amerika&Caribbean	36.4	38.0	3.3	6.0
Belirsiz Latin Amerika	8.8	10.9	0.8	1.7
Asya	33.9	36.5	3.1	5.8
Batı Asya	0.8	2.8	0.1	0.4
Merkezi Asya	1.0	0.1	0.1	0.0
Güney-doğu güneydoğu	31.0	32.8	2.8	5.2
Asya	1.1	0.8	0.1	0.1
Belirsiz Asya	1.5	0.8	0.1	0.1
Pasifik	2.4	0.3	0.2	0.1
Belirsiz gelişmekte olan ülkeler	18.0	18.6	1.6	3.0
Merkezi ve Doğu Avrupa	32.7	26.3	3.0	4.2
Belirsiz				
DÜNYA (Toplam)	1.104.1	630.3	100.0	100.0

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2003

Yukarıda tablo 1.4'te ve 1.5'te görüldüğü üzere gelişmiş ülkelere olan DYY girişi artarken, DYY çıkışlarının yıllar itibariyle azaldığı gözlenmektedir. Bu durum

GOÜ'lerin DYY çıkışında da artış yarattığı dikkat çekmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerin DYY girişindeki artış GOÜ'ler tarafından yapılmaktadır. 1999-2000 döneminde gelişmiş ülkelerin DYY ihracatı %83.7 milyar $'dan %74.6 milyar $'a gerilerken, GOÜ'lerin sermaye ihracatı %11.7'den %18.3'e yükselmiştir. DYY'lerin gelişmiş ülkeleri tercih sebebi, bu ülkelerin daha sağlıklı bir hukuki yapıya ve gelişmiş fiziki yatırım imkanlarına sahip olmalarından kaynaklanabilir.

1.6.2. Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımları

Dünya ekonomisinde yaşanan liberalleşme hareketleri ile birlikte hem stok hem de akım olarak DYY'lerin yapıldığı sektörlerin de yön değiştirdiği gözlenmektedir. Sektörel anlamda DYY'lere baktığımızda hissedilir bir biçimde hizmetler sektörüne yönelik olarak yoğunlaşma karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin dahil olduğu OECD topluluğu ülkelerinin son dönemde gerçekleştirdiği DYY'lerin ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne yönelik olduğu görülmektedir.

1950'li yıllar boyunca hammadde çıkarımına yönelik olarak birincil sektörlere ve imalat sanayine yapılan yatırımların, bugün turizm, bilgi işlem, taşımacılık, telekomünikasyon gibi hizmetler sektörü ile teknoloji yoğun imalât sektörlerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir (Bayraktar, 2003, 12).

Tablo 1.6 Çokuluslu İşletmelerin Faaliyette Bulundukları Sektörlere Göre Tarihi Gelişimi

YILLAR	FAALİYETTE BULUNULAN SEKTÖR
1800-1890	Doğal ve tarımsal kaynaklar (yün, petrol, mineral, kauçuk, meyve üretimi)
1891-1940	Kimyasal maddeler, ilaç sanayi, yiyecek maddesi, motorlu taşıtlar)
1941-1945	Ulaştırma, askeri donatım, silah
1946-1960	Finansal hizmetler,haberleşme, makine, otelcilik, mühendislik
1961-1971	Elektronik eşya, çeşitli aygıtlar, araştırma, gezi ve eğlence gibi hizmetler
1972-1985	Eğitimle ilgili sektörler, gıda endüstrisi, sağlık ürünleri, temizlik mamülleri
1985-2000	Turizm, bilgi işlem, otomotiv, telekomünikasyon, nükleer maddeler

Kaynak: Cömert, F "Sermayenin dünü bugünü ve geleceği", Hazine Dergisi, 1998, Ekim, Sayı:12, Derleyen; Özalp,İ

1970'lerin başlarında dünyanın toplam DYY stokunun dörtte biri hizmetler sektörüne yönelik iken, 1980'lerden sonra bu sektöre yapılan yatırımlarda hızlı bir artış gözlenmiştir. 80'li yılların sonunda dünya genelinde hizmetler sektörüne yönelik DYY yatırımların %55-60 düzeyine ulaştığı ve en hızlı büyüyen sektör olduğu gözlenmiştir (UNCTAD, World Investment Report, 1991, s 20-21).

1988-1997 döneminde hem gelişmiş hem de GOÜ'ler açısından baktığımızda, birincil sektörün (tarım ve hammadde çıkarımına yönelik sektör) payında yarı yarıya düşüş yaşanırken, hizmetler sektörünün bu azalışa bağlı olarak payını arttırdığı, imalat sektörünün payının ise, sabit kaldığı gözlenmiştir.

DYY'lerin hizmetler sektöründe yoğunlaşma nedenleri, bu tür faaliyetlerin nitelikleri itibariyle ticarete uygun olmamalarından ileri gelmektedir.

Bununla birlikte, 1988-1997 döneminde, hizmetler sektörü içerisinde özellikle finansal kesim yatırımları ön plana çıkmıştır. Çünkü, bu yatırımlar imâlât sektörüne ve diğer sektörlere yönelik olarak kurulan ulusötesi şirketlerin finansal ihtiyaçlarını yerine getirmek için yapılırken, diğer taraftan, dünyadaki liberalleşme hareketleriyle ortaya çıkan özelleştirme çalışmaları, finansal kuruluşların birleşme ve satın alınması sonucu ortaya çıkarmıştır (UNCTAD, World Investment Report, 1999, s 27-28). 1989- 1997 döneminde birleşme ve satınalma şeklinde gerçekleşen DYY'lerin önemli bir kısmı da telekomünikasyona yöneliktir. Bunun nedeni, diğer sektörlere yönelik olarak yapılan DYY'lerin faaliyetlerinde telekomünikasyona ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır (UNCTAD, World Investment Report, 1991, 23)

2001 yılında hizmetler sektörü içinde finans alanına yapılan DYY'ler, %19.3 düzeyinde iken, 1999-2000 döneminde ise, %24.8 düzeyindedir.

1999-2000 döneminde birincil sektörlere gelişmiş ülkelerden 22,2 milyar $'lık, gelişmekte olan ülkelerden ise, 17,8 milyar $'lık DYY girişi yapıldığını ve dünya genelinde yapılmış olan DYY'lerden bu sektörün aldığı pay sadece %3.3'düzeyinde iken, 2001 yılında, gelişmiş ülkelerden 55.9 milyar $, GOÜ'lerden 13.0 milyar $ ile toplam DYY girişinden sektörün aldığı pay %9.6'a yükselmiştir. 1998 yılında, Kuzey Amerika'ya yapılan DYY'lerin %30'u petrol çıkarımına yönelik olarak birincil sektöredir. UNCTAD'ın yapmış olduğu bir araştırmaya göre, 2004 yılı itibariyle birincil sektöre yönelik yatırımların asıl sahası olarak, Latin Amerika bölgesi gösterilmektedir.

İmalât sektörüne yönelik olarak, 1999-2000 döneminde gelişmiş ülkelerden 217.2 milyar $, gelişmekte olan ülkelerden 61.8 milyar $ DYY gerçekleşmiştir. Bu döneme ilişkin olarak, toplam DYY içinden imalât sektörünün aldığı pay %22.6'dır.

2001 yılında ise, gelişmiş ülkelerden 91.4 milyar $, GOÜ'lerden ise, 56.0 milyar $ ile imalât sektörü toplam DYY içinden %20.5 oranına gerilemiştir..

Son yıllarda hizmetler sektörünün toplam DYY içindeki payı, diğer sektörlere göre çok büyük olmasına karşın, 1999-2000 dönemine göre, 2001 yılında düşüş gerçekleşmiştir. 1999-2000 döneminde %68.5 olan hizmetler sektörü payı, 2001 yılında %63.3'e gerilemiştir. Ayrıca yüzde olarak değişim çok fazla olmasa da 2001 dönemindeki olumsuz yatırım koşulları nedeniyle, miktar olarak DYY girişinde önemli düşüş yaratmıştır. 1999-2001 döneminde hem gelişmiş hem de GOÜ'lerden toplam olarak 849.7 milyar $'lık DYY girişi elde edilirken, 2001 döneminde bu iki ülke grubundan sadece 459..4 milyar $'lık DYY girişi elde edilebilmiştir (UNCTAD,World Investment Report, 2003, 192).

1998 yılı itibariyle, Latin Amerika ve Karaibler bölgesine yapılan DYY'lerin finans, işletme ve elektrik alanındaki, hizmetler ile imâlât ve madencilik sektörlerine yönelik olduğu, Asya ve Pasifik bölgesi yatırımlarının ise, imalât sektörü ve taşımacılığa yönelik hizmetler sektörüne, Merkezi ve Doğu Avrupa'da ise, madencilik ile yiyecek üretimine yönelik hizmetlere, Afrika'da ise, Telekom hizmetleri ,yiyecek, içecek ve tekstil alanına ilişkin imalât sektörüne, Kuzey Amerika'da ise, yatırımların %48'i imalât, %30'u ise, petrol çıkarımına yönelik birincil sektörlere ve son olarakta Batı Avrupa'da, finans ve ticarete ilişkin hizmetler sektörü ile imalât sektörlerine yönelik gerçekleştiği gözlenmiştir (Economic Briefing Series No:1).

UNCTAD'ın yapmış olduğu bir araştırmaya göre, 2004 yılında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'ya yapılan DYY'lerin elektrik, elektronik, nakliye ekipmanları, taşımacılık ve iş hizmetlerine yönelik olacağı; Afrika'ya ise, gıda, içki, metalik olmayan ürünler ve elektrik, gaz ve su hizmetleri şeklinde; Asya ve Pasifik bölgesine ise, bankacılık, sigorta, bilişim, turizm, taşımacılık, iş hizmetleri, makine techizat ve diğer nakliye araçları olarak; Latin Amerika'ya ise kimyasallar, metal ürünler, madencilik ve petrol ürünleri ile tarım ve turizm sektörüne yönelik olarak; Orta ve Doğu Avrupa'da ise, motorlu araçlar, diğer nakliye araçları, gıda, içki, taşımacılık ve iş hizmetleri perakende ve toptan ticaret, inşaat-konut, ile eğitim ve sağlık sektörlerine yönelik yatırımlar olacağı tahmin edilmiştir (Efe, 2004).

Aşağıdaki tablo 1.7 dünya genelindeki 1988 ve 1999 yıllarına ilişkin DYY girişlerinin sektörel dağılımını göstermektedir. Tablo 1.8 ise 1999-2000 dönemi ile 2001 yılına ilişkin olarak gelişmiş ve GOÜ'ler tarafından gerçekleştirilen ve dünya genelindeki DYY girişlerinin %89-%94'ünün sektörel dağılımını göstermektedir.

Tablo 1.7 Dünya Genelinde 1988- 1997 Yıllarında Sektörlere Göre DYY girişleri

Sektör/ Endüstri	1988		1997	
	Miktar(milyon $)	Oran (%)	Miktar(milyon$)	Oran(%)
Toplam	**119 837**	**100.0**	**360 408**	**100.0**
Birincil Sektör	**10 364**	**8.6**	**16 057**	**4.5**
Tarım, avcılık, ormancılık, balıkçılık	570	0.5	2 168	0.6
Madencilik, taş ocakları, petrol	9 794	8.2	13 889	3.9
İmalat	**52 776**	**44.0**	**151 470**	**42.0**
Gıda, Meşrubat ve tütün	6 476	5.4	9 915	2.8
Tekstil, giyim, deri	3 682	3.0	4 123	1.1
Ağaç ve ağaç ürünleri	1 055	0.9	8 438	2.3
Basın, yayın, medya	5 536	4.6	956	0.3
Kömür, petrol ürünleri, nükleer yakıt	- 2 769	- 2.3	7 319	2.0
Kimya ve kimyevi ürünler	9 098	7.6	33 770	9.4
Kauçuk, plastik ürünler	2 748	2.3	1 996	0.6
Metal dışı mineral ürünler	3 721	3.1	4 148	1.2
Temel metaller	3 291	2.7	9 799	2.7
İşlenmiş metal ürünler	1 168	1.0	2 554	0.7
Makine ve ekipmanlar	5 278	4.4	12 586	3.5
Elektrikli aletler	4 850	4.0	9 322	2.6
Ölçme aletleri	1 053	0.9	2 860	0.8
Taşıma ekipmanı	14	0.0	5 267	1.5
Diğer imâlat sanayi	2 471	2.1	5 404	1.5
Belirsiz imâlat	5 155	4.3	33 014	9.2
Hizmetler	**46 653**	**38.9**	**172 032**	**47.7**
Elektrik, gaz ve su	0.6	0.0	17 662	4.9
İnşaat	1 252	1.0	6 092	1.7
Ticaret	8 220	6.9	29 682	8.2
Otel ve restoranlar	3 141	2.6	3 875	1.1
Taşıma, depolama, haberleşme	1 427	1.2	17 417	4.8
Finans	13 497	11.3	46 163	12.8
Emlak	4 504	3.8	14 809	4.1
Kiralama Faaliyetleri	_	_	- 741	-0.2
İş hizmetleri	7 269	6.1	19 797	5.5
Bilgisayar ve ilgili faaliyetler	586	0.5	1 127	0.3
Araştırma ve Geliştirme	7	_	104	_
Diğer iş faaliyetleri	6 676	5.6	18 566	5.2
Diğer hizmetler	6 578	5.5	13 867	3.8
Belirsiz hizmetler	2	_	3 408	0.9
Belirtilmemiş	**10 044**	**8.4**	**20 848**	**5.48**

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 1999, s 418-421

Tablo 1.8 Dünya Genelinde 1999,2000 Ve 2001 Yıllarında Sektörlere yönelik DYY girişleri

Sektör/Endüstri	1999-2000		2001	
	Miktar(Milyar $)	% Oran	Miktar (Milyar $)	% Oran
Birincil Sektör	**40.9**	**3.3**	**69.4**	**9.6**
Tarım, avcılık,ormancılık,balıkcılık	1.4	1.1	1.7	0.2
Madencilik, taş ocakları, petrol	38.3	3.1	67.6	9.3
Diğer	1.2	0.1	…	…
İmalat	**280.5**	**22.6**	**148.8**	**20.5**
Gıda, meşrubat ve tütün	12.4	1.0	8.0	1.1
Tekstil, giyim ve deri	7.0	0.6	…	…
Ağaç ve ağaç ürünleri	6.4	0.5	6.7	0.9
Basın, yayın ve medya	5.1	0.4	3.9	0.5
Kömür, petrol ürünleri, nüler yakıt	36.4	2.9	1.5	-0.2
Kimya ve Kimyevi ürünler	39.7	3.2	15.9	2.2
Kauçuk ve plastik ürünler	2.5	0.2	-0.2	…
Metal dışı mineral ürünleri	5.4	0.4	2.5	0.3
Temel metaller	15.0	1.2	8.5	1.2
İşlenmiş metal ürünler	41.6	3.4	14.6	2.0
Makine ve Ekipmanlar	48.7	3.9	17.3	2.4
Elektrik ve elektronik ekipmanlar	1.3	0.1	-0.2	…
Motorlu araçlar&diğer taşıma araçları	19.9	1.6	9.5	1.3
Diğer imalat ürünleri	7.9	0.6	15.2	2.1
Belirsiz imalatlar	31.2	2.5	48.8	6.7
Hizmetler	**849.7**	**68.5**	**459.4**	**63.3**
Elektrik, gaz ve su	26.5	2.1	12.4	1.7
İnşaat	4.4	0.4	4.4	0.6
Ticaret	71.5	5.8	40.9	5.6
Otel Ve restoranlar	5.1	0.4	4.9	0.7
Taşıma, depolama ve Haberleşme	143.0	11.5	74.2	10.2
Finans	309.3	24.9	140.3	19.3
Emlak	247.1	19.9	130.7	18.0
Sağlık ve sosyal hizmetler	0.3	…	0.5	0.1
Toplum, Sosyal&personel hizmetleri	6.1	0.5	7.0	1.0
Diğer hizmetler	31.2	2.5	37.3	5.1
Belirsiz hizmetler	5.2	0.4	6.8	0.9
Toplam	**1.239.9**	**100.0**	**752.2**	**100.0**

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2003, 192

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ

2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Etkileri

Küreselleşen dünya ekonomisinde gerek sanayileşmiş ve gelişmesini tamamlamış ülkeler gerekse, gelişme yolunda olan ülkeler yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı özel doğrudan sabit sermaye yatırımlarını kendilerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadır.

İlk dönemlerde GOÜ'ler gerekli finansal kaynaklarını dış borçlar şeklinde gelişmiş ülkelerden sağlarken, bu ülkelerin ekonomik açıdan sıkıntıya girmesi (özellikle ABD'nin) GOÜ'leri, başka finansman kaynakları aramaya yöneltmiştir (Kazgan, 2000, 281). DYY'ler, gelişme yolundaki ülkeler için hem kalkınmalarının önünde engel teşkil eden iç tasarruf yetersizliğinin giderilmesinde hem de belirli bir gelişme hızını yakalayabilmek amacıyla üretime yönelik gerekli yatırım mallarının (makine, techizat) ithalini zorlaştıran döviz açığının ortadan kaldırılmasında uygulanan dış finansman tekniklerinin özel bir şekli olarak görülmeye başlandı.

GOÜ'lerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmeleri için, içinde bulundukları şu üç açığı kapatabilmeleri gerekmektedir (Demir, 2002):

- Dünyaya yayılan bilgileri elde etme, işleme ve yerel bilgiye adapte ederek yeni arayışlara yönelme açığı,
- Genel temel eğitim, kadınların eğitimi, yaşam boyu öğrenme, üçüncü kademe eğitimin, özellikle mühendislik eğitiminin teşviki gibi yollarla insanların kafasını bilgiyle meşgul etme açığı,
- Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin avantajlarından yararlanma, özel kesim hizmet üreticileri arasında rekabet doğurarak bu hizmetleri yoksulların bile yararlanacağı hale getirme açığı,

Yukarıda bahsedilen açıkların giderilebilmesinde dört kaynak belirtilmektedir. Bunlar, yatırım ya da sermaye birikimi, beşeri sermaye ya da işgücünün yüksek niteliği, kaynakların tarım gibi düşük verimli alanlardan sanayi gibi yüksek verimli alanlara aktarılması, teknolojik gelişme ya da yeniliklerdir (Bulutay, 2005).

DYY'lere yoğunlaşan ilginin esas sebebi yukarıda ifade edilen açıklardan ve bu açıkların giderilebilmesinde etkili olan faktörlerden kaynaklanmaktadır. DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisinde sermaye oluşturma, istihdam, üretim, gelir, fiyat ve ödemeler dengesi üzerine olan doğrudan ekonomik etkileri yanısıra, yukarıda ifade edilen üç açığın giderilmesine yönelik teknoloji transferi yoluyla dolaylı olarak gerçekleştirilebilecek modern teknik ve bilgileri de (know-how) beraberinde getirmesinden kaynaklanmaktadır (Gastanaga, Nugent ve Pashamova, 1998; Asideu, 2004; Shiong, 1997; Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan, Sayek, 2003; Balasubramanyan, Salisu, Sapsford, 1996) .

Ancak DYY'lerin yukarıda ifade edilen gerek doğrudan gerek dolaylı ekonomik etkileri yoluyla ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde sürekli olumlu etki yaratıp yaratmadıkları tartışılabilecek bir konudur. Çünkü, modern teknik ve bilgilerin bir ülkeden diğer ülkeye taşınması önemli değildir. Önemli olan, bu teknik ve bilgilerin, bunları bilmeyen kitleler tarafından benimsenmesi ve kendi şartlarına ve ihtiyaçlarına uyarlayabilmesidir. Ancak bu şekilde, modern teknik ve bilgilerin bir yerden başka bir yere taşınmasının faydası olabilecektir. Bu konuda AGÜ'lerin şikayeti dikkat çekmektedir. Ev sahibi ülke hükümetleri zorlamadıkça, yabancı şirketler kendi modern idarecilik anlayışlarını ve ileri tekniklerini yerli halka öğretmemektedir. Bu davranışları haklı gösterecek bazı sebepler de yok değildir. Bir defa, yabancı yatırımcılar açısından, yerli işçilere tekniğin öğretilmesi ve kalifiye işçi yetiştirilmesi genel olarak karşılığını ödemeyen nankör bir iştir. Ayrıca işçilerin işi bırakıp başka sahalara akmaları veya yeni işler bulmaları da ikinci bir engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, DYY'lerin yerli işgücüne teknik bilgi öğretilmesinden kaçınabileceği gibi ev sahibi ülkenin kendi yetiştirdiği kalifiye işçiler de zaman zaman yabancı firmalar tarafından transfer edilebilmektedir. DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisine olan diğer sakıncalarını da şu şekilde sıralayabiliriz (Weeks, 2003; Kayra, 1970, s 95-96; Mazlum, 1986, s 178; Economic Brifing Series No: 1; Ram, Honglin Zhang, 2002; Nurkse, 1964, Baran, Sweezy,Magdoff, 1975, 309; Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1996; Harmancı, 2004, s 79-93):

- DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde yarattığı hem döviz girişleri hem de döviz çıkşları sözkonusu ekonomi üzerinde zararlı etki yaratabilmektedir. DYY'ler yoluyla transfer edilen teknoloji eğer ev sahibi ülkenin faktör donanımlarıyla uygunluk taşımaz ise, ithal girdi kullanımındaki artışa bağlı olarak döviz çıkışına neden olabilecektir. Diğer

taraftan sermaye girişinin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde hızlı parasal genişleme yaratarak enflasyonist baskı yaratması ve reel döviz kuru üzerinde aşırı değerlenmeye neden olması diğer bir sakıncadır.[6]

- Yabancı yatırımlar, riskin az ve kârın yüksek olduğu tüketim malları sanayine dönük olduğundan, tüketim artışına sebep oldukları gibi, kâr, lisans, royalti transferleriyle getirdiklerinden daha fazlasını götürebilmektedir.

- Yabancı yatırımcıların kendi çıkarları için ev sahibi ülkenin politikalarında çarpıklık yaratmaları ve yersiz olarak getirilen sosyal ve kültürel normlar ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında bozulmaya neden olabilmektedir.
- DYY'lerin öncelikli amaçları, girdikleri ülkenin iç piyasasını, daha sonra ise, ihracatta bulundukları piyasaları ele geçirerek, yerli firmaların rekabet gücünü zayıflatıp, monopolist ve oligopolist güç elde ederek maksimum kâr sağlamak ve elde edilen kârların ana ülkeye transfer edilmesi düşüncesi ev sahibi ülke açısından bir diğer sakıncadır.
- Son dönemde üzerinde önemle durulan konulardan bir diğeri de DYY'lerin ev sahibi ülkenin doğal kaynaklarına ve çevre yapısına olan etkisidir. DYY'lerin büyük ölçüde ev sahibi ülke ekonomisi için faydalı olan doğal kaynaklara yöneldikleri ve doğal kaynakların çok kullanılması gibi netice getirdikleri, diğer taraftan yabancı yatırımcıların çevreye zarar verebilecek nitelikteki üretimleri kendi ülkelerinde gerçekleştirmek için gerekli izini alamamaları durumunda yabancı ülkelere yöneldikleri ve bu ülkelere çevresel anlamda geri dönüşü olmayan zarar verebildikleri belirtilmektedir. Meksika'nın Tijuona serbest bölgesindeki depolanmış kimyasalların kaplarından sızarak çevreye yayılması ve kontrolü yapılmayan öteki atıklar çevre sağlığının ekonomik gelişmeye feda edilişinin tipik bir örneğidir. Ekonomik gelişme karşısında insan sağlığı ve mutluluğunun gerilemesi, sağlıksız gelişme demektir.

---

[6] DYY'ler yoluyla ülkeye gelen sermayenin de zaman zaman para arzı yoluyla ülkenin döviz kuru üzerinde baskı yarattığı gözlenmektedir. Bu durumda uygulanabilecek politika sterilizasyondur yani Merkez bankasının sermaye akımı yoluyla ülkeye giren ve çıkan dövizin, döviz kuru üzerinde yarattığı etkiyi açık piyasa işlemleriyle dengelemeye çalışmasıdır. Latin Amerika ve Asya ülkelerinin bu tür bir durumda en çok uyguladığı politika sterilizasyondur, Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1996.

DYY'lerin bu olumlu ve olumsuz etkilerinin ev sahibi ülkenin ekonomik performansını ne yönde etkileyeceği, diğer bir ifadeyle DYY'lerin ev sahibi ülkeye olan net etkisinin ne olacağı, yatırım yapılan ülkenin ve sektörün karakteristiğine bağlı olarak, yabancı firmaların sergilediği tutum belirleyici etken olacaktır. Eğer yabancı yatırımcılar yurtiçi sermayenin verimli gelişime sağlayamadığı alanlarda faaliyette bulunursa ya da yurtiçi sermayeyle tamamlayıcı bağlantılar kurarak toplam yatırımları arttırabilir ise, ekonomik büyümeyi teşvik edebilecektir. Hatta DYY'lerin teknolojik avantajları, yeni ihracat pazarlarına ulaşma imkânları ve teknik bilgi üstünlüklerine bağlı olarak yurtiçi yatırımları azaltmadıkları takdirde de büyümeyi uyarıcı etki yaratabilecekleri belirtilmektedir. Bu konuda AGÜ'ler için en iyi siyaset DYY'lere imkân vermemek değil, fakat bunu benimsemek ve yavaş yavaş şirketin tekelci durumuna (teknolojisini ve iş yönetim bilgisini öğrenerek, vergileme ve devlet ihtiyatları ile sermaye biriktirerek yabancı sermayeye dayanmaya son vererek ve dolaysız pazarlamayı geliştirerek) son vermektir (Kindleberger, 1970, 174).

2.1.1. DYY'lerin Sermaye Birikimine Olan Etkisi

Dünya üzerindeki nüfusun üçte ikisinin içinde bulunduğu, sayısız sosyal ve ekonomik güçlükler ile insanlıkla bağdaşması mümkün olmayan bir yaşam seviyesinin hüküm sürdüğü geri kalmış ülkelerin kalkınmalarının önündeki en büyük engel, sermaye yetersizliği olarak görülmektedir. Fiziksel sermaye kalkınmada, yeni iş olanakları yaratmada yaşamsal bir öneme sahip olmakla birlikte daha da önemlisi fiziksel ve beşeri sermayenin iç içe işleyişi kalkınma ve büyümenin temel girdisi olarak alınabilir(Bulutay, 2005).

Toplam yurtiçi tasarruflar iki yolla artırılabilir. Bunlardan birincisi, özel tasarrufların artırılması, ikincisi ise, kamu tasarruflarının artırılmasıdır. GOÜ'lerin handikabı buradadır. Çünkü bu ülkelerde fert başına gelir düşüktür. Düşük gelir düzeylerinde marjinal tasarruf eğilimi de düşük olacaktır. Bu nedenle artan gelir, artan nüfus tarafından emilecek ve tasarruflar önemli ölçüde artmayacaktır. Girişim tasarrufları ise, kısa sürede önemli sonuçlar vermemektedir. Kamu tasarrufları kamu tüketiminin, hızlı nüfus artışı, eğitim, sağlık, tarım ve savunma harcamaları nedeniyle artması; vergi gelirlerinin ise vergi kaçakçılığı nedeniyle artırılamaması sonucu yeterli düzeye ulaşamamaktadır. Bunun yanında, GOÜ'lerde iç tasarruf düzeyinin istenilen düzeye ulaşmasını engelleyen yapısal ve kurumsal faktörler de vardır.

Bu ülkelerin kalkınma süreçlerinde karşı karşıya bulundukları iç tasarruf-yatırım yetersizliği veya sermaye yetersizliği yabancı ülkeden yapılacak sermaye transferi ile ortadan kaldırılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle yabancı sermaye, iç tasarruf darboğazını genişletmek için kullanılabilecek önemli bir kaynaktır (Akdiş, 1998; Kula, 2003, 143; Uludağ, 1988, 489).

Söz konusu ülkeleri kalkındıracak olan sermaye, ülkenin atıl duran doğal ve zengin kaynaklarını yatırıma sevk eden, insan verimini arttıran gerekli yatırımları mümkün kılarak, milli hasıla ve ferdi gelirleri çoğaltabilen değerlerdir. Sermaye yetersizliğinin hibe ve dış borçlar yoluyla temin edilebileceği düşünülebilir. Ancak, ülke bakımından, hibenin, politik; dış borçların ise, ekonomik sonuçları bu tür sermaye transferlerini DYY'lere göre daha az çekici kılmaktadır. Çünkü bu türdeki kaynaklar, siyasi iktidarlar tarafından siyasi maksatla daha çok politik sebeplerle verimli olmayan işlere yatırılmaktadır. Siyasi iktidarı ele geçirmek isteyen hükümetler, verimli yatırımlar yerine, topluma kısa süreli memnuniyet verecek alanlara, yani otonom yatırımlar yerine, lüks ihtiyaçlar ve cari masraflar için kullanıldığı gözlenmektedir (Zeytinoğlu, 1966).

Yukarıda ifade edildiği üzere ülkenin kalkınmasını sağlayabilecek sermaye biçiminin ancak DYY'ler yoluyla gelen sanayiye yönelik sermaye olduğu düşünülmektedir. Çünkü tarım sektörü bir taraftan coğrafi koşullara bağlı olurken, diğer taraftan, dünya konjonktüründen ve fiyat dalgalanmalarından kolay etkilenebilmekte dolayısıyla, bu ülkeleri sanayileşmeye kanalize edebilecek türde yatırımlara ihtiyaç vardır. Bu yatırım türü ise, DYY'lerdir. Çünkü, ev sahibi ülkeye finansal sermaye ile birlikte makine-techizat gibi sabit varlıkların ve yönetim teknik ustalıkların, teknolojik yenilikleri gibi soyut verimlilik arttırıcı unsurların transferini de gerçekleştirebilmektedir (Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan, Sayek, 2003; Dutz, Us, Yılmaz, 2003; Calvo, Leiderman, Reinhart, 1996).

Makine ve teçhizat şeklindeki ayni sermayenin DYY'ler vasıtasıyla ülkeye gelmesi, ev sahibi ülkeden herhangi bir döviz çıkışına neden olmazken, bu üretim faktörlerinin üretim kapasitesinde yarattığı artışla elde edilen malların ihracından kazanılan kârlar ev sahibi ülkede tekrar yatırıma dönüştürülerek iki yönlü bir sermaye birikimi yaratılmış olacaktır.

Diğer taraftan uygun endüstrilerde kurulan yabancı firmalar yurt içi firmalarla tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olur ise, diğer bir ifade ile yabancı firmalar yerli firmaların kurulması yönünde uyarıcı etkide bulunursa yurt içi tasarruflarda artış yaratarak sermaye birikimi sağlayabilecektir.

Paul N. Rosenstein-Rodan 'a göre yatırımların büyük itiş oratava çıkarması için dengeli bir biçimde, birbirini tamamlayan farklı endüstrilere aynı anda ve geniş ölçüde yatırım yapılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü farklı endüstrilerde tamamlayıcılık geniş ölçekli plânlı sanayileşme lehine önemli sonuçlar ortaya çıkarır. Ancak bu şekilde ekonomi kendini sürdüren bir büyüme sürecine sokabilecektir. Önemli olan yatırımlarla büyüme arasında geri-besleme ilişkisinin, bir erdemli döngünün ortaya çıkarılabilmesidir. Bu karşılıklı ilişki sağlanamadığında, kalkınma ve büyüme gerçekleştirilebilse bile sürdürülemez[7].

Rodan'a göre kendini sürdüren büyüme, özel yabancı sermaye ithalatının normal bir şekilde devam edebildiği aşamayı göstermektedir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004).

DYY'lerin teknoloji transferi yoluyla yatırımın yapıldığı aynı sektörde veya farklı sektörde pozitif dışsallıklar yaratarak, işgücünün niteliğinde yaratacağı olumlu iyileşme (beşeri sermaye kalitesinin yükseltilmesi) ile yurt içi piyasalarda yaratılan etkin rekabet ortamı ile varolan sermaye üzerinde verimlilik artışı da yaratabilir (Hsiao, Shen, 2003).

A.Lewis'e göre sermaye birikiminin işsizliği azaltma yönünde etkili olduğu ifade edilerek, vasıfsız işçilerin sermaye varolduğu müddetçe, eğitilebileceği ve vasıflı işçi konumuna getirilerek, yeni endüstrilerde istihdam edileceği ve ekonomide gelişme sağlanabileceği ifade edilmektedir (Hiç, 1981).

Unutulmaması gereken bir nokta vardır ki, o da yabancı şirketlerin temel amacı da diğer bütün ticari faaliyetler de olduğu gibi daha çok kâr elde etmek, şirketi büyütmek ve piyasa payını artırmaktır. İşte bu amaçla, ulusaşırı şirketlerin transfer fiyatlandırması yoluyla elde edilen kârları merkez ülkeden toplayarak yani kâr transferi yaparak böylece ev sahibi ülkeden vergi kaçırılabilmektedir. Dolayısıyla sermaye birikimi katkısı beklenilen düzeyde olmayabilir. Ancak yöneticiler bazen, ulusal amaçlar için potansiyel kazançların bazılarının zararına olması pahasına merkez ülkenin politikasına bağlı kalabilmektedir (Gür,2004, Weeks, 2003, UNCTAD, 1992, sy: 14).

Milli Sanayi Konferansı Kuruluna (NICB- Natonal Industrıal Conferences) göre, dış yatırımlar bir bütündür. Eski yatırımların kârlılığını devam ettirmek için, yeni yatırımlara girişmenin zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Dış akımı önlemek, sadece

[7] Bulutay'a göre yatırınlar kalkınmada şu nedenlerden dolayı önemlidir. 1-) Ekonomide dönüşümü, nüfusun tarımdan yüksek verimli alanlara aktarılmasını temel sorun olarak görmesi, 2-) Rosenstein-Rodan modelindeki erdemli döngüyü önemli bulmakla birlikte dışsallıklara büyük önem atfetmiş olması, 3-) Faktörler arası katkıların birbirini destekleyerek büyük sonuçlara yol açmasını, artan getiriler açısından yaşamsal nitelikte sayması, 4-) Ekonomi ve toplum içinde ileri ve geri bağlantılara çok önem vermiştir, Bulutay, 2005.

gelecekteki geliri kısmak değil, fakat var olan kâr payının devamını da engellemektedir. DYY de bulunan bir ülke, genişleyen piyasaya ayak uydurmalıdır; sessiz durmak ölmeye başlamak demek olan piyasa payını kaybetmektir. Eğer dış yatırımlar kârlı ise, kârların yeniden yatırılması mümkündür. Ancak DYY şeklinde yatırım yapan hiç kimse, daha fazla kazanç sağlama imkânı açık bir şekilde belirmedikçe, kârlarını yeniden yatırım için kullanmayacaktır. Belirtilmesi gereken bir diğer noktada DYY'lerin hepsi yeniden yatırım yapacak kadar kâr sağlamaz (Kindleberger, 1970, 169).

2.1.1.1. İktisadi Düşünce Gruplarının DYY'lerin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini Açıklamaya Yönelik Doğrudan ve Dolaylı (Sermaye Birikimi, Dış Ticaret, Teknolojik Gelişme) Görüşleri

2.1.1.1.1. Klasik İktisadi Düşünce Grubu

Klasiklere göre büyüme için elverişli davranış özellikleri, toplumsal ve kültürel çevre, politik yönetim, teknik yeniliklerin yapılmasına ve uygulanmasına elverişli şartlar, piyasaların yeterli genişliği gibi etkenlerdir. Bu koşulların olmaması durumunda büyümeden bahsedilemeyeceği ifade edilerek, piyasa ekonomisinin büyümeyi sağlayacağını ve devlet müdahalesine gerek olmadığını belirtmişlerdir (Kazgan, 2000, 98).

Klasik iktisat bir bakıma büyüme iktisadı olarak adlandırılır. Çünkü klasik iktisatçılardan sonra büyüme teorilerine kadar, büyüme konusunda kayda değer bir çalışma yoktur. Klasiklerin arzusu, ulusal gelirlerinde ve servetlerinde uzun dönemli büyümeye neden olabilecek etkenleri keşfetmekti.

Klasikler Adam Simith'den Karl Marx'a kadar, uzun dönem emek arzının sonsuz elastikiyete sahip olduğunu kabul ederek, bu varsayımlardan hareketle büyüme sürecini inceleyerek büyümenin sermaye birikimi ile gerçekleştiğini tespit etmişlerdir.[8]

Klasik iktisatçılar uluslararası sermaye hareketlerini, ülkeler arasındaki faiz oranları farklılıklarıyla açıklamaya çalışmışlardır. B. Ohlin'e göre, faiz oranındaki farklılıklara göre hareket edecek sermayenin, sonunda, ülkeler arasındaki faktör fiyatlarını eşitleyeceğini ileri sürmüştür. E.J. Floyd'a göre ise, faiz düzeyindeki

[8] Klasikler, kapitalisti toplumun öncü sınıfı, kâr haddini ve sermaye birikimini belirleyen başlıca sınıf olarak görmüşler. Böylece kâr haddindeki düşüş ya da yükselişi, ekonominin durgunluğa yönelmesi veya genişlemesinin temel nedeni olarak görülmüştür, Hiç, 1981.

değişmeler sermayenin ülkeler arasındaki hareketlerini etkilerken, bu hareket sonucu ortaya çıkan yeni sermaye dağılımı da, faiz düzeylerini etkileyecektir.

Ülkeler arasındaki faiz farklılıklarının, portföy tipi yatırımları açıklamakla birlikte, sermaye yanında teknoloji, fiziki sermaye, işgücü transferlerini de içeren DYY'leri açıklayamayacağı ilk olarak Stephen Hymer tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Hymer'e göre, DYY'ler yoluyla uluslararası alanda hareket eden sermayeyi etkileyen faktör, ülkeler arasındaki faiz farklılıkları değil, fakat uzun dönemli kâr ve yeni piyasaları elde etme çabalarıdır. Gerçekten de DYY'lerin araştırmaya dönük ve teknoloji yoğun sektörlerde yoğunlaşması, mali sermayenin yatırımcı ülkeden çok, yatırım yapılan ülke kaynaklarından sağlanması, yatırım yapılan ülkenin ekonomik, sosyal ve politik koşullarının, Pazar büyüklüğünün, yabancı sermayeye verilen teşvik tedbirlerinin yatırım kararlarını etkileyen faktörler olması Hymer'in görüşünü kanıtlamaktadır.

Klasik iktisatçıların DYY'leri açıklamada yetersiz kılan etkenlerden biri de teknolojinin serbest-bedelsiz bir mal olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bugünkü anlamda uluslararası teknoloji alışverişinin öngörülememiş olmasından ortaya çıkmaktadır (Alpar, 1978, 45-48).

Klasik iktisatçılardan Adam Smith "Ulusların Zenginliği " adlı eserinde ekonomik büyüme üzerine ilk ve en geniş bilimsel çalışmayı yapan iktisatçıdır. Bu eserde ulusların zenginleşmesi için gerekli etkenleri açıklamıştır.

Adam Smith büyümeyi verimlilikteki bir artış olarak görüyordu. Verimlilikteki artışın ise, işbölümü ve uzmanlaşma ile sağlanabileceğine inanıyordu. Smith'e göre "iyi yönetilen toplumda, halkın en alt kesimlerine kadar ulaşan genel zenginlik, bütün çalışma alanlarında işbölümünün yol açtığı büyük üretim sonucunda gerçekleşmiştir."

İşbölümünün verimlilik artışı yaratmasın arkasında üç neden vardır. Bunlar:

- Her bir işçinin becerisinin artması,
- Bir işten diğer işe geçerken genellikle yitirilen zamanın tasarrufu,
- İşi kolaylaştırıp kısaltan tek kişiye birçok kişinin yerini tutma olanağı sağlayan çok sayıda makinenin bulunmasıdır.

İşbölümü ve uzmanlaşma piyasaların genişliğine ve sermaye birikimine dolayısıyla da tasarruflara bağlı olacaktır (Smith, 1937).

Smith ekonomik büyümenin nasıl geliştiğini bir sarmal şeklinde ifade etmiştir. Buna göre, ekonomide sermaye birikimi olacağını, bu birikimin işbölümü ve uzmanlaşmayı destekleyerek verimlilik artışı yaratacağını ve bu verimliliğe bağlı olarak toplam üretim büyüklüğünün artacağı belirtilmektedir. Diğer taraftan üretim büyüklüğünün artması ek sermaye birikimi için faaliyet alanını artırırken, ücretlerde de artış yaratmakta olup, ücretlerdeki artış ise, nüfus artışına neden olarak tüketim mallarına olan talep artışını meydana getirecektir. Böylece tekrar işbölümü ve uzmanlaşma şeklinde yeniden bir sarmal oluşturmaktadır. Kısacası sermaye birikiminin büyüme oranı, verimlilikteki, çıktıdaki ve nüfus oranındaki büyüme hızına bağlı olacaktır (Choı, 1983, 17-18).

Bununla birlikte, Smith uluslararası ticareti, talep artışının kaynağı olarak görmektedir. Uluslararası ticaretin, piyasa genişlemesine yol açacağını, bunun da işbölümü ve ihtisaslaşmaya yardımcı olarak teknolojik yeniliklerde gelişme yaşanabileceği böylece içsel ve dışsal ekonomilerin oluşarak, emekte azalan verim değil, aksine artan verim yasasının işleyeceğini ifade etmiştir. Sermaye için ise, yine azalan verimler kanunu geçerli olacaktır. Ancak kârların düşmesi müteşebbisleri daha fazla tasarruf yapmaya zorlayacaktır (Hiç, 1981).

Smith'e göre sermaye, verimi arttıran her şeydir. Sermaye bir taraftan emeğin daha verimli çalışmasını sağlarken, diğer taraftan emek verimliliğindeki artışta sermaye birikiminin oluşumuna katkı sağlayacaktır. Gelişmiş ülkeler tarafından sahip olunan sermayede emeğin verimliliğinin payı inkâr edilemez.

Smith'e göre sermaye, üretimi arttırdığı için sermayeye konacak bir vergi hem üretimi hem de devletin gelirini azaltacaktır(Özgüven, 1992).

Smith tarımsal üretimdeki fazlalıklarla kentsel nüfusun beslenmesi, imâlat sanayi için üretim gücünün elde edilmesi ve bu mallara talebin oluşması için tarım sektörünün önemli rolü olduğunu inkâr etmemesine rağmen, ticaret ve imalât sektörlerinin büyüme üzerindeki rolünün daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bu sektör işbölümü ve uzmanlaşma için daha elverişli iken, ticaret ve imâlat sektörü gelirlerinin göreceli olarak yüksek oranlı birikimine daha uygundur.

Bir diğer klasik iktisatçı olan David Ricardo ise, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Malthus'un nüfus yasası ve toprakta azalan verimler yasası ile ilişkilendirmiştir.

Malthus'un teorisine göre, nüfusun geometrik olarak artarak her 25 yılda ikiye katlanmasına karşılık, gıda arzının aritmetik olarak artacağını ve nüfus artışına yönelik

hastalıklar, kıtlıklar, savaşlar gibi sınırlayıcı etkenler olmadığı sürece, günün birinde açlık sorunu ile karşı karşıya kalınacağını iddia etmektedir.[9]

Ricardo'nun büyüme modelinde hem emek hem de sermaye için azalan verimler yasasının geçerli olduğunu ancak sanayi sektöründe teknolojik gelişmeler nedeniyle bu kesimde emek verimliliğinde artış yaşanabileceğini belirtmiştir. Ülkede tarıma elverişli alanlar sınırlı ve arazilerin verimliliğinin birbirinden farklı olmasından dolayı nüfus arttıkça, öncelikle en verimli alanlardan verimsiz alanlara doğru kayılacağı ayrıca toprakta teknik gelişme hızı yavaş olduğu için azalan verimler yasası geçerli olacağı ileri sürülmüştür (Kazgan, 2000, s 82-83; Tekeoğlu, 1998, s 84-85).

Ricardo'ya göre, sermaye birikimi içindeki anahtar değişken kâr, kazançtır. Nüfus oranı düşük iken, verimli ekilebilir topraklar karşılaştırılarak seçilip ekilebilirdi. Bu da kazançların yüksek olmasını sağlardı. Bu duruma bağlı olarak sermaye birikimi artarak işgücüne olan talep artacak ve ücretleri artıracaktır. Bu ücret artışı işçinin geçimlik ücret düzeyi üzerinde bir ücret oranına ulaşacağı için nüfus oranını artıracak ve iki durumun ortaya çıkmasına neden olacaktır.

- Canlı piyasalardaki ücret düzeyinin geçimlik ücret düzeyinin üzerinde olması, işverenin kârını düşürerek sermaye birikimini düşürecektir.
- Diğer durum ise, artan nüfusla birlikte gıda gereksinimini karşılamak için verimsiz topraklar üretime açılmaya başlayacaktır. Üreticilerin verimli toprağa sahip olabilmek için toprak sahiplerine ödediği rant artacak, bu da maliyetleri artırarak kârlarda azalışa neden olacak ve yatırımları azaltacaktır. Zamanla geçimlik ücret düzeyinin üzerindeki ücretler tekrar geçimlik düzeye inecektir. Bu gelişmeler sonucunda, sermaye birikimi duracak, nüfus stabilize olacak ve ekonomi durgunluk durumuna girecektir (Tekeoğlu,1993; Choı,1983).

Ricardo dış ticaret konusunda Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisine karşı çıkarak, karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ortaya koymuştur. Bu teoriye göre, her ülke maliyetler yönüyle nispi maliyetler olarak daha üstün olduğu mallarda ihtisaslaşmalıdır. Böyle yapıldığı taktirde ülkelerin dış ticaretten kazançlı çıkarak milli gelirlerinde hızlı artışlar yaşanabileceğini ifade etmiştir.

---

[9]Malthus'un nüfus kanununa göre, nüfus kendi haline bırakılırsa ve en elverişli şartlar altında, yani yüksek bir ücret seviyesinde, 25 yılda iki katına çıkarak geometrik seri özelliği göstereceğini bu artışın tabii logaritma ile e^{rt} veya mürekkep faiz formülü $2=(1+r)^n$ formülü ile r, nüfusun tabii artış haddini ve t, yılı göstermek üzere yapılan hesaplamada yıllık bazda nüfusun artış hızının %2.7'ye takabül edeceği ifade edilmektedir. Gıdanın aritmetik dizi ile arttığı yolundaki iddası ise, tarım kesiminde azalan verimler kanununun cari olduğunu ifade etmektedir, Hiç, 1975.

Uluslararası DYY'leri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası üretim nedenlerini, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramının katı varsayımları içerisinde açıklamak imkânsızdır. Çünkü her ülkede üretimin sabit maliyetlerle gerçekleştiği, talep eğilimlerinin ve üretim fonksiyonlarının özdeş, uluslararası üretim faktörlerinin hareketsiz olduğunu varsayan teori, altın hareketlerinin ödemeler dengesi sorununu tamamen çözemediğini kabul etmektedir (Alpar, 1978, 45).

Ricardo gelişmenin kaynağını teknolojik gelişmeye bağlarken, teknolojik gelişmeden ortaya çıkan, işgücü tasarrufu sağlayan makinelerin kullanılmasından dolayı ücret fonu ve işgücü talebinin azalarak, teknolojik işsizliğe yol açabileceğini ifade etmiştir. Teknolojik gelişmenin ekonomide daralmaya neden olmaması için makine kullanımı ücret fonu değil, fakat, kapitalistin kârından finanse edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Kazgan, 2000, s 104-105).

2.1.1.1.2. Keynesyen İktisadi Düşünce

Keynes 1930'lu yıllarda Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu yüksek derecedeki işsizlik ve ekonomik daralma üzerine hazırladığı "Genel Teori " adlı eseri ile iktisat literatüründe önemli bir yer elde etmiştir. Bu eserinde esas vurguladığı, işsizlik probleminin çözülmek zorunda olduğu ve sürdürülebilir bir büyümenin güvenilirliği konularıdır. DYY'ler hakkında direk fikirler ortaya koymamasına karşın yatırımın kaynağını ve oranını dışsal bir değişken olarak hayvani dürtüler (animal sprit) ile açıklamaya çalışmıştır (Gürak, 1990).

Keynes'e göre, bir ekonomideki istihdamın kısa dönemli olarak milli hasılaya, milli hasıla düzeyinin ise, toplam efektif talebe bağlı olduğunu ifade etmiştir. Toplam efektif talep, kullanılabilecek (realize olmuş) bir satın alma gücü ile desteklenmiş talep olup, belli bir dönemdeki tüm harcamalara eşdeğerdir.

Efektif talebin iki unsuru vardır. Bunlar, tüketim ve yatırımdır. Tüketim talebi, reel gelire; yatırım talebi ise, kârlılığa bağlıdır.

Keynes, tüketimi, reel gelirin istikrarlı bir fonksiyonu kabul ederek, tüketimi gelir dışında etkileyebilecek beklenmedik kazanç ve kayıpların, faiz haddi değişmelerinin, maliye politikası değişmelerinin ve malların piyasada bulunup bulunmadığı ile ilgili bekleyişlerin etkileyemeyeceğini varsaymaktadır. Ancak bir bütün olarak toplumun tüketim talebi, toplam gelirlerinin altındadır. Oran olarak ta artış olarak ta aynı özelliklere sahiptir.

Tasarruflara gelince, Keynes'e göre insanlar her şeyden önce kabul edilebilir bir tüketim düzeyi elde etmeye çalışmakta ve ancak gelirin tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak olandan fazlasının bulunması durumunda tasarrufa yönelecektir. Gelir arttıkça, tasarruf hem oran olarak hem de mutlak anlamda artacaktır. Bunun zengin toplumlar bakımından anlamı, tam istihdamın sağlanabilmesi için yatırımların giderek artmasının zorunlu bir şart olduğudur.

Tüketimin gelirin istikrarlı bir fonksiyonu olduğu yukarıda ifade edilmişti. Geliri uyaracak etken ise, yatırımlardır.

Keynes'e göre özel sektörün yatırım kararları üç faktör tarafından belirlenir. Bunlar:

- Yeni kapital eşyanın ikame maliyeti,
- Bunun ömrü süresince kullanılmasından beklenen (geleceğe ait) yıllık hasılat,
- piyasa faiz haddi,

Keynes yatırımların kârlılığına, sermayenin marjinal verimliliği ile piyasa faiz oranlarının mukayese edilmesi ile karar vermektedir. Yatırımların artması üzerinde getiri oranının artması kadar, faiz oranlarının da yatırımlar üzerinde teşvik edici etkisi olabilecektir. Faiz oranlarındaki bir düşme durumunda yatırımlarda bir artış ortaya çıkabilecektir.[10]

Bir firmanın yatırımı arttıkça, firmanın sermaye stoku artar. Firma öncelikle en kârlı sermaye projelerini hayata geçirir. Sermaye stoku arttıkça, azalan verimler koşulunun geçerli olması nedeniyle marjinal sermaye biriminin içsel getiri oranı düşer. Firma kârlılığını maksimize etmek amacıyla marjinal sermaye biriminin getiri oranı piyasa faiz oranına eşit oluncaya kadar yatırım projelerini gerçekleştirmeye devam edecektir. Bu ilişkiyi DYY'ler ile ifade edersek, yurt dışındaki beklenen kâr oranı faiz oranını aşarken, DYY'ler devam edecektir. Yapılan birçok çalışmada gerçekleşen kâr oranı GOÜ'ler için gelişmiş ülkelerden daha yüksek olduğu için DYY'ler daha çok GOÜ'lere yönelmektedir (Parasız, 1995; Gürak, 1990).

Kısaca Keynes, sermaye birikiminin istihdam üzerinde etkili olduğunu ifade ederken, bunun niteliği üzerinde şu ifadeye yer vermiştir.

"Bir ülkenin kapital genişlemesi, bir kumarhanenin yan ürünü haline gelir ise, bu işin kötü yapılıyor olması muhtemeldir." Burada ifade edilmek istenen yatırımların

[10] Sermayenin marjinal verimliliği; sermayenin hayatı süresince sağladığı getirinin şimdiki değerini maliyetine eşitleyen orandır, MİE, piyasa faiz oranından büyük ve eşit olduğu sürece yatırımlar sürdürülecektir. Parasız, 1995, 110.

yapılması kadar yatırımların yapıldığı sektörün niteliği de oldukça önem arz etmektedir. Yapılan yatırımların ekonominin diğer sektörleri ile tamamlayıcı bağlantı kurarak ekonomide canlanma yaratıp yaratmadığı önemli bir husustur (Hiç, 1981).

Harrod- Domar modeli olarak bilinen, Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından Keynes'in kapalı ekonomi, kısa dönem ve statik analizi, uzun dönemli ve dinamik bir model haline getirilerek, modern büyüme kuramı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu madel Keynesçi bir yapıya sahiptir, çünkü, tasarruf gelirin bir fonksiyonu olup gelir dengesinin tasarruf ve yatırımın eşit olduğu noktada sağlanacağı kabul edilmektedir. İki iktisatçı birbirinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalarında aşağı yukarı aynı şeyleri ifade etmelerinden dolayı ortak bir isim çatısı altında anılmaktadır (Düğer, 1996, 535).

Harrod-Domar büyüme modeli, toplam hasıla oluşumunu sermaye hasıla aracılığıyla sermaye stokuna bağlayan bir üretim fonksiyonu içermektedir. Harrod-Domar yatırımlardaki bir artış yoluyla sağlanacak sermaye birikiminin, sürdürülebilir bir büyüme üzerindeki etkisi hususunda çalışma yapmıştır. Onlara göre, yatırımların çifte rolü vardır:

1-) Yatırımlar çoğaltan etkisiyle gelire etki gösterirler,

2-) Yatırımlar, sermaye stokunu arttırarak, ekonomide verimlilik kapasitesini arttıracaktır.

Harrod'un modeli:

Eksik istihdamdaki bir ekonominin uzun dönemde tam istihdam milli gelir seviyesine nasıl geçeceğini ve kısa dönem dalgalanma olayını açıklamaktadır.

Harrod'un modelinde, tasarruflar çıktıya tüketim fonksiyonu ile bağlanırken; yatırımlar çoğaltan prensibi ile bağlanmıştır.

Tasarrufları, gelir seviyesinin basit oranlı bir fonksiyonu olarak kabul ederken, $S = sY$ yatırımların ise, gelir düzeyine bağlı olarak ne ölçüde değişeceği $I = c(\Delta Y)$ ile ilgilenilmiştir.

Harrod sisteminde büyüme, tek girdi çerçevesinde düşünülür. Kapital/hasıla oranı veri iken büyüme, sermaye birikimi tarafından belirlenir. Buna karşılık, emek ve teknoloji büyümenin kayıt veya sınırlarıdır (Kazgan, 2000, s 245).

Harrod modelinde denge koşulu, planlanan yatırımların planlanan tasarruflara eşit olmasıdır. Harrod'a göre, t döneminde yapılan yatırımların bir sonraki $t+1$ döneminde ek bir kapasite yaratacağını ve t döneminin gelirine dayanan talebin bu ekstra kapasiteden ortaya çıkan daha fazla hasılayı ememeyebileceğine dikkat çekerek

dengeli bir ekonomik büyüme için tasarruflarla yatırımlar arasında tam bir dengeli büyümenin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

s : Marjinal tasarruf eğilimi,

S : Tasarruf,

Y : Çıktı,

C : Tüketim

Gw : Garantili büyüme oranı,

P : Potansiyel çıktı,

I : Yatırım simgeleridir.

$$S = sY$$
$$I = C(\Delta Y)$$
$$S = I$$

$sY = C(\Delta Y)$ ya da $Gw = \Delta Y / Y = s / C$ (Temel Harrod Denklemi)

Bu modelde kalkınmanın temel unsuru, yatırımlar olup üzerinde durulan konu gelirin mevcut tasarrufu emmeye yeterli bir yatırım artışına olanak verecek düzeye çıkıp çıkmayacağıdır. Yani eksik istihdam düzeyinden tam istihdam düzeyine ulaşılıp ulaşılamayacağıdır.

Harrod'un modelinde üç tür büyüme oranı vardır: Garantili, doğal ve fiili büyüme oranlarıdır.[11]

Harrod-Domar büyüme modeli, beklenen ve gerçekleşen tasarruf oranları arasındaki boşluğun doldurulmasında yabancı sermayenin önemli olduğunu ancak, bu sermayenin kredi veya portföy olmasından ziyade DYY şeklinde olması durumunda ekonomi açısından daha faydalı olacağı varsayılmaktadır (Gürak, 1990, 58).

Domar'ın modeli;

Domar'ın çalışmasının temelinde tam istihdama geçmiş bir ekonomide uzun dönem dengeli büyümenin nasıl gerçekleştirileceğinin çalışması vardır.

Yatırımlarda meydana gelen net artışın, kapasite arttırıcı etkisi (arz yönü) ve gelir arttırıcı etkisi (talep yönü) araştırılmaktadır.

$$Y = 1/\alpha.I \quad \text{ya da} \quad \Delta Y = 1/\alpha.\Delta I$$

Çoğaltan $(1/\alpha)$; Otonom yatırımlardaki bir artışın toplam hasılayı ne kadar arttıracağını gösteren orandır.

[11] Büyüme oranları hakkında bkz, Kwang Choı, 1983.

$\delta = \Delta P / I$ ya da $\Delta P = \delta . I$ yatırımların, sermaye stokuna sağladığı katkı sonucunda ekonomide oluşan verimlilik artışının ortaya çıkardığı kapasite artışını gösteren formül.

Sermaye Hasıla Katsayısı(δ): Ekonomide 1 br ürün elde etmek için kaç birim yatırım yapılması gerektiğini gösteren katsayıdır.

$\delta I = \Delta P$ Belirli bir dönemde üretken kapasitedeki artıştır. Ekonomideki arz yönünü gösterir.

Ekonomide kapasite artışı oluşmadan önceki durumda toplam talep (Y) ve toplam potansiyel çıktı eşit iken, kapasite artışı ile birlikte potansiyel çıktıda artış olmuştur. Bu artış, ancak toplam talep artışı ile karşılanırsa, ekonomide denge durumu oluşacaktır ($\Delta Y = \Delta P$).

$\Delta I / I = \delta \alpha$ Ekonomideki kapasite artışı (arz yönü)'dür. Yeni yatırımların verimliliği nasıl arttırdığını göstermektedir.

$Y = \delta I$ ise $(I / \alpha).\Delta.I = \delta . I$ Ekonomideki talep yönlü büyüme oranını göstermektedir.

Harrod-Domar büyüme modelinde, ekonomideki büyümeyi iki unsurun uyaracağı ifade edilmektedir. Bunlar:

- Sermaye verimliliğindeki artış,
- Yüksek bir çoğaltan,

Bu iki faktör tüketim eğilimini arttıracak ve büyümeyi uyaracaktır (Choı, 1983; Kazgan, 2000, s 245-249).

2.1.1.1.3. Neo-Klasik İktisadi Düşünce Okulu

Neo-Klasik iktisatta uzun süreli gelişme ve bu konuda esas meseleyi teşkil eden sermaye birikimi süreci, para teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu düşünürlere göre, nüfus ve teknik bilgi seviyesi veri kabul edilir ve para arzı sabit tutulursa, yatırımlar ve sermaye artışı bir taraftan reel geliri yükseltecek, diğer taraftan gerek faiz haddini gerek fiyatlar genel seviyesini düşürecektir. Neo-Klasiklere göre, faiz haddindeki düşme çok az olacaktır. Çünkü yatırım seviyesi ne olursa olsun, ekonomide mevcut bulunan toplam sermaye stokuna kıyasla küçüktür ve yatırım fonksiyonunun faiz elastikiyeti de yüksek kabul edilmekte, hatta Marshall'a göre faiz haddi sıfıra düşse dahi bir miktar tasarruf yapılacağını belirtmektedir. Bu şartlar altında, Neo-Klasik düşünürlere göre sermaye birikimi, herhangi bir yatırım tasarruf tutarsızlığına

rastlamadan ve faiz haddinin düşmesi suretiyle süresiz bir şekilde devam edebilecektir. Faiz haddinde sermaye birikimi nedeniyle meydana gelen düşme, para arzı artışı, nüfus artışı ve yatırımların teşvik edilmesi, teknik bilginin sermaye yoğun yönde gelişmesi tarafından bertaraf edilebileceği ifade edilmektedir (Hiç, M. , 1981).

Neoklasiklere göre, yatırımlar çok fazla önem arz etmemektedir. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle sermayenin azalan verimler yasasına tabii olduğunu ileri sürmeleridir. Neoklasik modelde yatırımlara yansıyan bir birikim (tasarruf) artışı, bir süre için büyümeyi arttıracaktır. Ama yatırımların çoğalmasıyla sermayenin işgücüne oranı artacağı için, sermayenin marjinal ürünü azalacak, ekonomi durgun gelişme durumuna (steady state) dönecektir. Böylece yatırımların büyümeye katkısı sınırlı olacaktır. Diğer bir deyişle, neoklasik büyüme modelinde sermaye birikiminin büyümeye olan katkısı önemli olmayacaktır. Diğer neden ise, sermayenin teknolojiden ayrı olarak alınmasıdır. Teknolojik gelişmenin ve nüfus artışının büyüme açısından önemi kabul edilmekle birlikte, onun dışsal sayılması eleştiri konusu olmuştur (Makkı, Somwaru, 2004; Bulutay, 1995).

İktisat literatüründe, ekonomik büyümenin kaynağının sermaye ve emek faktörleri ile teknoloji faktörüne indirgenmesi yaygın bir yaklaşımdır. Söz konusu yaklaşım, Solow ve Abramovitz tarafından geliştirilmiş Denison tarafından ise, yeniden tanımlanmıştır. Bu yaklaşımda, ekonomik büyüme ile üretim fonksiyonundaki emek ve sermaye faktörlerinin verimlilik katkıları mukayese edilerek, emek ve sermaye ile açıklanamayan büyümenin teknolojik yenilikten kaynaklandığı kabul edilmektedir. Solow ve Denison tarafından 1960'lı yıllarda yapılan çalışmalar ekonomik büyümenin yarıdan fazlasının teknolojik gelişmeden kaynaklandığını ortaya koymuştur (Gökal ve Aslantaş, 1997).

Harrod-Domar tarafından oluşturulan modelin emek ve sermaye arasındaki ikame olanaklarının sınırlı olması ve büyümenin sermayeye dayandırılmasının Solow ve Swam tarafından eleştirilmesi üzerine, bu ikili kendi isimleriyle anılan bir büyüme modeli ortaya koymuşlardır.

Modelin varsayımları; tam rekabet, tam istihdam, ölçeğe göre sabit getiri, azalan verimler kanunu şeklinde ifade edilebilir. Bu varsayımların Neoklasik varsayımlarla uygunluk taşıdığı gözlenmektedir (Hiç, 1981).

Solow modeli, biri üretim fonksiyonu, diğeri de sermaye birikim eşitliği olan iki denklem çerçevesinde oluşturulmuştur.

Solow'un büyüme modelini oluşturmasında Cobb- Dauglas üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiri ve faktörler arası ikame esnekliğine yer vermesi sebebi ile büyük bir yardımcı görevi üstlenmiştir (Erkök, 1977).

Üretim Fonksiyonu $Y = F(A,K,L) = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}$

K = Sermaye

L = İşgücü

Y = Çıktı

A = Teknolojik gelişme

Burada α 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Çünkü, fonksiyonda ölçeğe göre sabit getiri vardır. Eğer tüm girdiler iki katına çıkar ise, üretimde iki katına çıkacaktır.

Sermaye birikim eşitliği $K^{'} = sY - dK$

K' = Sermaye stokundaki değişmeler

sY = Bürüt yatırım miktarı

dK = Üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmalar (Jones, 1991; çev: Ateş, Tuncer).

Solow'un modelinde büyüme, üretimde kullanılan girdilerde meydana gelen artıştan veya teknolojik gelişme sonucunda girdilerin daha etkin kullanılmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Ancak sermaye birikiminin toplam üretimi arttırmadaki rolü sınırlıdır. Üretimi asıl arttıran etmen teknolojik gelişmelerdir[12]. Teknolojik gelişme ise, sermaye mallarında belirir ve yatırımlarda kendini gösterir. Yatırımlar durduğu an, teknolojik gelişmede duracaktır. Solow, değişik tarihlere ait makinelerin üretime aynı katkıyı sağlayacağı tezine karşı çıkmıştır. Çünkü her makine yapıldığı yılın son teknolojisini içerir. Solow tipi nötr teknolojik gelişme şöyle gösterilmiştir.

$$Y = F(K, A, L)$$

$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}$ Teknolojik gelişme sabit bir λ oranında artış gösterir ise;

$Y = A^{\lambda t}K^{\alpha}L^{1-\alpha}$

$A^{\lambda t}t$ döneminde λ oranında artış gösteren teknolojik gelişmedir.

Nötr teknolojik gelişme tanımına ilk olarak Hicks'te rastlıyoruz. Emek ve sermayenin marjinal verimi arasındaki oranın sabit olmasını ifade etmektedir. Hicks'in böyle bir teknolojik gelişmeden söz etmesinin altında yatan düşünce, büyüme sırasında

[12] Solow tipi Neo-klasik büyüme modelinde DYY'lerin çıktıyı arttırmadaki gücünün sınırlı olduğu bunun nedeninin ise fiziksel sermayede azalan verimler yasasının geçerli olması olarak gösterilmektedir. DYY'ler sadece kısa dönemde gelir seviyesini etkileyebileceği, uzun dönemde büyüme oranını etkileyemeyeceği ifade ediliyor, Luız R. De Mello, 1997.

sermaye ve emek sahiplerinin gelir payını sabit tutmak yani birinin payının diğerinin aleyhine genişlemesine engel olmaktır.

Harrod tipi nötr teknolojik gelişme, ürün/sermaye oranını sabit tutup sermayenin marjinal verimini değiştirmeyen bir gelişmedir.

Harrod Hicks'ten farklı olarak, ürün/sermaye oranının sabitliği ve sermayenin marjinal veriminin değişmediği üzerinde durmuştur. Bu durum Harrod anlamda nötr teknolojik gelişmenin etkisini yalnızca emek faktörü üzerinde göstereceğini anlatmaktadır. Bu nedenle Harrod tipi nötr teknolojik gelişmeye, emeği çoğaltıcı teknolojik gelişme adı verilir. Harrod'un modelinde teknolojik gelişme tıpkı nüfus artışı gibi ekonomik hayatı etkiler. Kısacası Harrod'un öngördüğü, yalnızca emek faktörünü etkileyen, sermayenin marjinal verimine ilişmeyen yani sermaye malında belirmemiş bir teknolojik gelişmedir.

Solow, teknolojik gelişmenin sermaye mallarında belirmemiş türüne karşı çıkar. Ona göre, gerek Hicks gerekse de Harrod'un nötr teknolojik gelişme tanımları sermaye mallarında belirmeyen gelişmeleri konu edindikleri için eksik ve yanıltıcıdır (Erkök, 1977).

Neoklasik durgun durum büyümeye olan eleştirilerin başında da emek birikimli teknolojik gelişme gelmektedir. Teknolojik gelişme bir yandan büyümeyi arttırmakta, diğer yandan emek tasarrufu sağlayarak etkin emek başına sermaye stokunu, dolayısıyla fiili yatırımı ve çıktı düzeyini azaltmaktadır. Dolayısıyla aynı emek girdisiyle daha çok çıktı elde edilmesini sağlayan emek tasarruf edici teknolojik gelişme ekonomik büyümeyi yavaşlatır bir hale gelmektedir ki bu mümkün olmayan bir durumdur.

Neoklasik düşünceye olan bir diğer eleştiri de, azalan verimler yasasına bağlı olarak zengin ülkelerin zamanla durgun duruma gireceği ve onları takip eden yoksul ülkelerin zamanla onları yakalayacağı iddiası ile ilgilidir. Burada yoksul ülkelerin gelişmenin başında oldukları için daha hızlı büyürken, durgun durumda bekleyen zengin ülkeleri yakalayacakları ifade edilmektedir. Oysa zengin ülkelerin zenginliği; yoksul ülkelerin yoksulluğu devam ederken, çok az yoksul ülke zengin ülkeleri yakalayabilmiştir.

Neoklasik düşüncenin eleştirilmesine konu olan bir diğer faktör de emektir. Modelde temel girdi olarak kabul edilen emeğin ileriki aşamalardaki rolü tamamen kaybolmuş hatta emek arzı artışının etkin emek başına sermaye stokunu azaltarak büyümeye zarar verir bir faktör olarak görülmesine neden olmuştur (Demir, 2002).

2.1.1.1.4. Marxists Düşünce

Klasik iktisatçılar nasıl sermaye birikimini, büyüme teorilerinin temeli yapmışsa, marxists sistemde de birikim, aynı ölçüde önemli bir yer kapsar. Buna karşılık, klasik sistemde teknik değişmelerin rolü küçümsendiği halde, marxists sistemde birikimle birlikte teknik değişmede ön planda rol oynar; öyle ki kapitalizmin sadece, sürekli olarak yeni üretim tekniği üretmekle kalmayıp, aynı zamanda, bunların uygulanması için dürtüleri de yarattığı kabul edilir.

Marx kapital adlı eserinde, kapitalist birikim sürecini şöyle özetler: "Bireylerin geçimlik ücretler dışında elde ettikleri artık değerler tekrar üretime kanalize edilmelidir. Eğer bütün artık değer kapitalistin tüketimine gidiyorsa "basit tekrar-üretim süreci" söz konusu iken, eğer bu artık değerin bir kısmı birikime gidiyorsa "genişletilmiş tekrar-üretim süreci" söz konusudur" (Marx, capital I, 1978, s 582-583).

Öyleyse birikim, artık değerin kapitale dönüşümüdür. Kapitalist toplumların hayatta kalabilmeleri için sermaye dışında kârlarını da biriktirmelerinin zorunluluğundan bahsetmektedir. Fakat bunun gerçekleşmesi, ilave işgücünü ve üretim araçlarını gerektirir. Çünkü artık değer, kapital olarak kullanılabilecek para tutarı biçiminde gerçekleşmektedir.

Marx kapital adlı eserinde "kapitalist ne kadar fazla birikim yapmışsa, o kadar daha fazla birikim yapabilir." Şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Burada anlatılmak istenen, artık değeri belirleyen bütün şartların birikimin çapını da belirleyeceğidir.

Toplam artık değerin yaratılmasında üretim maliyetlerinin düşürülerek, kârların arttırılmasında üç esas yol vardır. Bunlardan ilki sömürme haddidir. Sömürme haddi, işçiyi daha uzun süre çalıştırarak, ücret düzeyini düşürmekle doğrudan arttırılacağı gibi işçinin tüketiminin ucuz mallara kaydırılmasıyla dolaylı yoldan arttırılarak işçinin maliyetinde azalma sağlanacaktır. Bir diğer artık değer yaratma yolu ise, emek veriminin yükseltilmesidir. Çünkü reel ücretler, hiçbir zaman, emeğin verimiyle aynı oranda yükselmemektedir. Emek verimini arttırmanın yolu ise, daha az hammadde kullanımı ile daha fazla çıktı elde edilebilecek diğer bir ifadeyle, etkin üretim sağlanabilecek makinelerin üretime kanalize edilmesiyle sağlanacaktır. Ayrıca yüksek teknolojili üretim araçları, işgücünün çalışma saatinde tasarruf sağlamasında da önemli olacaktır.

Birikimin çapını belirleyen bir diğer unsur, artık değerin kapitalistin tüketimi ve birikimi arasında bölünüşüdür. Bu bölüşüm oranı, kapitalistin kendisi tarafından belirlenir. Artık değerin kapitalistin tüketimi ve birikimi arasında bölüşümünde rol

oynayan etken, kâr haddi değildir. Diğer bir ifade ile klasiklerden farklı olarak Marx, yatırım dürtülerinin kâr veya faiz haddinden bağımsız olduğunu varsaymaktadır. Yatırım arzusu ve gereği kapitalistin psikolojisi ve toplumun yapısıyla ilgilidir (Kazgan, 2000, 320).

Sermaye birikimi hızlandıkça, kâr haddindeki azalış, kapitalistler arasındaki rekabeti şiddetlendirir. Kâr haddi azalırken, sermaye yoğunluğunun artması, küçük kapitalistlerin tasfiye olarak emekçi durumuna gelmesine neden olarak işsizliğe neden olabilecektir.

Bununla birlikte Marx'a göre, sabit sermaye (makine) ancak değişir sermayenin (emek) aleyhine değişebilir. Diğer bir ifadeyle teknik gelişme daha fazla sermayeyi gerektirdiği için ücretler fonunu azaltacagı gibi, sadece işçi sınıfını sarsmakla kalmayacak aynı zamanda işsizliğe sürükleyerek ve yedek sanayi ordusu meydana getirecektir.

Marx'ın bu işsizlik ordusu veya nüfus fazlası anlayışı Malthus'un nüfus fazlası anlayışından çok farklıdır. Malthus nüfus artışını doğal olaylara bağlarken marx'a göre nüfus fazlası tabii bir olaydan değil mülkiyet rejiminden kaynaklanmaktadır. Bir taraftan teknik gelişmeden kaynaklanan işsizlik, öte yandan sermaye birikiminin küçük firmaların piyasadan elimine ederek orta ölçekli firmaları sarsması, bu firmaların yedek sanayi orduları haline gelmelerine neden olarak ihtilale ortam hazırlamaktadır. Böylece işçi sınıfını doğuran kapitalizm, yine işçi sınıfı tarafından ortadan kaldırılacaktır (Özgüven,1992, 183).

Öte yandan, Marx'a göre giderek artan sermayenin belli ellerde toplanması ve teknik gelişme, sermaye temerküzü denilen bir olguya yani rekabetin ortadan kalktığı tekelci biryapıya neden olacaktır. Banka sisteminin gelişmesi, anonim şirketlerin ortaya çıkması, gittikçe daha fazla üretim dalına büyük kapitalle çalışma imkânını yaratır. Bu imkânlar, temerküzü teşvik etmekte, bu sürecin süratlenmesine yardımcı olmaktadır. Gerek hammadde kaynaklarına ve işgücü maliyetlerine yönelik avantajlardan gerekse piyasada monopolcü güç elde etmek isteyen rakip kapitalistler arasındaki bu rekabetten dolayı gelişmiş ülkelerdeki kapitalistlerin az gelişmiş bölgelerde koloni Şeklinde yatırımlara yöneleceğini ifade etmektedir (Gürak, 1990).

P. Baran ve P.Sweezy kapitalist ekonominin tekeller hâkimiyetinde işleyiş düzenini "Monopoly Capital" adlı eserde inceleyen iki neo-marxist iktisatçıdır.

Tekel kapitalizminin oluşumu emperyalizm içerisinde açıklanmaya çalışmışlardır. Onlara göre Emperyalist yönetici sınıf, sanayicilerden ve bankacılardan

oluşmaktadır. Sanayicilerin AGÜ'lerde çıkarları iki türlüydü, bir taraftan ucuz gıda ve hammadde kaynakları imkânlarıyla artık değer oranını arttırma ve diğer taraftan imalât sanayine yönelik ürünlere Pazar bulunması sorununa çözüm getirmesi yönündeydi. AGÜ'ler gelişmiş ülkelerin tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmekteydi. Diğer tarftan 1880'li yıllarda sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, anonim şirket türünün sermaye piyasasına yayılmasına neden olurken, bankacıların elde ettikleri insiyatifler yoluyla şirket birleşmelerini ve tekelleri teşvik etmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır (Baran, Sweezy, Magdoof, 1975, s 125-136).

Baran ve Sweezy'nin Marx'ın modeline getirdiği yeniliklerden bir tanesi tek girişimci yerine dev anonim şirketin davranış özelliklerini ele alırlar. Onlara göre dev çaplı anonim şirket (Giant Corporations), tekel kapitalizmi modelinin temel yapıtaşıdır.

Anonim şirketlerin19.yy girişimcilerinden farklı duygulu davranışları olduğu idda edilmekte ise de, bu dev firmaların davranışı, tekil girişimciden çok ta farklı değildir. Yönetim mekanizmasının farklı olmasına rağmen "kâr maksimumlaşması" yine temel ilkedir.Anonim şirketin 19.yy girişimcisinden farkı ise, zaman ufku daha uzun olup çok daha akılcı ve hesapçıdır. Bunun sonucu olarak, rizikodan kaçınır. Bugün, 19. yy'dan daha az gerçek tekel olduğu gibi daha az rekabetin olduğuda bir gerçektir (Baran, Sweezy, 1966, 58).

Baran ve Sweezy'nin kullandığı anlamda monopolde ikamesi olmayan malların tek bir satıcısı yoktur, birkaç satıcı mevcuttur daha çok oligopol piyasası yapısı anlamı taşımaktadır.

Tekel kapitalizminin meselesi kıt kaynakların en etkin nasıl kullanılacağı değil, aşırı bol kaynakların yarattığı malların nasıl kullanılacağıdır. Bu bakımdan sistem, artığın massedilmesini sağlayacak çeşitli yollar yaratmıştır. Bu yollardan biri de dev çaplı gelişmiş ülke anonim şirketlerinin AGÜ'lerde DYY'lerde bulunmasıdır. Baran ve Sweezy'e göre, her ülke kendinden bir aşağı olanı sömürür, tabandakilerin ise sömürebileceği ülke yoktur. Kapitalist gelişmiş ülkelerin AGÜ'lerdeki DYY'leri bu ülkelerin sömürülmesinden başka bir şey değildir

II. Dünya savaşından sonra 1950-1963 dönemi için Amerika'nın DYY çıkışı ve DYY'lerden elde edilen gelirler karşılaştırılmıştır. Sözkonusu dönem için Amerika'dan çıkan DYY miktarı 17.382 milyon $ iken, DYY'lerden elde edilen gelir 29.416 milyon $ tutarında gerçekleşmiştir. Bu durum yukarıdaki açıklamaları doğrulamaktadır (Baran, Sweezy, 1966, s 110-113).

Tekel kapitalizmi çerçevesinde DYY'leri açıklamaya çalışan çalışmalardan bir diğeride Mogdoff ve Sweezy tarafından gerçekleştirilmiştir.

Mogdoff ve Sweezy'e göre, monopol piyasa yapısı Baran-Sweezy'nin çalışmasdındaki tanımlamadan farklı değildir. Global bir piyasada bir tek firmanın piyasayı kontrol altına almayı gerçekleştiremediği en az birkaç firmanın varolduğunu ifade etmektedir. Önde gelen şirketlerden biri yabancı bir ülkede yatırım yaptığında aynı endüstrideki rakip devler de yöresel pazarlardan "uygun" payları garanti altına almak için derhal benzer şekilde hareket etmektedir. Monopolcü koşullar altında sermaye kârın en düşük olduğu bölge ve ülkelerden yüksek olduğu yerlere kaymaktadır.

Mogdoof iş hayatı, iç ve dış rekabet, sürekli teknolojik değişmeler ve buhranların sadece elde edilen kârların değil, aynı zamanda yatırılan sermayeyi de tehdit edeceğini belirtmektedir. Bu nedenle sermaye dünyası daima kendi çevresini kontrol altına alma, böylece tehlikeleri mümkün olduğunca azaltmanın yollarını aramaktadır. Acıma duygusu olmayan rakiplerin bulunduğu bir dünyada emniyeti ve kontrolü devam ettirmenin gereği, mümkün olduğunca fazla hammadde kaynağı üzerinde kontrolün kazanılması, imâlat sanayi gibi sektörlerin başarılı olabilmesinde ise, birinci etken geniş bir pazarın varolmasıdır. DYY'ler yabancı pazarların korunması ve geliştirilmesinde etkili bir yöntemdir (Mogdoff, Sweezy, Baran, 1975, s 149-152,).

Mogdoff ve Sweezy tekelci kapitalizmin oluşumunu rekabet ortamından kaynaklandığını Şu şekilde ifade etmiştir. "Rekabetçi aşamada bireysel şirketler maliyetleri düşürerek, daha büyük kârlar gerçekleştirip, artan bir kapasitede yatırım yaparak büyür ve temelde rakiplerinin ürünlerinden ayrı bir niteliği olmayan ve hemen hemen daima geçerli Pazar fiyatlarından satılabilen bir ürün ortaya çıkarır. Bu çizgi boyunca bir noktada, bazı şirketler ferahlar ve büyürken diğerleri ise, geride kalarak tasfiye olacaktır. Bir endüstrideki ortalama şirket o kadar büyük olur ki, kendi üretiminin Pazar fiyatı üzerindeki etkisini göz önüne almak zorunda kalır. Bundan sonra daha çok bir tekelciyi andıran bir şekilde faaliyette bulunacağını ifade eder. Tekel kârları geçmiştekinden daha da süratli bir büyümeyi olanak dâhiline sokar."

Mogdoff ve Sweezy'e göre, DYY'lerin artış nedenlerinden biri üşgücü ücretleri olmakla beraber tek başına açıklayıcı gücü yoktur. Hammadde kaynaklarının geliştirilmesi, ihracat için talep yaratma, tekel durumlarından yararlanma önemli faktörlerdir. Tekel durumları ise, büyük işletmelerin maliyet avantajları, kendilerine ait patentler, üstün teknoloji veya satışların arttırılması yoluyla istenilen markaların üretilmesiyle tercihli Pazar talebinin harekete geçirilmesi sonucu ortaya

çıkmaktadır.Ayrıca tarife bariyerleri, patent hakları ve diğer yerel koşulların varolmasına bağlı olarak DYY'lerin ortaya çıktığını, ayrıca yabancı ülkelerdeki piyasaların kontrol altına alınmasında yatırımların ihracattan daha önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çerçevede şirket birleşmelerinin ortaya çıkmasındaki en büyük neden olarak, dünya piyasalarının önemli bir kısmının kontrol altına alınmaya çalışılması ve şirketlerin kendi kârlarını ve güvenliklerini sağlama amacı gösterilmektedir (Baran, Sweezy, Magdoff, 1975, 153; Gürak, 1990, 66).

M. B. Brown tekelci kapitalizmi diğer marxistler gibi kapitalizmin son aşaması olarak değerlendirmektedir. Yabancı yatırımlara yönelik büyük şirketlerin sahip oldukları reel varlıklar etkisiyle başarı kapasitelerini arttırdıkları çünkü ar-ge faaliyetlerinin gelişmişliğine bağlı olarak sahip oldukları teknik bilgi, üretime yönelik makine ve ekipmanlar ÇUŞ'lara monopolistik güç sağlamaktadır.

Diğer taraftan Brown'a göre, imalata yönelik DYY'lerin dünya genelinde sağladığı işbölümü ve uzmanlaşma nedeniyle ekonomik kalkınmada 19. yüzyılın altyapı ve taşımaya yönelik DYY'lerinden daha etkili olduğu yönündedir.

Marxists iktisatçılardan bir diğeri olan Rosa Luxemburg 1913 yılında büyük eleştirilere neden olan "kapital birikimi" adlı eserinde Marx'ın "kapital" adlı esrinde geliştirmeden bıraktığı "genişletilmiş tekrar-üretim süreci" şemasını ele alarak eleştirdi. Çünkü Luxemburg'a göre, tüketim malları sanayinde artan üretimin satılabilmesi için efektif talebin sürekli artması gerekiyordu. Oysa ne kapitalistler ne de işçiler tarafından efektif talebin gerçekleştirilmesi mümkün olabilirdi. Kapitalist dünyanın kendi içindeki dış ticarette artı değerin gerçekleştirilmesi soruna bir çözüm getiremezdi, sadece bir ülkenin efektif talep sorununu diğerine yansıtabilirdi. Öyleyse bu ülkeler, artı değeri gerçekleştirmek için kapitalist dünya dışında pazarlar aramak zorundaydı. Luxemburg, bu varsayımı ile artı değerin gerçekleştirilmesi için, metropollerin kapitalizm öncesi aşamadaki AGÜ'leri mübadele sürecine soktuklarını ve emperyalizm yoluyla kapital birikimi gerçekleştirdiklerini bu durumun ise AGÜ'lerin sömürüsünden başka bir şey olmadığını söyleyerek eleştirdi. Bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir" Doğu ülkeleri hummalı bir telaşla doğal ekonomiden meta ekonomisine ve bundan da kapitalist ekonomiye yönelen gelişmelerini gerçekleştirirken, uluslararası sermaye tarafından yutulurlar. Çünkü bu köklü dönüşümü kendilerini kayıtsız şartsız sermayeye bırakmadan gerçekleştiremezler." Örnek olarak ise dış borçlanmanın, kapalı köy ekonomisini nasıl yıkarak kapitalist ilişkiler içine soktuğunu, Mısır ve Türkiye üzerinde gösterdi. İngiliz ve Fransız işçilerin yarattığı artık değer Mısır'da sulama kanalları,

şeker, pamuk fabrikaları, demiryolları şeklinde kapitalleştirilerek kırsal kesimde çalışan Mısır fellahlarına ödetilirken, Alman işçilerinden elde edilen artı değer, Türkiye'de demiryolları ve diğer yatırımlar şeklinde kapitalleştiriliyordu. Türk devleti de dış borçları aşar yoluyla köylüye ödetiyordu. Böylece, Türk köylüsü, bu yatırımı finanse eden Deutsche Bank'a kâr, temettü …vb'yi ödeyerek Alman kapital birikiminin yükünü taşımış bulunuyordu (Luxemburg, 1984, s 134-141).

Lenin, emperyalizm teorisiyle, pek "orijinal", diğer bir ifadeyle, teoriye katkı yapmış kabul edilemez. "Emperyalizm"deki fikirleri, büyük ölçüde Hobson, luxemburg ve Hilferding'den alınmıştır: Hilferding'den, emperyalizm çağında sanayi kapitalistinin bankaların, mali sermayenin denetiminde olduğu; Luxemburg'dan, artı-değerin gerçekleşmesinin deniz aşırı ülkelerde arandığı; Hobson'dan kapitalist ülkelerin artan bir oranda geri kalmış ülkelere sızdığı görüşleri benimsenmiştir.

Bununla birlikte Lenin'in Hobson, Luxemburg ve Hilferding ile görüşlerde ortak yönler olmasına karşın son derece önemli farklılıklarında olduğu da gözlenmektedir. Hobson için emperyalizm, kapitalist toplumda gelir bölüşümü eşitsizliği ve işçi sınıfının eksik tüketimiyle ilgili bir olgudur. Eğer uygun bir politika ile işçi sınıfının tüketim düzeyi yükseltilirse, emperyalist olmayan kapitalizm gerçekleşecektir. Oysa Lenin'e göre, emperyalizm kapitalizmin iç çelişkilerinden doğar ve tekelleştiği aşamada kapitalizm, kendi içsel gerekleri dolayısıyla, ülke dışında pazarlar aramak zorundadır. Rosa Luxemburg ile aralarındaki fark belki daha derindir. Luxemburg, emperyalizme yol açan neden olarak artı değerin gerçekleştirilmesini görmüş, tekelci dönemin kapitalizmine ve kapital ihracına pek dolaysız önem atfetmiştir. Oysa, Lenin için emperyalizm, temelde, kapital ihracıyla beliren tekeller kapitalizminin sonucudur; rekabet şartlarının geçerli olduğu aşamada, kapitalizm, mal ihracıyla belirdiği halde, tekelleştiği aşamada durum değişmiştir. Büyük tekeller arasındaki rekabet, sadece varolan değil, fakat potansiyel piyasalarında paylaşılması sonucunu vermiştir; aradaki mücadele, mali sermayeye dayanarak yeşeren bir üst yapıya yol açmıştır.

Lenin, emperyalizmle ilgili temel ilkeler açısından "orijinal" sayılmasa da, bundan çıkardığı sonuçlar itibariyle orijinal sayılabilir. Emperyalist ülkeler, AGÜ pazarlarından sağladıkları yüksek tekel kârlarıyla, kapitalistlerin işçilere yüksek ücret ödemesini sağlamıştır; işçi sınıfının refahı, tümü için değilse de, hiç olmazsa da "işçi aristokrasisi" için, çok yükselmiştir. Fakat, emperyalizmin, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfına olan etkisi, sadece iktisadi değildir. İşçi sınıfı, emperyalizm ile bir arada giden ırkçılık, milliyetçilik gibi ideolojik etkenlere maruz bırakılmıştır.

Diğer taraftan emperyalizmin, kapitalizmin çöküşünü süratlendirecek iç çelişkiler yaratmakta olduğunu, dünyayı, sömüren ve sömrülen ülkeler olmak üzere ikiye ayırarak ihtilal için unsur teşkil ettiğni belirtmektedir.

Kapital ihracıyla beliren mali kapitalizm aşamasında, bir kapitalist ülkenin, geri kalmış ülkelerde yeni pazarlar elegeçirmek yoluyla diğerleri aleyhine süratle gelişmesi "nispi güç" lerin farklılaşması söz konusu olur. "Eşitsiz gelişme kanunu" dediği bu kanuna göre, kapitalist cephede, artık istikrar yoktur; dünya barışı sürekli tehdit altındadır. Dolayısıyla emperyalist ülkeler arasında çatışma kaçınılmazdır (Kazgan, 2000, s 341-343).

Bir diğer Marxist görüş savunucusu olan Kemp, çalışmasında GOÜ'ler üzerinde DYY'lerin etkisini araştırırken, gelişmiş ülkeler üzerindeki etkilerini gözden kaçırmıştır. Bununla birlikte araştırmasında GOÜ'lerin hizmetler ve imalat sektörlerine yönelik DYY'lerin katkısının önemli olmadığı yönünde sonuç elde etmiştir. Çünkü DYY'lerin yatırımda bulundukları ev sahibi ülke ekonomisine katkı sağlamak gibi bir amaçları yoktur. Onların amacı, sadece ülkedeki hammadde ve işgücü imkânlarından faydalanarak dünya piyasalarına bağlanmaktır (Gürak, 1990).

2.1.1.1.5. İçsel Büyüme Teorileri

Bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik değişme tarih boyunca iş ilişkilerini, üretim tarzlarını, gelir düzeyini, gelir dağılımını ve tüketim kalıplarını topluca değiştiren kesintisiz süreçler olmuşlardır. Bu değişime ayak uyduramayan yapılar varlıklarını sürdürememişlerdir. Bilginin ışık hızında aktığı ve mesafenin önemini yitirdiği günümüzde, yeterli finansal sermayeye sahip olmayan ülkelerin geri kaldığı şeklindeki geleneksel yaklaşım, yerini güncel bilgi ve teknolojiyi elde edemeyen, beşeri sermaye birikimi zayıf olan ülkelerin geri kaldığı gerçeğine bırakmıştır. Beşeri sermayeye atfedilen önemin artmasının nedeni, yeniliklerin ön plâna çıkması ve bu yeniliklerin eğitimli kişilerce geliştirilmesidir. Bunca önemine rağmen, ölçme zorluğu, rasyonellik gereği bilginin emek faktörüyle bütünleştiği ve/veya sermayenin teknolojiyi, teknolojinin de bilgiyi içerdiği düşüncesiyle bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişme önceki büyüme modellerinde yeterince dikkate alınmamışlardır. Bilgi ve teknoloji hemen her şeyle iç içe girdiği halde, büyüme analizlerinde onları dışsal sayıp bütün gücü onların etkilediği faktörlere vermenin doğru olmayacağı açıktır (Demir, 2002; Bulutay, 2005).

İçsel büyüme teorileri açısından yenilik oluşturma çok önemli olmasına karşın iki sorunla karşı karşıyadır. Bunlar talep yetersizliği ve arz yetersizliğidir. Talep yetersizliği, kullanıcının yeni bilgi ve teknolojinin kendilerine sağlayacağı yararı tam olarak bilmemelerinden ve aynı kamusal mal gibi, üretilen bilgiden bedel ödemeden yararlanmanın mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. Arz yetersizliği ise, projenin ne ölçüde başarıya ulaşılacağının, proje sonucu elde edilen bilginin ne ölçüde işe yarayacağının ve başka firmaların da benzer projeler üzerinde çalışıp çalışmadıklarının kestirilememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu sorunlar, devletin sağladığı teşvikler yoluyla tamamen olmasa da hafifletilebilir. Bu teşvikler patent, lisans ve ticari marka hakları, yabancı sermayeye yönelik politikalar, devlet tarafından yürütülen ar-ge faaliyetleri ve özel ar-ge faaliyetlerinin teşviki gibi yasal ve kurumsal düzenlemeler ile sağlanır (Taymaz, 1993).

Teknolojik gelişme, beşeri sermaye ve bilginin üretimle bütünleştiği varsayımından hareketle yola çıkan içsel büyüme teorileri DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomilerine teknoloji transferi sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Berthelemy, Demurger, 2000).

Modern anlamda içsel büyüme modellerinin ortaya çıkışı 1986 yılında Paul Romer'in " Increasing Return And Long Run Growth "adlı makalesi ve daha sonra R. Lucas'ın öncü çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Esas itibariyle Neoklasik büyüme teorisine bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

İçsel büyüme modellerinin ortaya çıkış aşamasında, teknolojik bilgi üretimi hakkında birbiriyle çok yakından ilişkili olan şu noktaların üzerinde daha fazla durulduğu dikkat çekmektedir.

- Bilgi (knowledge), kısmen veya bazen tamamen gizli bir kamusal mal (latent public good) niteliğindedir. Başka bir deyişle, bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine rakip olmama ve kimsenin dışlanmaması söz konusudur.
- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden diğer ekonomik birimlerin ne ölçüde yararlanabildikleri (teknolojik dışsallıklar veya taşma derecesi) hayati bir öneme sahiptir.
- Ortada bir dışsallık varsa, bilginin üretimine özel kesimin yanaşmak istemeyeceği ve böylece piyasanın aksayacağı bir gerçektir.
- Teknolojik gelişme (veya bilgi üretimi) ile, fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir bağlantı/etkileşim bulunmaktadır.

İçsel büyüme modellerinin ortaya çıkışı oldukça yeni olmasından dolayı sürekli gelişme halinde olup bakış açılarına göre varsayımlarda da farklılık dikkat çekmektedir. İçsel büyüme modelleri, baz aldıkları varsayımlara göre, başlıca iki grupta ele alınmaktadır. Romer, Lucas ve Becker'in savunucusu olduğu I.Grup modellerde Neoklasik büyüme modelindeki temel varsayımlardan üç tanesinin tamamen terk edildiği görülmektedir. Bu modellerde Ar- Ge harcamalarından, beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan, veya hükümetlerin altyapıya yönelik yatırımlarından kaynaklanan taşmaların, artan marjinal faktör verimliliği ve ölçeğe göre artan getiri koşullarında çalışılmasını sağlayacağı düşüncesinden hareket edilmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmenin içsel olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[13]

Ancak yaratılacak teknolojik bilgi dışsallıklarından diğer firmaların kolayca (bedava) yararlanabileceklerini gören firmaların bilgi üretme sürecine girmeye gönüllü olmamalarının bir sonucu olarak, piyasalarda aksamalar (market failure) doğacağı ifade edilmektedir (Kibritçioğlu; 1998).

İkinci grup modellerde ise, Rebello, Jones ve Manuelli gibi iktisatçılar teknolojik gelişmenin dışsal olması, ölçeğe göre sabit getiriler ve biriktirilen faktörlerin azalmayan marjinal verimliliği gibi varsayımlardan hareket etmişlerdir.

Lucas (1990), bir ülkenin yüksek ekonomik büyüme performansı sağlamasında en önemli unsurun beşeri sermaye stoku olduğunu ifade ederken, beşeri sermaye ile fiziksel sermaye arasında net bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sermayenin marjinal verimlilik artışı, beşeri sermayenin fiziksel sermayeye oranı ile açıklanmıştır. Böylece fiziksel sermayenin fakir ülkeler yerine görece zengin ülkelerde yatırıma yöneleceğini ifade etmektedir. Lucas'ın bu görüşleri Neo-Klasik düşüncenin azalan verimler kanunu gereğince fiziksel sermayenin gelişmiş, zengin ülkeler yerine fakir ülkelere yöneleceği görüşü ile tezatlık oluşturmaktadır. Aynı şekilde bir tezatlıkta A. Kruger ile gözlenmektedir. Krugere'a (1987) göre, 1980'lerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkan borç krizine bağlı olarak sermaye hareketlerinin resmi biçimden çok özel sermaye hareketleri olarak ağırlık kazanması sağlıklı bir gelişmedir. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki düşük getiriye sahip sermayenin, daha yüksek getiriye sahip AGÜ'lere kayması dünya

[13] Teknolojik gelişmenin kaynağı, ilgili firma açısından içsel veya dışsal olabilir. İçsel kaynaklar arasında firmanın kendi ar-ge etkinlikleri ve işçilerin, yöneticilerin, mühendislerin kısacası tüm firma çalışanlarının iş başındaki deneyimlerini artışları sayılabilir. Bu ikinci kaynağa yaparak öğrenme (learning by doing) veya zaman/deneyim ekonomileri (economies of time or experience) adı verilmektedir. Dışsal kaynak için ise; çeşitli ülkelerde farklı zamanlarda ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin sosyolojik, politik, psikolojik, kültürel dinsel hatta raslantısal etkenler tarafından bir ülkeden diğer ülkeye geçmesidir, Kibritçioğlu, 1998 .

genelinde kaynak dağılımında etkinlik yaratacaktır. Diğer bir önemli etkide AGÜ'lerdeki ulusal tasarruf yetersizliği nedeniyle etkin olrak çalışma ortamı bulamayan emek faktörü daha etkin çalışma imkânı bulabilecektir .

Bütün ekonomilerin büyümesini tek bir modelle açıklanmasının mümkün olmayacağını kabul eden Lucas 1988 yılında yayınladığı "on the mechanics of economic development" adlı makalesinde durgun duruma girmeyen mekanik bir model kurmuştur. Modelde standart neoklasik piyasa şartlarının, parasal faktörlerin analize katılmadığı bir ekonomide çıktı düzeyinin fiziki ve beşeri olmak üzere iki tür sermaye tarafından belirleneceğini ifade etmiştir. Beşeri sermayenin üretime daha fazla katkı sağlayabilmesinde, fiziki sermaye ile beşeri sermaye arasında optimal bir dengenin kurulması ve işgücünün eğitim ile sağlık alanındaki gereksinimlerinin karşılanması önemli hususlar olarak gösterilmektedir.

$$Y = f(K, uhN)$$

N = İşçi sayısı,

h = İşçinin yetenek düzeyi

u = Her bir işçi u kadar zamanı cari üretime harcar ise;

Ekonomide çalışılan süre u olmak üzere işçilerin ortalama yetenek düzeyindeki artışa bağlı olarak, çıktının da artacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan okullaşma oranına bağlanan beşeri sermaye birikimi ile çalışmadan arta kalan zaman arasında bir bağ kurulmaktadır. U 'nun sıfır ile bir arasında bir değer alması beklenmektedir. $U = 1$ olması halinde işçi zamanının tamamı ile üretime yönelirken $U = 0$ iken, zamanın tamamı işçinin kendisini geliştirmesine harcanmaktadır. İşgücünün yetkinlik düzeyi yani bilgi düzeyini gelişimi ile öğrenim gördüğü süre arasında doğrusal bir ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Lucas'ın (1988), modelinde beşeri sermaye fiziki sermaye yerine okullaşma oranı ve çalışma dışı zamanla ilişkilendirilmiştir. Halbuki beşeri sermayenin yaparak öğrenme, hizmet içi eğitimle ve fiziki sermaye gibi çalışma içi faktörlerle yakından ilgilidir. Yaparak öğrenme modelinde çalışma süresi ile beşeri sermaye doğru orantılı iken Lucas'ın modelinde çalışma dışı zaman ile beşeri sermaye doğru orantılıdır.

Diğer taraftan Lucas, bireysel beşeri sermayenin verimlilik artışı yanısıra ortalama beşeri sermaye şeklinde ifade ettiği grup yeteneklerinin artmasından dolayı bütün üretim faktörlerinin verimliliğinin artacağını ifade etmektedir. Çok sayıdaki

insanın kolektif çalışması sonucunda bilgi alışverişi hızlanarak dışsallıkların ortaya çıkması sağlanacaktır (Lucas, 1988; Kibritçioğlu, 1998; Demir, 2002).

Yukarıda açıklanan Lucas'ın modelinde eksiklik olarak değerlendirilen hizmet içi eğitim ve yaparak öğrenme metotlarının beşeri sermaye üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyen Arrow, elde edilen tecrübelere dayalı olarak zaman içersinde gerek sektörel bazda gerekse firma bazında maliyet avantajları elde edildiğini ve ürün kalitesinde artış yaratan bu durumun ekonominin genel başarısında da olumlu etki yarattığını belirtilmektedir (Arrow, 1962).

Arrow'un bireysel ve firma bazındaki başarıların ekonominin genelinde sağladığı faydaları içeren bu modelinden hareketle Paul Romer yeni bir model ortaya koymuştur.

Romer (1986), teknolojik gelişmeyi içsel bir faktör olarak değerlendirirken, yapılan her bir yatırımın teknolojik bilgiyi arttırdığı ve diğer sektörler üzerinde pozitif dışsallıklar sağladığını belirtmektedir. Çünkü şirketler maliyetlerini düşürmek için bir ürünün nasıl daha ucuz ve daha nitelikli biçimde üretilebileceği araştırılırken, elde edilen bilgiler ülkenin toplam bilgi stokunu arttırarak, diğer sektörlerin bu bilgi stokundan faydalanmasını sağlayacaktır. Diğer bir deyişle yapılan her yeni yatırım ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir.

Romer'in (1986) ortaya koyduğu bir diğer konu ise, bilginin yayılması ve nüfus arasındaki ilişkidir. Ona göre ülkenin nüfus oranı yüksek olması halinde, elde edilen bilgilerin daha fazla kişi tarafından kullanılarak ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir.

Romer'in (1986) biriktirilen faktörlerin artan marjinal verimliliği varsayımının dayandığı nokta, bilginin üretiminde azalan getiri söz konusu olsa da, elde edilen bilginin üretim sürecinde kullanılması artan verimler yasasını çalıştırıcı etkide bulunmasına dayanmaktadır. Eğer bilginin artan marjinal verimliliği fiziksel sermayenin azalan marjinal verimlilik etkisini kapatacak kadar kuvvetli olur ise, hem fiziki hem de beşeri sermayenin birlikte artan marjinal fiziki verimliliğe sahip olacağını belirtilmektedir.

Neoklasik düşünce okulunun azalan marjinal verimler yasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına bağlı olarak zamanla AGÜ'lerin gelişmiş ülkelerin büyüme performansına ulaşacağını ileri süren yakınsama teorisi Romer (1986) tarafından eleştirilmiştir. Ona göre, ülkeler arasında yakınsama olmayacağı bunun nedeninin ise, üretimde artan getiriler yasasının ve yatırımlarda dışsallıkların ortaya çıkmasından ileri

geleceği belirtilmektedir. Ayrıca dışsallıkların mutlaka ortaya çıkacağını çünkü, bilginin tam olarak yasalarla koruma altına alınamayacağı diğer şirketler tarafından ele geçirilen bilgilerin yeni bilgilerin yaratılmasında kullanılacağı ifade edilmektedir. Şirket kendi kârlarının maksimizasyonu için zorunlu olarak maliyet avantajı ve kaliteye yönelik bilgi arayışlarına devam etmek durumundadır (De Mello, 1997).

Romer'in dikkat çektiği bir diğer hususta, AGÜ'lerin gelişmiş ülkelerin büyüme performanslarına ulaşabilmelerinin ancak yüksek teknolojili ürünler üretilmesine bağlı olduğunu, çünkü teknolojik açıdan gelişmiş mallarda öğrenme potansiyelinin daha yüksek olduğu, bu sebeple bu mallarda yoğunlaşılmasının ülkenin büyüme performansını arttıracağı düşünülmektedir.

İçsel büyüme modellerine bir başka bakış açısı kazandıran iktisatçı da Robert Barro'dur. Barro'ya göre, kamu sektörü tarafından sağlanan mal ya da hizmetlerin de üretimde kullanılan diğer girdiler gibi bir üretim faktörü olduğu varsayılmaktadır. Hükümetlerin özel yatırımları teşvik edebilmek için, yatırımlarda kârlılığı arttıracak tedbir almaları diğer bir ifadeyle, kamu hizmetlerinde (altyapı) teknolojik yeniliklerin takip edilmesi marjinal faktör verimliliğini arttırırken, ölçeğe göre artan getiriler varsayımına işlerlik kazandıracağı düşünülmektedir.

Diğer taraftan yatırımlar sermaye stokunu arttırırken, dolaylı olarak artan vergi gelirleri, artan kamu malı arzını arttırmaktadır. Ülkenin daha gelişmiş yatırım ortamına ulaşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla yatırımlar için sağlanacak teşviklerin sadece yatırımcıya olan katkısı değil, aynı zamanda yatırımların ekonominin geneline olan sosyal faydaları bazında değerlendirmeye alınmalıdır (Barro, 1990).

İçsel büyüme yaklaşımına göre, benzer gelişmişlik düzeyine sahip iki ülke arasındaki entegrasyon ülkeler arası mal ve bilgi akışı yoluyla kaynakların ülke içinde ve ülkeler arasında yeniden etkin dağılımını sağlamakta ve her iki ülkede de ölçeğe göre artan getiriye yol açmaktadır. Her iki ülkenin araştırmacıları çalışmalarının boşa gitmemesi için, birinin yaptığı ar-ge faaliyetlerini diğeri yapmamakta, bu yolla daha çok ar-ge imkânı doğmaktadır. İki ülkenin toplam kaynak stoku değişmediği halde, her iki ülkenin vatandaşları birbirlerinin bilgi stoku ve ve uzmanlığından yararlanmakta ve pozitif ölçek ekonomileri doğmaktadır.

İçsel büyümede uluslararası mal akışları kadar bilgi akışları da önemli olduğundan, devletin yabancı dil öğrenimini, yurt dışında eğitim ve araştırmayı, yabancı sermaye girişini teşvik etmesi, vergi, göç ve vize politikalarını uyumlaştırması, yurtiçi ve yurtdışı iletişim ağlarını genişletmesi, girişimcilerin ihtiyaç duydukları bilgiye

ulaşmalarına katkı sağlamaları; patent ve mülkiyet haklarının korunması büyüme üzerinde olumlu katkı sağlayacaktır (Demir, 2002)

2.1.2. DYY'lerin Ödemeler bilançosu Üzerindeki Etkisi

DYY'lerin hem yatırımda bulunulan ev sahibi ülke hem de yatırımı yapan merkez ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde iki yönlü bir etkisi vardır.

DYY'lerin merkez ülkenin ödemeler bilançosu üzerindeki olumlu etkisine baktığımızda, dolaysız donatım ve tamamlayıcı unsur ihracatını ve stokları, firmanın üretimi arasında yer alan ve firmanın dışarıda temsil edilmesi nedeniyle yeni satışa çıkarılan diğer maddelerin dolaylı ihracatını uyardığı hususunda görüş birliği vardır. Ödemeler dengesi açısından diğer olumlu katkılar, patentlerden sağlanan rant ve mali haklardan, teknolojiden ve en önemlisi de tamamı transfer edilmemiş bile olsa faiz ve kâr payları yani temettü akımından gelmektedir. Olumsuz husus ise, dışarıda üretime geçilmesinin ihracatın yerini alması ve iç piyasa için, yabancı ülkedeki üretimden bir miktar, ithalat yapılmasıdır. Sonuç olarak, merkez ülke açısından ilk çıktığı yılda DYY'lerin büyük olması halinde, sermayenin ödemeler dengesi üzerinde bozucu etki yaratacağı ancak zaman içinde ona yardımcı olabileceği şeklinde bir görüş hakimdir. Çünkü Kindlebergere göre, DYY'ler "toplamı sıfır olmayan bir oyun" (non-zero-sum game) dur. DYY 'lerin kısa dönemde ortaya çıkabilecek bazı problemlere rağmen, uzun dönemde hem yatırımcı hem de ev sahibi ülkeye kazanç sağlayabilecektir (Kindleberger 1970, II. Cilt, s 166-172).

Ev sahibi ülke açısından baktığımızda ise, fabrika kurulum maliyetini karşılamak üzere ev sahibi ülkeye gelen DYY'ler ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde ilk olumlu etkiyi yaratırken, daha sonra yatırımların üretime başlamasıyla, gerek ihracatta yarattığı artış nedeniyle gerek ithal-ikameci üretim vasıtasıyla ödemeler bilançosu üzerindeki pozitif etki devam edecektir. Bu etki yabancı sermayeli şirketlerin ihracat olanaklarının fazla olması ile orantılıdır. Yabancı sermayeli şirketlerin uluslararası piyasalardaki etkinlikleri yüksek ise, ev sahibi ülkeye gelen sermaye imalât sektörüne yönelik yatırımlarda kullanılarak, üretilen ürünlerin ihraç edilmesi sağlanarak, döviz kazandırıcı etkide bulunulabiliyor ise, ödemeler bilançosu üzerindeki olumlu etki devam ettirilebilecektir. DYY'lerin, yatırım malları ve ara malları üreten sektörlere yapılması ithalat talebini azaltarak, kıt olan döviz kaynağını koruyucu etki yaratabilecektir (Akdiş, 1998; Seyidoğlu, 1998, 723).

Döviz gelirleri olarak, getirilen yabancı sermaye değeri ve yatırımın ithal-ikamesi etkisi, döviz giderleri olarak ise, üretim için gerekli olan sermaye ve ara malları ithalatı ile, kâr, lisans ücreti gibi yatırım gelirleri transferi DYY'lerin ödemeler bilançosuna olan dolaysız etkileri olarak adlandırılırken, dolaylı etkiler ise, daha ziyade belli bir süre içinde ortaya çıkacak değişkenlerle ilişkilidir. Örneğin yatırımların gelir düzeylerini yükseltmesi sonucu marjinal ithal eğilimine bağlı olarak ithalatın artması, mevcut yatırımın diğer sektörlerden talep ettiği girdiler nedeniyle bu sektörlerde meydana gelecek ithalat artışları gibi (Alpar, 1978; İncesulu, 1993).

DYY'lerin ödemeler bilançosuna olan katkı ve maliyetlerini cebirsel olarak gösterebiliriz.

K = Ev sahibi ülkeye yapılan ilk sermaye akışı,

X = Bağlı şirket tarafından gerçekleştirilen ihracat,

S = İthal-ikamesi,

$$\text{Ödemeler Dengesine Katkı} = K + X + S$$

R^{**} = Ülkeden çıkan kâr transferi,

F^{**} = Yabancı üretim faktörlerine ödenen bütün ödemeler,

M^{*} = Marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak mahalli yüksek gelir tarafından uyarılmış ithalat,

D = Yatırımda meydana gelecek herhangi bir çözülmeyi ifade etmektedir.

$$\text{Ödemeler Dengesinde Maliyet} = (R^{**} + F^{*}) + (M + M^{*}) + D$$

DYY'lerin ev sahibi ülkenin ödemeler dengesine olan net fayda/ maliyet oranı şu şekilde bulunabilir.

$$K + X + S / (R^{**} + F^{*}) + (M + M^{*}) + D$$

Uzun dönemde, yatırımların ödemeler dengesi üzerindeki etkisini milli gelir etkisinden ayrı olarak düşünmek imkânsızdır. Bunu nedenini aşağıdaki denklem ile gösterebiliriz.

X = İhracat,

M = İthalat,

$GSMH$ = Gayrisafi Milli Hasıla,

C = Dahili Tüketim Harcamaları,

I_d = Dahili Yatırım Harcamaları,

G = Devlet Harcamalarını göstermektedir.

$$X - M + GSMH - (C + I_d + G)$$

Bu denklem, ihracatın ithalattan fazla olması durumunda GSMH'nin dahili mal ve hizmet harcamalarından daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Bu büyüklük, ihracat fazlası kadardır.

Kısa dönemde DYY'ler, ödemeler dengesi üzerinde bir açığa neden olabilir. Bunun nedeni, ev sahibi ülkedeki üretim faktörlerinin yeteri kadar hareketli (mobil) olmamasıdır. Ekonomi, yabancı sermayeli şirket için gerekli olan döviz harcamalarını finanse etmek için ihracat sağlayabilmek amacıyla iç Pazar için üretimden, ihracat üretimine veya ithal-ikamesine hemen kayamaz. Kısa dönem boyunca şirketin faaliyetleri sebebiyle mal ve hizmet ithalatında net bir artış meydana gelebilir. Bu da ödemeler dengesinde devam edem bir açık yaratır. Bu durum ev sahibi ülke ekonomisinin "yapısal fleksibilite" noksanlığından ileri gelir ve bu noksanlık ödemeler dengesine uyumu önleyebilir. Diğer bir deyişle, kısa dönemde yabancı sermayeli şirket, kendisinin milli hasılaya olan katkısından daha fazla tüketimde bir artış meydana getirebilmektedir (Karluk, 1983).

Yabancı yatırımların uzun dönemde ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkide bulunabilmesi için, döviz kazandırıcı ithal-ikamesi ve ihracat gelirlerinin, yabancı üretim faktörleri payı ve girdi ithalatı için yapılan döviz transferleri ve döviz olarak gelen sermaye ile yatırımın amortisman değeri arasındaki farkı aşmaması gerekir (Alpar,1978, 80).

Özetle yabancı sermayeli şirketler kâr transferi, yatırım ve ara malı ithali ile ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri, üretim kapasitesi ve ev sahibi ülke ihracatındaki yarattıkları artışla bu olumsuz etkiyi giderebilmektedir. Diğer taraftan, sağladıkları ithal-ikameci üretimle döviz kazandırıcı işlev görmektedir (Akdiş, 1998).

2.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri

İstihdam sorunu bütün ülke hükümetlerinin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Nedeni ise, konunun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal yönünün bulunmasından ileri gelmektedir. Kendi ülkesinde istihdam edilemeyen işgücü daha iyi iş imkanı ve daha yüksek yaşam standardının bulunduğu ülkelere göç etme eğiliminde bulunacaktır. Ancak bu durumun, hem göç veren hem de göç alan her iki ülke için toplumsal ve kültürel açıdan sakıncaları da beraberinde getireceği bir gerçektir. En

azından bir ülkenin kendi vatandaşını dışarıda iş arayacak durumda bırakması egemenlik adına sıkıntı vericidir (Akdiş, 1998).

DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomilerinin istihdamı üzerinde etkili olduğu yönünde geniş bir görüş birliği vardır. Ancak bu etkinin bazı gruplar tarafından, olumlu olduğu bazı gruplar tarafından ise, olumsuz olduğu yönünde bir kanı hakimdir.

DYY'lerin dünya çapında gelişmesine ve artmasına bağlı olarak istihdam üzerinde olumlu etki yaratması beklenirken, bunun gerçekleşmediğini yani istihdam edilen kişi sayısındaki artışın DYY'lerde meydana gelen artışın altında kaldığı gözlenmiştir. UNCTAD'ın (1994) yapmış olduğu araştırmaya göre ÇUŞ'ların dünya genelinde önemli miktarda iş imkânı yaratmasına karşın sadece dünya nüfusunun %3'ünü istihdam etmektedir. Bu durumun nedenleri:

- Sanayi ülkelerindeki durgun ekonomik gelişmeler,
- İşgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler,
- Sermaye yoğun yatırım politikaları,
- Ulusal ve uluslar arası taşeronluk hizmetlerinin gelişmesi,
- ÇUŞ'ların maliyet azaltıcı politikalar izlemeleridir.

Dünyada hızla artan rekabet, yalnızca ÇUŞ'da istihdam azalmasına neden olmamakta, aynı zamanda diğer şirketlerde ve milli şirketlerde de istihdam azalmasını zaruri kılmaktadır. Çünkü, maliyet düşürmek için kullanılan unsurlardan biri daima işçi sayısı olmaktadır (Cömert, 2000; Tokol, 2004; Çapraz ve Demircioğlu, 2003).

ÇUŞ'ların istihdama katkısı, faaliyetlerinin artışına, yabancı yatırımların geliş şekline ve üretim yaptığı sektöre göre değişmektedir.

Ok (2004) tarafından GOÜ'ler üzerinde yapılan bir çalışmada, yabancı katılım payı ile çalışan miktarı arasında negatif bir ilişki ortaya konmuştur. Eğer şirket içerisinde yabancı katılım payı artar ise, buna paralel olarak şirkette çalışan sayısı azalacaktır. Çünkü, yabancılar gereksiz personel çalıştırılmasını engelleyerek maliyet tasarrufu sağlayıp verimlilik artışı yaratmayı amaçlamaktadır.

DYY'lerin ülkeye geliş şekline baktığımızda, eğer yabancı yatırım, yabancı şirketin yerli bir şirketle birleşmesi veya yerli şirketin tamamen satın alınması şeklinde gerçekleşiyor ise, ilave bir istihdam yaratması söz konusu olmayacaktır (Alpar, 1978, 78).

Bununla birlikte, bazı çevrelere göre ise, DYY'lerin gerçekleşme tarzının ev sahibi ülke ekonomisinin istihdamı üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre farklılık göstermektedir.

Birleşme ve satın alınma şeklinde gerçekleşen DYY'ler, gelişmekte olan ülkelerin istihdamı üzerinde olumlu etki yaratmazken, sanayileşmiş ülkelerin istihdamı üzerinde olumlu etki yarattığı gözlenmiştir[14].

Sanayileşmiş ülkelerde DYY'lerin gerçekleşme tarzı önem taşırken, GOÜ'lerde DYY'nin beraberinde getirdiği üretim tekniği önem kazanmaktadır. GOÜ'lerde (endüstri kesimine) imalât ve hizmetler sektörüne gelen yabancı sermayenin, ülkenin istihdamına olumlu katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir. Ancak burada kullanılan teknolojinin, emek veya sermaye yoğun olması yatırımın istihdam etkisinin geniş veya sınırlı kalmasını belirleyecektir (Cömert, 2000; Alpar, 1978). Örneğin doğal kaynakların işlenmesi faaliyetinde bulunan yabancı şirketlerin, teknolojik gelişmeler nedeniyle gittikçe daha yoğun sermaye seçtikleri ve üretimde işgücü/sermaye oranını azalttıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, devletin gerek doğal kaynakların ihracatından elde ettiği payı ve gerekse yabancı şirket kârlarından elde edilen vergi gelirlerini, yeni iş olanakları yaratılmasında özellikle endüstri kesiminde yeni yatırımlar yapma şeklinde kullanması halinde, istihdam üzerinde dolaylı olarak olumlu etki yaratabilecektir. Ayrıca DYY'lerin yerli ekonomi ile ileriye ve geriye doğru ilişkisi arttıkça, diğer bir ifadeyle, üretilen mallar yerli endüstrilerde girdi olarak kullanıldıkça ve diğer taraftan üretim için gerekli girdiler yerli endüstrilerden sağlandıkça, dolaylı istihdam etkisi artacaktır. Belirtilmesi gereken bir diğer dolaylı istihdam etkisi de, yabancı firmada istihdam edilmek üzere işe alınan yerli işçinin nitelikli hale getirilmesi için eğitime tabi tutulması ve bir süre sonra bu işçinin yabancı firmadan ayrılarak yerli firmada çalışmaya başlaması ile yurtiçi üretim üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Diğer taraftan ülkeye gelen DYY'nin bazı sektörlerin ya da sanayilerin yapılanmasında etkili olarak rekabet edemeyen yerli istihdam, kısa sürede azalmakta ve yenileme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Cömert, 2000; Alpar, 1978, 126; Gündoğan, 2002).

DYY'lerin endüstri kesiminde yaratacağı ilave istihdamı hesap etmek, gerçekte oldukça güçlük göstermektedir. Çünkü istihdam edilen işçilerin bir kısmı yerli firmalarda çalışan yetenekli işçilere daha fazla ücret ödenerek gerçekleştirilen transferlerden oluşmaktadır. Bu durumun istihdam üzerinde etkisi olmayacağı gibi transfer edilen işçilere ödenen yüksek ücret, yurtiçi işgücü piyasasının ücret seviyesini yükselterek yerel firmaların üretim maliyetlerinde artışa neden olabilecektir. Diğer bir

[14] DYY'lerin ev sahibi ülkerin istihdamı üzerindeki etkilerine baktığımızda Join venture tarzı bir yabancı yatırımın %100 mülkiyetli yatırımlara göre ev sahibi ülkenin istihdamı üzerinde daha olumlu etki yarattığı gözlenmiştir. Özellikle çoğunluk paylı ve azınlık paylı Joint venture'ler tarafından, Nurhan Aydın , 1997.

ifadeyle, ÇUŞ'ların standart dışı çalışma şekillerini yoğun biçimde kullanmaları merkezde çalışan çekirdek işgücü ile özellikle yan sanayide çalışan standart dışı işgücü arasında çalışma koşulları, işgücü politikaları açısından sorunların doğmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan nitelikli işgücünün yabancı firmalara transfer edilmesi neticesinde niteliksiz işçilerin yerel firmalarda istihdamına neden olarak yerel firmaların üretim verimliliğinde düşüşe neden olabilecektir (Tokol, 2001; Lipsey ve Sjohölm, 2004).

P. Drucker'a (1996) göre, yabancı yatırımların arkasındaki en önemli gücün beşeri güç olduğunu ,ÇUŞ'ların ülke dışındaki birimlerine yatırım yapıldığında öncelikle ülke içindeki eğitimli insanlara (kimyager, mühendis, muhasebeci…vb) istihdam yaratırken diğer taraftan ÇUŞ'un kendi ülkesinden getirdiği nitelikli elamanlar yoluyla ev sahibi ülkelerin hem beşeri kaynaklarını optimeze edebilmelerine hem de gelişmiş ülke standartlarına uygun istihdam yaratabilmelerine imkân tanıyacağını ifade etmektedir.

Bazı görüş çevrelerine göre, DYY'lerin GOÜ'lerin istihdamı üzerinde olumlu etki yaratmadığı görüşü hâkimdir. Çünkü yatırımcı ülke, yatırımlara ev sahipliği yapan ülkedeki yatırımları sevk ve idare edecek personeli, genellikle, kendi ülkesinden istihdam etmektedir, hatta çoğu zaman sadece kilit personeli değil, istihdam edeceği personelin önemli bir kısmını da kendi ülkesinden götürmektedir. Türk girişimcilerinin Türk Cumhuriyetlerinde yaptıkları yatırımda olduğu gibi. Böyle bir durumda DYY 'lerin ev sahibi ülkede istihdam yartattığını söylemek oldukça güçtür. Ayrıca ÇUŞ'lar ar-ge çalışmalarını merkez ülkede yapmakta ve iş sahalarını daha çok Ar-Ge'nin yoğun olduğu alanlarda oluşturmaktadır. Böylece ÇUŞ'lar hem üretim esasını oluşturan yeni ve bu çerçevede stratejik olarak değerlendirilebilecek olan bilgiyi gizlemiş olmakta, hem de bu açıdan istihdamı arttırmak yolunda herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Diğer bir neden de, ÇUŞ'ların ileri teknoloji kullanmasına bağlı olarak ev sahibi ülkede bu yüksek teknolojiyi kullanabilecek işgücünün bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple DYY'ler hem istihdamı arttırıcı olmamakta, hem de gelişmekte olan ev sahibi ülkede teknoloji bağımlılığını ortaya çıkararak ithalatı uyarmaktadır. Ayrıca söz konusu teknolojilerin gelişmiş ülkelerin artık kullanmadığı eski teknolojiler olması halinde ise, ev sahibi ülkenin ihracat hacminde iyileşme sağlamayacağı ve ülkenin istihdamı üzerinde olumlu etki yaratmayacağı belirtilmektedir (Gür, 2004, Tokol, 2004; Gündoğan, 2002).

Burada unutulmaması gereken bir nokta daha vardır ki o da ÇUŞ'ların yatırımda bulundukları fiziksel alan da ÇUŞ'ların istihdam üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir faktördür. Örneğin, yoğun bir sanayi bölgesindeki yatırım, işgücü azlığından dolayı, birim sermaye başına daha az istihdam yaratabilir. Buna karşın, gerikalmış bir bölgeye yapılan yatırım daha fazla istihdam yaratabilir. Yüksek derecede örgütlenmiş işgücü ve işçi çıkarmayı güçleştiren ve işgücü maliyetlerini arttıran yasal düzenleler de ÇUŞ'ların istihdam yaratma gücünü olumsuz yönde etkileyecektir (Gündoğan, 2002).

Kapitalist iktisatçılardan Karl Marx'a göre ise, DYY'ler de teknik gelişme hızlı olduğundan, yeni teknolojilerin daha fazla sermaye gerektireceği için ücretler fonunu azaltmasından dolayı artan bir işsizliğe sebebiyet vereceğini ifade etmiştir (Özgüven, 1992, 183).

DYY'lerin yatırım veren merkez ülke istihdamı üzerindeki etkilerine baktığımızda, görüş ayrılıkları burada da dikkat çekmektedir. Özellikle sendikalar ile işveren çevrelerinin görüşleri birbirinden ayrılmaktadır. ÇUŞ'ların merkez ülkenin istihdam olanaklarını daraltması halinde sendikaların üye potansiyelinin azalması kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan ÇUŞ'un hızlı bir biçimde gelişmesi ulusal hükümetlerin ekonomik işlevi üzerinde olumsuz etki yapmakta, yasa, norm ve devletin kurumsallaşmış mekanizmaları güçsüz konuma düşebilmekte, hem işçilerin hem de sendikaların olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, ABD sendikaları, üyelerin istihdam güvenliğini tehlikede görmekte ve ÇUŞ'ları yabancı ülkelere "iş ihracı" yaptıkları gerekçesiyle ABD'de işsizliğe neden olmakla suçlanmaktadır. Buna karşılık işveren çevrelerince, ABD'de genel istihdam seviyesinin yabancı ülkelerde yapılan yatırımlar nedeniyle olumsuz yönde etkilenmediği, hatta olumlu sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir (Tokol, 2004; Cömert, 2000; Çapraz ve Demircioğlu, 2003; Gophinath, Echeverrıa, 2004).

Alman sendikacıları da aynı şekilde ÇUŞ'ların yurt dışında yatırım yapmalarının ülke istihdamını olumsuz yönde etkileyeceğini düşünerek, dışarıda yatırım yapılmasını istememişlerdir.

ÇUŞ'lar sendikaların kendilerine karşı bu olumsuz tavırları karşısında, olanak olduğu sürece sendikasız bir işletme uygulamaya çalışmakta, tamamen dışlayamadıkları anda ise, uzlaşabilecekleri sendikaları tercih etmektedirler.

ABD hükümeti çevrelerinin yaptırdığı kapsamlı bir çalışmada, ABD'nin yabancı sermaye yatırımına yönelik politikalarının neticede, ABD istihdam seviyesini

yükselttiği ve toplam istihdam seviyesi üzerinde çok az düzeyde ters bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

ÇUŞ'ların yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin köken ülkede global istihdam imkânlarında ne ölçüde bir azalma yarattığı bilinmemekle birlikte yurt dışına giden yabancı sermaye bir yerde ihracatı ikame etmektedir. Bu da ana ülke istihdamının azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 2.1 1975, 1985, 1990 ve 1992 Yıllarında Dünyada ki DYY Stoğu ve Çokuluslu Şirketlerdeki Tahmini İstihdam (Milyon $, Milyon İşçi)

	1975	**1985**	**1990**	**1992**
Dışarı Doğru Giden DYY Stoğu	282	674	1649	1932
Çokuluslu şirketlerdeki tahmini istihdam	40	65	70	73a
Ana şirketlerin ana ülkedeki istihdamı	…	43	44	44a
Dışarıdaki bağlı kuruluştaki istihdam	…	22	26	29a
Gelişmiş ülkeler	…	15	17	17a
Gelişmekte olan ülkeler	…	7	9	12a
Çin	…	…	3	6
ABD'de çokuluslu şirketlerde istihdam	26b	25	25	…
ABD'de çokuluslu şirketlerin dışarıdaki bağlı kuruluşundaki istihdam	7	6	7	…

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 1994, An Executive Summary, 14 a- tahmin b-1977, Gündoğan, 2002

Tablo 2.2 Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam İstihdamının Yüzdesi Olarak Yabancı Firmalardaki İstihdam Oranı

ÜLKE	**Yıl**	**İmalât Sanayi (%)**	**Bütün Endüstriler (%)**
Brezilya	1995	13.4	3.5
Çin	1997	….	4.1
Hong-Kong/ Çin	1994	16.0	12.8
Endonezya	1996	4.7	0.9
Malezya	1994	43.7	….
Meksika	1993	17.9	3.3
Nepal	1998	1.9	….
Singapur	1996	52.1	….
Srilanka	1996	54.4	22.1
Tayvan	1995	21.1	11.1
Türkiye	1990	3.2	….
Vietnam	1995	14.9	5.3

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 1999, 265

Tablo 2.3 1998 Yılı İtibariyle Yabancı Aktifleri Bakımından Dünyanın En Büyük 30 Çokuluslu Şirketinin Yarattığı İstihdam

Şirketin Adı	Ülkesi	Endüstrisi	İstihdam	
			Yabancı	Toplam
General Electric	ABD	Elektronik	130.000	293.000
General Motors	ABD	Motorlu Araçlar	….	396.000
Royal Duch/Shell	Hollanda/İngiltere	Petrol	61.000	102.000
Ford Motor	ABD	Motorlu Araçlar	171.276	435.175
Exxon	ABD	Petrol	….	179.000
Toyota	Japonya	Motorlu Araçlar	113.216	183.879
IBM	ABD	Bilgisayar	149.934	291.067
BP AMOCO	İngiltere	Petrol	78.950	98.900
Daimler Chrysler	Almanya	Motorlu Araçlar	208.502	441.502
Nestle SA	İsviçre	Gıda	225.665	231.881
Wolkswagen	Almanya	Motorlu Araçlar	142.481	297.916
Unilever	Hollanda/İngiltere	Gıda	240.845	265.103
Suez Lyonnaise DE	Fransa	Çeşitli	126.500	201.000
Wal-Mart Stores	ABD	Perakendeci	….	910.000
ABB	İsviçre	Elektrikli Aletler	154.263	162.793
Mobil Corp.	ABD	Petrol	22.100	41.500
Diaego Plc	İngiltere	İçecek	65.393	77.029
Honda Motor	Japonya	Motorlu Araçlar	….	112.200
Siemens AG	Almanya	Elektronik	222.000	416.000
Sony Corp.	Japonya	Elektronik	102.468	173.000
Renault SA	Fransa	Motorlu Araçlar	92.854	138.321
News Corp.	Avustralya	Medya/Basım	….	50.000
BMW AG	Almanya	Motorlu Araçlar	53.107	119.913
Mitsubishi Corp.	Japonya	Çeşitli	3.668	11.650
Nisan Motor	Japonya	Motorlu Araçlar	….	131.260
Bayer AG	Almanya	Kimyasal Maddeler	80.900	145.100
Roche Holding AG	İsviçre	İlaç	57.142	66.707
Hoechst AG	Almanya	Kimyasal Maddeler	….	96.967
Elf Aquitaine	Fransa	Petrol	42.000	85.000
Viag AG	Almanya	Çeşitli	41.990	85.694

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2000, 72

2.1.4. Teknolojik Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Olan Katkısı ve DYY'lerin Teknoloji Transferi Üzerindeki Etkisi

Teknolojik gelişme, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarının arkasındaki temel itici güçlerden birisi olup, üretimde rekabet üstünlüğü sağlayan temel girdi durumuna gelmiştir.

Kalkınma için sermayenin payını inkâr etmek mümkün değildir. Ancak diğer üretim faktörleri emek, tabii kaynaklar ve teknoloji sermayeden daha az önemli değildir. Kolay değişmeyen emek ve tabii kaynaklar veri olarak alınırsa, üretimi arttırmak büyük ölçüde sermaye birikimine ve teknolojik gelişmelere bağlı olacaktır(Demir, 1986).

Teknolojik üstünlük, iktisadi ve askeri üstünlük ayrıca siyasi etkinlik demektir. Ülkeler her anlamda bağımsız olabilmek için, kendilerine en uygun teknolojileri en maliyetsiz şekilde elde etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle ülkeler zaman zaman GSMH'lerinin önemli bir kısmını ilmi ve teknolojik araştırmalara ayırsa da zaman zaman daha düşük maliyetli olduğu gerekçesiyle yabancı ülkelerden teknoloji transfer etme eğilimindedirler.

Modern teknoloji dediğimiz günümüz teknolojisi, 18. yy'da bir patlamayla ortaya çıkmasına karşın, küreselleşmenin teknolojik temelini oluşturan bilim ve iletişim teknolojilerinin zamanla önem kazanmaya başladığı gözlenmiştir. Bazı çevrelerce bilginin ağırlığının giderek artması sonucunda beyin gücünün adale gücünün yerini aldığı, yoğunlaşmanın artık ölçek ekonomileri ile az nitelikle büyük fabrikalarda çalışmaktan geçmediği ve piyasaların gelecekte teknolojiyi ön plâna çıkaran üretim yöntemlerini tercih edeceği savunulurken, diğer bir grup, bu eğilimin varlığını inkâr etmemekle birlikte halen gelişmiş ülkelerde bile yoğun üretimde, dev fabrika ve firmaların büyük ağırlığı olduğu ifade edilerek, kalkınmaya çalışılan ülkelerde yoğun üretimin önemli katkısından vazgeçme imkânı olmadığı belirtilmektedir. Bu ülkelerin yeterli eğitim görmemiş, aktif çalışabilir nüfusunu verimli işçiler düzeyine çıkarmanın başka yolu olmadığı söylenmektedir.

P. F. Drucker'a göre, "Büyük bir teknolojik dönüşümün ilk aşamasını yaşıyoruz. Üçyüz yıllık teknoloji ikinci dünya savaşı sonrasında sona ermiştir. Bu üçyüz yılda teknolojinin mekanik bir modeli vardı. Bu dönem Fransız fizikçi Denis Papin'in 1680 civarlarında buhar makinesini tasarlamasıyla başlamıştır. Bu üçyüz yıl boyunca teknolojik gelişme, mekanik süreçlerde olduğu gibi, daha fazla hız, daha yüksek ısı, daha yüksek basınç anlamına gelmiştir. Buna karşın, ikinci Dünya savaşının bitiminden

bu yana teknoloji modeli, biyolojik süreç, organizma içindeki oluşumlardır. Bir organizmada süreçler fizikçilerin kullandıkları anlamda enerji etrafında dönmemektedir, bilgi (enformasyon) çevresinde odaklaşmaktadır."

Sonuç olarak, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma başarısı elde etmelerinde sahip oldukları doğal olanaklar, donanımlar değil, yaratıcı güçler ön plândadır. Ülkeler yetkin insan, üstün, verimli sermaye yaratabildikleri ölçüde kalkınabilmektedir. Kalkınma ve büyüme için büyük olanaklara, zengin doğal kaynaklara gerek olmadığını gösteren en iyi örnek Japonya olsa gerek. Nüfusuna oranla çok küçük sayılabilen bir ada ya da adalar üzerinde, birçok doğal kaynaktan yoksun olduğu halde Japonya'nın, özellikle ikinci Dünya savaşından sonra büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Buna karşılık petrol zengini ülkelerin başarısızlığı oratadadır. Türkiye petrol zengini yakın, uzak komşularından çok daha başarılı bir kalkınma gerçekleştirmiştir (Bulutay, 1995, s 38-39).

2.1.4.1. Teknolojik Gelişmenin Tanımlanması Ve Sınıflandırılması

Teknolojiyi çeşitli şekillerde nitelendirmek mümkündür.

Teknoloji; bir mal ve hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak düşünülebilir. Bu kavram daha geniş tanımlandığında, teknoloji ilk olarak üretimle ilgili bilgiyi kapsar. Bu bilgi bilimsel bilgi (kodlanmış bilgi) mühendislik bilgisi, know-how veya işletim becerisi olarak sıralanabilir. İkinci olarak ise, teknoloji organizasyonu içerir. Örneğin, üretim süreçlerindeki değişmeler gibi. Üçüncü olarak ise, tekniği içerir. Makineler, aletler ve diğer ekipmanlar ile bunların işletim kurallarını, bakım-onarım ve eğitim gibi yardımcı faaliyetleri de kapsar. Kısacası, pür bilimde oluşan ilerleme teknolojik gelişme sayılmaz. Bilimdeki ilerleme ancak uygulamaya geçirilebilir ise teknolojik gelişme olur (Kaya, 2004; Yıldırım, 1973).

Teknolojik gelişmeyi; 1-) Daha büyük miktarda çıktı üretmeyi veya 2-) Belli bir kaynaktan daha üstün kaliteli çıktı üretmeyi olanaklı hale getiren, çeşitli bilgileri ortaya çıkaran süreç şeklinde ifade etmek mümkündür. Teknolojik gelişmenin çeşitli şekillerinden en önemlisi ikincisidir (Kaya, 2004; Seyidoğlu, 2001).

Teknolojik gelişme neden ve sonuçlarına göre üç grup içerisinde sınıflandırmak mümkündür.

1-) İçerilmiş (embodied) ve içerilmemiş (disembodied) teknolojik gelişme,

2-) Nötr ve nötr olmayan teknolojik gelişme,

3-) Otonom ve uyarılmış teknolojik gelişme,

Teknolojik gelişme büyümeye olan katkısının türüne göre, içerilmiş ve içerilmemiş teknolojik gelişme olarak ikiye ayrılır.

İçerilmiş teknolojik gelişme, sermayeden soyutlanmamış aksine sermaye tarafından içerilmektedir. Bu tür teknolojik gelişmenin ortaya çıkması için zamanın geçmesi değil, yatırımların yapılması gereklidir. Yeni oluşumlar, gerçek hayata yatırımlar tarafından taşınmaktadır. Burada sermaye, heterojen bir yapıdadır. Çünkü, her son makine kendisinden bir önceki makineden daha yüksek bilgiyi temsil ettiği için daha üretken olabilmektedir. Bu tür teknolojik gelişme, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme arasındaki ilişkiye dikkat çekmesinden dolayı özellikle büyüme yaratacağı düşünülmektedir.

İçerilmemiş teknolojik gelişme, kullanılan tüm emek ve makineler üzerinde eşit ve benzer şekilde etkisini gösteren, yatırımlardan dolayısıyla sermaye stokundan soyutlanmış türden bir teknolojik gelişmedir. Belli bir maliyeti yoktur ve zamana bağlı olarak ortaya çıkar, genellikle yönetim ve oraganizasyon alanındaki iyileşmeler olarak ifade edilebilir (Yıldırım, 1973).

Teknolojik gelişme, istihdam ve bölüşüm üzerindeki etkilerine göre nötr ve nötr olmayan teknolojik gelişme olarak sınıflandırılmaktadır.

Nötr teknolojik gelişme, faktör girdilerinin aynı kalite ve bileşimleriyle daha fazla çıktı elde edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile, üretimde kullanılan faktörleri aynı oranda azaltan teknolojik ilerleme ve yeniliktir.

Nötr teknolojik gelişme, üretim fonksiyonunda bir kayma olarak tanımlandığında, bu etki yeni üretim fonksiyonunu önceki üretim fonksiyonuna göre paralel olarak kaydıracaktır (Kaya, 2004).

Nötr olmayan teknolojik gelişme, sermaye ve emeğin teknolojik gelişme sonucunda değişen marjinal fiziki verimliliklerin kıyaslanması sonucunda ortaya çıkmış bir sınıflandırmadır. Buna göre, emek tasarruf edici teknolojiler (sermaye kullanıcı) ve sermaye tasarruf edici teknolojiler (emek kullanıcı) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Emek tasarruf edici teknolojiler, sermayenin marjinal üretkenliğini emeğinkine oranla daha fazla arttıran teknolojik gelişmelerdir.

Sermaye tasarruf edici teknolojik gelişmeler ise, emeğin marjinal üretkenliğini daha fazla arttıran teknolojik gelişmelerdir.

Üçüncü grup sınıflandırma nötr teknolojik gelişme fikrinin isim babası olan Hicks tarafından gerçekleştirilmiştir. Burada otonom ve uyarılmış teknolojik gelişmelerden bahsedilmektedir.

Otonom teknolojik gelişmeler, ülkenin faktör donanımını göz önünde bulundurmayan, daha çok bir deha ürünü olan, beklenmedik gelişmelerdir.

Uyarılmış teknolojik gelişme ise, ülkedeki faktör donanımları tarafından uyarılan bir teknolojik gelişmedir. Hicks teknolojik gelişmenin genellikle emek tasarruf edici olarak gelişeceğini, çünkü zamanla artan ücretlerin teknolojiyi bu yönde uyaracağını düşünmektedir. Hicks, emek ve sermaye faktörleri arasında ikamenin olabileceğini kabul etmiştir.

Günümüzde teknolojik gelişmeler otonom olmaktan çok uyarılmış (induced) bir süreç durumundadır. Başka bir deyişle, yeniliklerin ortaya çıkışı piyasa gelişmelerine bir tepki niteliği taşır. Teknolojik gelişmeyi uyaran piyasa etkenleri arasında ise, göreli girdi ve ürün fiyatları ile talep yapısının özel bir yeri vardır (Seyidoğlu, 1998, 746).

2.1.4.2. Teknoloji Transferinin Nedenleri

Uluslararası teknoloji transferi, uluslararası ticaretteki mal alımı gibi malın bir depodan diğerine nakledelmesi ile kısıtlı değildir. Daha karmaşık aşamalardan oluşmaktadır. Çünkü, teknolojinin alımı transfer işleminin tamamlanması için yeterli değildir. Uluslararası teknoloji transferi, dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenmesi gereksinim duyulan (bilgi, beceri, makine sistemi vb) teknolojilerin seçimi, seçilen teknolojilerin ülkeye ithali, ithal edilen teknolojilerin ulusal koşul ve teknolojilere uyarlanarak üretime geçirilmesi, geliştirilmesi, yayılması şeklinde birbirini izleyen süreçlerden oluşmaktadır (Karacasulu, 2001, 101; Demir, 1986, 67).

Bütün ülkelerin kendileri için gerekli gördükleri teknolojiyi üretme imkânları olmayabilir. Dolayısıyla aşağıdaki sebeplerden dolayı teknoloji transferini tercih etme yoluna gidebilmektedirler (Alpar, 1978; Demir, 1986).

- Teknolojik gelişme yapısı itibariyle büyük çapta ar-ge harcamaları gerektirmektedir. Özellikle kaynak sıkıntısı çeken GOÜ'lerin teknolojinin geliştirilmesi için gerekli ar-ge harcamalarını karşılayacak maddi imkânları yetersiz kalabilmektedir.
- Ekonominin teknoloji ihtiyaçları acil olabilmekte, oysa teknolojinin geliştirilmesi imkânlar yeterli dahi olsa uzun bir zaman alabilmektedir.

Ayrıca diğer ülkelerin oluşturdukları teknolojik yenilikler, oluşumu zaman alan teknolojilerin kısa sürede etkinliğini yitirmesine ve maliyetinin karşılanamamasına neden olabilmektedir.

- Çağımızın sosyal problemleri gibi teknik meseleleri de bir veya birkaç kişinin altından kalkamayacağı kadar karmaşıktır. İşbirliği ve ekip çalışması gibi zihniyetin henüz yeterli seviyeye ulaşamadığı ülkelerde milli teknolojilerin oluşturulması için yapılan ar-ge harcamalarının boşa gitme riski mevcuttur.
- Sınai kuruluşlar denenmiş ve etkinliği kesinlikle ispat edilmiş olmayan teknolojilere itibar göstermeyebilir.

GOÜ hükümetlerinin daha kesin ve daha az masraflı olması ayrıca, daha kısa vadede netice alınabilmesinden dolayı teknolojiyi üretmeye yönelik çalışmalar yerine, teknoloji transferini teşviklerle desteklemektedir.

2.1.4.3. DYY'lerin Teknolojik Bilgi Yaratmadaki Rolü

Ülkelerin gelişen dünya ekonomik düzenine uyum sağlayabilmeleri için, teknolojik açıdan kendilerini geliştirmelerinin şart olduğu çünkü, uzun dönemli bir ekonomik büyümenin sağlanmasında artık fiziki unsurlar kadar, soyut unsurlarında önem kazandığı belirtilmektedir. İçsel büyüme modeli temsilcilerinden P. Romer'in (1986) de ifade ettiği üzere, yatırım ve üretim sürecinde sadece fiziksel ürün değil, aynı zamanda yeni üretim bilgisinin de ortaya çıktığı şeklinde görüş yatmaktadır. Yatırım ve üretim sürecinde bir yan ürün olarak ortaya çıkan bilgi, sadece o şirket için değil, ekonominin genelinde de verimlilik artışı sağlayacaktır.

Dünyada yaşanan küreselleşme eğilimiyle birlikte, 1980'lerin ortalarından itibaren DYY'lere olan ilgide artış gözlenmiştir. Bu ilginin nedeni, ülkelerin diğer ülkeler karşısında rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri için gerekli hem fiziki sermayenin hem de teknolojik bilginin ikisinin bir arada sağlanabileceği bir unsur olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Ülkelerin teknolojik/yenilik yetkinliğini belirlemede bazı göstergeler kullanılmaktadır. Bunlar ;

- Ar-Ge harcamalarının GSMH'ye oranı,
- Ar-Ge hizmetlerinde çalışan bilim adamı sayısı, mühendis sayısı,
- Patent sayısı,

- Bilimsel yayın sayısı,
- Bilgisayar, internet ve iletişim araçlarından yararlanan birey veya şirket sayısı,
- Toplam ihracat içerisindeki yüksek teknolojili ürünlerin sayısı olarak gösterilmektedir (Kaya, 2004; Y. Co, List; 2004).

Bu kriterler dikkate alındığında dünyadaki teknolojinin sahipliği, kontrolü ve üretimi özellikle gelişmiş (OECD grubu) ülkelerin ÇUŞ'larına aittir. Çünkü, dünya genelinde yapılan ar- ge harcamalarına baktığımızda, yapılan harcamaların %80'inin bu ülkelerin ÇUŞ'ları tarafından yapıldığı gözlenmiştir. Bazı görüş çevrelerine göre, ÇUŞ'ların teknolojik gelişmişliklerinin teknik nedenlerden kaynaklandığı düşünülse de diğer bir grup, bunun teknik nedenlerden ziyade, ekonomik nedenlere dayandığını belirtmektedir. Başka bir deyişle, ÇUŞ'ların bu alandaki yatırımları, çeşitli pazarlarda tekelci güç kurarak kârlarını maksimize etmek amacına yöneliktir.

ÇUŞ'ların bu denli geniş teknoloji yaratabilmelerinin arkasındaki neden, ana şirket ve bağlı şirketler arasında yaratılan küresel üretim zincirine bağlı olarak oluşan ölçek ekonomileri nedeniyle yüksek gelir elde etmeleri ar-ge harcamalarına daha fazla ödenek ayırma imkânı sağlamadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, ÇUŞ'lar yıllık cirolarının yaklaşık %7-15'ini ar-ge harcamalarına ayırabilirken, büyük ar-ge merkezlerine ve geniş teknik kadrolara sahip bulunmaktadır (Saggi, Matto ve Olarrega, 2003; UNCTAD, 1999; Demir, 1978).

Ar-Ge harcamalarında son 20 yılda büyük artış yaşanırken, bu harcamaların yapıldığı sektörler elektrik-elektronik, fermantasyon, bilgisayar, elektrikli makineler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sektörler, aynı zamanda ÇUŞ'lar tarafından en fazla yatırım yapılan sektörlerdir. Dolayısıyla, ÇUŞ'ların en fazla ar-ge harcamaları yapan kuruluşlar olduğunu destekleyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır(Gökal ve Aslantaş, 1997, Güleç, 1994). Ayrıca bu sektörler bilgi odaklı sektörler olup, Çuş'lar da bilgi lideri kuruluşlardır. ÇUŞ'lar sahip oldukları liderlik pozisyonlarını devam ettirebilmek için araştırma, tasarım, geliştirme, mühendislik alanlarına yatırımlarını sürdürmektedir(Drucker, 1996, s 35-36). Yeni teknolojik buluşlara ilişkin araştırmaların, geniş finansman kaynaklarına ihtiyaç göstermesi sebebi ile, gelişmiş ülkeler tarafından yapıldığı yani ÇUŞ'ların ana ülkeleri tarafından yapıldığı ancak, ÇUŞ'un bağlı kuruluşu durumundaki şirketlerin, büyük çalışmalar sonucu elde edilen bu yeni teknolojileri transfer ettikleri gözlenmektedir. 1970'li yıllarda Amerikan ÇUŞ'ları, araştırma faaliyetlerinin bir kısmını sanayileşmiş Avrupa ülkelerine kaydırdıkları halde, AGÜ'ler

teknolojinin sadece ithalatçısı durumunda kalmıştır. Bu şekilde sanayileşmiş ülkeler, teknolojik gelişmeleri teşvik ederken, az gelişmiş ekonomiler teknolojik bakımdan durgun ve ikili bir ekonomik yapı içerisinde bünyelerine uygunluğu tartışabilecek hazır teknolojileri ithal etmeye devam etmektedir. Charles Copper'a göre teknolojiler, az gelişmiş ekonomiler için içsel değil, fakat dışsal bir faktör olma niteliği taşıdığından ekonomik kalkınmaya önemli bir katkıda bulunarak amaçlanan yapısal değişiklikleri sağlayacak bir nitelik taşımamaktadır (Alpar, 1978, 94).

H. Johnson ÇUŞ'ların kalkınmaya olan etkileri konusunda üretim dalları arasında eşitsiz gelişmeye neden olduğu, bunun gerekçesinin, ÇUŞ'ların hammadde ve pazarlamaya yönelik alanlar ile teknoloji yoğun veya mal farklılaştırması olan alanlarda yoğunlaşmasından kaynaklandığını ve temel hedefin kâr sağlamak olduğu belirtilmektedir. ÇUŞ'ların kârlarının kaynağı sahip olduğu bilgidir, fakat bu bilgiyi ne yaymakta, ne de AGÜ'lerin koşullarına uydurmakta çıkarı vardır. Bununla birlikte Johnson'a göre, DYY'ler AGÜ'lerin kalkınmasına iki yoldan çok önemli katkı sağlayabilir. Öncelikle sağladığı eğitim olanaklarıdır, üretimde istihdam ettiği yerli işgücünü eğitmek, hem kendi ürününü kullananlara, hem de kendi kullandığı girdileri üretenlere "verimli bilgi yaymak" yoluyla gerçekleşir. İkinci yol ise, ÇUŞ'ların ödediği vergiden kaynaklanmaktadır. Ödenen bu vergilerin, üretim kesimleri arasındaki eşitsizliği gidereceğini ifade etmektedir. Ayrıca ÇUŞ'lar teknoloji aktaran önemli kuruluşlardır.

Johnson'a göre, ÇUŞ'ların elde ettikleri kârları eleştirmekte doğru değildir. Çünkü, onlar bu bilgiyi elde etmek için yaptıkları yatırımları, bu kârlarla karşılayacaktır. AGÜ'ler bu bilgileri kullanarak, karşılığını ödememezlik yapamazlar. Ayrıca Johnson Ulusal devletlerin ÇUŞ'ların faliyetlerini sınırlama girişimlerine karşıdır. Bu kısıtlamaların etkinliği azaltabileceğini düşünmektedir (Kazgan, 2000; 281).

GOÜ'lerin dikkat edecekleri konu, kullanılmış ve eski yatırım mallarının ülkeye girişine izin vermemeleridir. Çünkü, bu tür yatırım mallarını satın alarak ülkeye girmesine izin vermek, ülke sanayinin rekabet gücünü zayıflatacaktır (Kaya, 2004, 245).

2.1.4.4. Transfer Edilen Teknolojinin Ülkeye Uygunluğu Ve Transfer Süreci

Uluslararası pazarlarda yoğun rekabetin yaşandığı ortamda başarılı olabilmek için ülkenin yapısına ve özelliklerine uygun en yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir. İleri teknoloji yüksek verimlilik demektir. Bu yüzden teknolojinin sürekli geliştirilmesi gerekmektedir. Kalkınma açısından bu durum büyük önem taşımaktadır. Çünkü, dünya ekonomisi gittikçe artan bilgi ve iletişim teknolojisinin egemenliğiyle daha rekabetçi ve daha küresel bir hâl almaktadır. Geleneksel kaynakların, yani emeğin, toprağın ve sermayenin getirisi giderek azalırken servet kazanan kaynaklar ancak enformasyon ve bilgidir (Drucker, 1996, 256). Ancak unutulmaması gereken nokta, ileri teknoloji ile en az girdiyle birim zamanda en çok ve en iyi kalitede mal ve hizmet üreten teknoloji kastedilmesine karşın, bu tür teknolojinin bütün ülkelerde başarı göstereceği anlamına gelmez. Bazen eski bir teknolojinin milli ekonominin şart ve ihtiyaçları açısından çok ileri teknolojilerden daha iyi sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Dolayısıyla ülkeler sosyo-ekonomik yapılarına, hammadde kaynaklarına ve coğrafi koşullarına en uygun teknolojileri tercih etmelidir (Demir, 1986; Şatıroğlu, 1984, s 177-179). DYY'ler yoluyla transfer edilen teknolojinin olumlu etkisi burada kendini hissetirmektedir. Çünkü, ÇUŞ'lar yatırımda bulunacakları ülkelerde öncelikle ülkenin üretim koşulunu, ekonomik durumunu ve diğer bazı kriterlerini de dikkate alarak risk analizinde bulunarak, yatırım yapılacak bölgeye en uygun teknolojiyi çoğu zaman eğitim ve bakım desteğini de beraberinde getirmektedir (Atalay, 2003).

Ulusların teknoloji seçiminde dikkat etmeleri gereken hususla şu şekilde belirtilebilir(Demir, 1986):

- Alternatif teknolojinin yani; aynı veya alternatif mal ve hizmet üretilmesine yarayan teknolojilerin çok iyi bilinmesi,
- Altenatif teknolojilerin,
  *milli teknoloji politikasına uygunluğu,
  *İstihdam etkisi,
  *Dış ödemeler dengesi etkisi,
  *Hammadde, enerji, ithal ihtiyacı ve dış para ihtiyacı,
  *Ana, alt ve yan sektörlere mensup firmalara olan etkisi,
  *Coğrafi şartlar ve iklim,

*Dış politika, milli kültür ve sosyal yapıya etkisi açısından değerlendirilmesi,

*Kullanılacak personel durumu,

- Üretim konusu malın ihracat maksadıyla mı, yoksa iç talep için mi üretileceği,
- İthal edilen teknolojinin tam kapasite kullanılabilmesi için gerekli alt yapının mevcut olup olmadığı,
- Yedek parça, bakım ve yenileme imkânları, göz önünde bulundurulmalıdır.

ÇUŞ'lar aracılığıyla GOÜ'lere getirilen teknolojilere yapılan eleştirilerin kaynağı, gelişmiş ve GOÜ'lerin faktör oranları, gelir düzeyi ve tüketici tercihlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Özellikle Sanjaya Lall, Charles Copper, Frances Stewart gibi iktisatçılar gelişmiş ülkeler tarafından üretilen teknolojilerin sermaye yoğun olduğu, ÇUŞ'lar aracılığıyla emeğin bol bulunduğu AGÜ'lere getirilen bu teknolojilerin istihdam sorununu çözüm dışı bıraktığı için ülkelerin kalkınmalarını olumlu yönde etkilemeyeceğini belirtmişlerdir (Alpar, 1978, 97)

Bununla birlikte bir diğer bakış açısına göre, ileri teknolojinin sanayide kullanılması neticesinde belli bir miktar işsizliğin ortaya çıkacağı, ancak, zamanla sanayide ileri teknolojinin kullanımının ürün kalitesini, standardını ve verimliliğini yükseltmesinden dolayı mallara olan talebi arttırarak, yeni pazarların oluşumuna katkıda bulunacağı ve buna bağlı olarak yeni iş imkânları yaratacağı düşünülmektedir.

Diğer taraftan teknolojik ilerlemenin istihdam üzerinde olumsuz etki yaratacağının düşünülmesinin aksine, insanların yerine daha modern, geliştirilmiş makinelerin ikame edilmesi, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyecek işlerin makinelere yaptırılarak, insanların daha bilgi yoğun işlerde çalışmalarına imkân sağlayacaktır. İşi makinelerin yapması, insanların iş yapan makineleri kullanmasına neden olmaktadır. Bu değişim istihdamda sürekli hizmet içi eğitimi gündeme getirmektedir. Bu şartlara uyum sağlayacak insanların yetiştirilmesi görevi, eğitim sistemine düşmektedir (Yücel, 2004).

Teknoloji transferi en geniş manasıyla bütün dünyadaki teknolojik gelişmelerin takibi, ihtiyaç duyulan teknolojilerin seçimi, seçilen teknolojilerin ülkeye ithali ve ithal edilen teknolojilerin milli şart ve ihtiyaçlara adapte edilmesi şeklindeki süreci takip eden aşağıdaki dört aşamadan oluşmaktadır.

1-) Edinme/benimseme,

2-) Özümseme/uyarlama,

3-) İyileştirme/geliştirme,

4-) Yayma/yaratma,

Teknoloji transferi bütünsel bir süreçtir. Dolayısıyla, teknoloji transfer süreci birbiri ile çakışan dört ana aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamaların kesin hatlarıyla birbirinden ayrılması mümkün değildir (Demir, 1986, s 141-145; Kaya, 2004, 245).

Edinme/benimseme olarak adlandırılan ilk basamakta gereksinim duyulan teknolojinin seçimi, elde edilmesi, tanımlanması ve öğrenilmesi yer almaktadır. Teknolojinin alıcılar tarafından nasıl kullanılacağı ya da uygulanacağı bilinir ise edinilmiş kabul edilir. Bu aşamada ülkeler için en önemli noktalardan biri uygun teknolojilerin seçilmesidir.

İkinci basamak olan özümseme/uyarlama aşaması, üretimin sağlanabilmesi ve teknolojinin kullanılabilmesi için, teknolojinin ulusal gereksinimlere ve koşullara uygun hale dönüştürülmesi, yeni koşulların özelliklerine entegre edilmesi ve teknolojide gerekli mühendislik ve uygulama ayarlamalarının yapılmasını kapsar. Ülke (firma) seçilmiş olan teknolojiyi kendi özel koşullarına uyarlayabilmeye çalışır. Çünkü, teknolojinin üreticisi konumundaki gelişmiş ülkeler teknolojileri kendi koşullarına, olanaklarına ve gereksinimlerine göre geliştirirler. Oysa GOÜ'lerin sosyal, ekonomik ve coğrafi yapıları gelişmiş ülkelerden çok farklıdır. Dolayısıyla transfer edilecek teknolojinin ulusal koşullara ve gereksinimlere uyarlanması zorunludur (Alpar, 1978, 97).

Üçüncü aşama olan iyileştirme/ geliştirme aşamasında ise, edinilmiş olan teknoloji geliştirilir. Transfer edilen teknolojinin sürekli yenilenmesi gerekir, ancak, bunun sağlanabilmesi için, de etkin bir ar-ge faaliyetinin bulunması şarttır.

Son aşama ise, yayılma ve yaratmadır. Transfer edilen teknoloji ülke ve sektör koşullarına uyarlandıktan sonra, teknolojin mümkün olduğunca sektör içinde ve sektör arasında yaygınlaştırılmasına çalışılır. Bu aşamada ülkeler sadece teknoloji alıcısı olmak yerine kendiside teknoloji yaratmaya başlar. Ülkeler dışarıdan edinilen teknolojilerde köklü değişiklikler yaparak, kendisi teknoloji tasarlar, geliştirir ve yarattığı teknolojiyi yayar (Karacasulu, 2001, 104).

2.1.4.5. Teknoloji Transferi Yöntemleri Ve DYY'lerin Teknoloji Transferi Üzerindeki Etkinliği

GOÜ'ler kalkınma hızlarının ve dış ticaret hacimlerinin arttırılmasında önemli bir role sahip olan yeni teknolojilere, ancak teknoloji transferi yoluyla ulaşabilmektedir.

Teknoloji transferi, yeni bir üretim biriminin kurulması ve işletilmesi için gerekli ve GOÜ'lerde kıt olan veya hiç olmayan teknik bilgilerin transferi olarak tanımlanır.

Sanayileşmiş ülkelerdeki verimlilik artışı yoluyla ekonomik büyüme sağlanmasının arkasındaki en önemli unsur, yeni teknolojilerden maksimum düzeyde faydalanmasından kaynaklanmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, hızlı bir büyüme oranı yakalamış Batı ülkelerinin pek çoğu kendi teknolojilerini yaratmadığı halde başarıyı yabancı teknolojilerin sağlıklı bir biçimde (ülke koşullarına uygun olarak) ithal edilmesi ile elde etmişlerdir. Bu durumun en güzel örneği OECD ülkeleridir. Bu ülkelerin ekonomik büyümelerinin başarıyla sağlanmasının arkasındaki temel etken, gelişmiş bir teknoloji transferi sistemine sahip olmalarıdır. Zaman zaman esas teknolojiyi üreten ülkelerin, teknolojiyi ithal eden ülkeler kadar hızlı büyüyemediği gözlenmiştir. Örneğin Amerika teknolojiyi kendisi ürettiği halde, OECD ülkelerinin ve Japonya'nın transfer edilen teknolojiden Amerika'dan daha fazla faydalanarak ekonomik güç kazandıkları ifade edilmektedir. Çünkü teknolojiyi başarıyla transfer eden ülkeler teknolojiyi geliştirmek için herhangi bir ödeme yapmak zorunda olmadığı gibi transfer işlemleri için de ödeme yapmak durumunda kalmayabilir (Pavitt, 1974; Drucker, 1993, s 259-262).

GOÜ'lere çeşitli yollardan teknoloji transferi yapılabilmektedir. Teknoloji transferi piyasa mekanizması kanalıyla doğrudan olabileceği gibi dolaylı yoldan da yapılmaktadır (Uludağ, 1988, 491, Erkök, 1977, s 104-206; Demir, 1986, s 20-8; Karacasulu, 2001, s 106-112; Sınani ve Meyer, 2004; Seyidoğlu, 1998, s 747-749; Gastanaga, Nugent ve Pashamova, 1998; Berthelemy, Demurger, 2000). Bunlar:

- Teknoloji içeren malların ve makine techizatının satın alınmasıyla,
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla,
- Teknoloji transfer sözleşmeleriyle: lisans anlaşmaları(Know-how, patent, ticari markalar satın alınmasıyla), yönetim sözleşmeleri, anahtar teslim anlaşmalarıyla,
- Stratejik ortaklığın bir parçası olan teknoloji işbirliğiyle,
- Yerli yabancı sermaye ortaklığı (joint ventures) yoluyla,
- Taklit, kopya ve sanayi casusluğu yoluyla,
- Ülkelerarası seyahat, göç, öğrenci ve uzman değişim yoluyla,
- Yayın ve fuarlar yoluyla,

Yukarıdaki teknoloji transferi yöntemleri incelendiğinde DYY'lerin GOÜ'ler için en önemli teknoloji transferi aracı olduğu gözlenmektedir. Çünkü, yeni teknolojik

bilgi sermaye birikimi ile desteklenmediği sürece gelir yaratmayacaktır. GOÜ'ler tarafından sermaye fiziki sermaye ve insan sermayesi olmak üzere belli oranlarda dış ülkelerden DYY'ler yoluyla ithal edilmektedir (Gökal ve Aslantaş, 1997). Diğer taraftan DYY'lerin teknoloji transferinde önemli bir kanal olmasını sağlayan sermaye avantajı sağlaması yanısıra diğer bazı avantajları da beraberinde getirmesinden dolayı önem arz etmektedir.

Teknolojik ilerleme ve gelişmenin büyük çapta ar-ge harcamalarına ihtiyaç uyduğunu, bunu sağlayabilen en önemli kuruluşların ÇUŞ'lar olduğu ifade edilmişti. Kısacası, ÇUŞ'lar teknolojide lider konumdadır. Dolayısıyla DYY'ler yoluyla en gelişmiş teknolojik bilgiye sahip olma imkânı sağlanabilmektedir.

ÇUŞ'ların yapıları gereği yatırımda bulundukları ülkelere fiziksel sermaye (makine, araç gereç…vb) ile birlikte üretim, pazarlama ve yönetime ilişkin birçok bilgiyi de beraberinde getirmektedir. Ancak yabancı firmaların yerel firmalara göre ulusal piyasalar ve yurtiçi talep hakkında sınırlı bilgiye sahip olmaları, çoğu zaman onları, yerel firma ile ortaklık yapmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte, ÇUŞ'lar yönetim ve organizasyon alanında daha üstün yeteneğe sahip olması, daha üstün üretim tekniklerine sahip olmaları, pazarlama ve üretim alanına ilişkin oluşabilecek yenilikleri takip edebilecek kapasitelerinin varolması gibi pek çok avantaja sahiptir. Yabancı firmaların çoğu zaman bu avantajları yerel firmalarla rekabet edebilmek amacıyla bağlı olduğu firmaya aktarmak zorunda kaldıkları gözlenmektedir (Sayılır, 2004; Karacasulu, 2001).

Böylece ÇUŞ'a bağlı yerel firmalar aracılığıyla ev sahibi ülke en ileri teknolojilere herhangi bir ödeme maliyetiyle karşılaşmadan ulaşmış bulunmaktadır. Ancak belirtilmesi gereken bir diğer nokta, DYY'lerden elde edilecek avantajların daha fazla olması DYY'lerin ev sahibi ülkeye giriş tarzına bağlıdır. Bilindiği üzere DYY'ler ev sahibi ülkede direk yeni yatırımlar olabileceği gibi yerli firmalarla birleşme ve satın alma şeklinde de olabilmektedir. Ev sahibi ülke hükümetlerinin zaman zaman direk DYY girişlerini kısıtlayarak birleşme ve satınalma şeklindeki yatırımlara teşvik sağladığı gözlemlenmektedir. Çünkü, şirketlerin birleşmesi ve satın alınması şeklindeki yatırımların yurt içi piyasada konsantrasyonu yükselterek DYY'lerden elde edilmesi beklenen katkıdan önemli ölçüde faydalanmak amacı vardır. Buradaki katkının teknoloji transferi olduğu düşünülürse, ev sahibi ülke hükümetlerinin elde edilecek teknolojik yeniliklerin maliyeti düşük ise, DYY'lerin birleşme ve satınalım şeklinde olması için teşviklerin verilmesi yerine direk yatırımları tercih ederek, fayda

maksimizasyonuna yönelecektir. GOÜ'lerin pek çoğu için yeni yatırım olarak gerçekleştirilen DYY'lerin teknoloji transferi maliyetli olurken, birleşme ve satın alma şeklindeki DYY'lerin sosyal faydası daha yüksek olup, ülke hükümetlerinin kısıtlayıcı politikalar uygulaması kaçınılmaz bir durumdur (Matto,Olarreaga ve Saggi, 2004).

ÇUŞ'lar tarafından dış piyasaya açılmanın, ev sahibi ülkeler açısından ise, teknoloji transferinde çeşitli yolların mümkün olmasına karşın her iki tarafında DYY'ler üzerinde odaklanmasının nedenleri vardır[15].

ÇUŞ'lar için ihracat, yabancı ülkede üretim yapmaya oranla daha az risk taşımaktadır. Çünkü, ana ülke tesislerinde üretilip dışarıda satış yapılması ve başarısızlık durumunda piyasadan çekilme maliyeti daha düşük olacaktır. Bununla birlikte, ihracat yoluyla dış piyasaya açılmanın da bazı sakıncaları vardır. Yerel talep yapısına uygun üretim yapılmamasından dolayı müşteri memnuniyeti sağlanamayabilir, ayrıca tarife farklılığı hipotezine göre, ticarete konulan engeller sözkonusu ülkeye ürün ihracatını zorlaştırdığı için, firmalar o ülkede yatırımda bulunmak zorunda kalabilmektedir (Swamidass ve Kotabe, 1992).

Diğer tarftan ÇUŞ'lar lisans anlaşmaları yoluyla patent, know-how ve marka gibi haklarını başka işletmelere kullandırma izni verebilir. Bunun karşılığında belli bir gelir elde edebilir, ancak yerel firmaların lisans alarak ürettiği malları diğer ülkelere ihraç ettiğinde lisans veren işletmenin piyasası daralabilir, ayrıca ana ülkenin ürün kalitesini kontrol edememesi nedeniyle prestij kaybına uğrayabilir. Ev sahibi ülke açısından ise, elde edilen teknoloji için belli bir ödeme gerektirmesi bir olumsuzluk olarak gösterilmektedir (Akdiş, 1998; Aydın, 1997, s 9-10; Alpar, 1978, 95).

ÇUŞ'ların ev sahibi ülke ekonomisine sağladığı teknoloji iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, ÇUŞ'lar aracılığıyla ev sahibi ülkenin bağlı kuruluşunda meydana gelen teknoloji transferi, bu DYY'ler tarafından getirilmesi beklenen teknolojik gelişmeler iken, diğer taraftan DYY'lerin ev sahibi ülkedeki bağlı kuruluş dışındaki yerel firmalara teknolojik yeniliklerin sızması (spillover) şeklinde belirtilmektedir. Ev sahibi ülkedeki bağlı kuruluşun diğer yerli firmalar ile olan ilişkileri sonucunda zamana bağlı olarak ortaya çıkan bir teknoloji transferi biçimidir (Chuang ve Hsu, 2004; Sınani ve Meyer, 2004).

[15] Yabancı firmaların uluslararası birleşme yolunu tercih sebepleri; maliyet azalması, risk paylaşımı ve rekabet azalmasıdır. Özellikle yabancı firmalar oligopol piyasa koşulları altında çalışan firmaların satın alınmasını kârlı bulmaktadırlar, Aaditya Matto, Marcelo Olarreaga, Kamal Saggi, 2004.

2.1.4.5.1. DYY'lerin Bağlı Firmalara Olan Teknoloji Transferi

Yabancı ortaktan elde edilecek bilgi çeşitli şekillerde olabilir.

- Yazılı veya kayıtlı olan kaynaklardan,
- Görerek veya tecrübe ederek (learning by doing),

Birleşmiş milletlerin (UN) yapmış olduğu bir tanımlamaya göre, teknoloji transferi dört noktada gerçekleşmektedir;

- Fizikseler objeler ve ekipmanlar (Technoware),
- İnsan kaynağı yetenekler, öğrenme (Humanware),
- Tasarım, taslak gibi bilgi tabanları (Infoware),
- Üretilen teknolojinin kullanımını sağlayan bağlantılar (Orgaware),

Yeni bilgi edinme, örgüt üyelerinin mevcut bilgilerine, geçmişte öğrendiklerine ve tecrübelerini paylaşımına bağlı olarak gerçekleşebilir.

Bilgi edinme, örgüt ve örgüt üyelerinin doğrudan tecrübeleri sonucunda elde edilebilir. Örgüt ve örgüt üyeleri bilgiyi diğer kuruluşlardan ve insanlardan da elde edebilirler. Diğer taraftan, örgüt bünyesine alınan üst yöneticiler ve uzmanlar örgütte katalizör görevi görebilir. Örgütler diğer örgütlere bakarak da bilgi yaratabilir veya öğrenebilir.

Firma içi teknoloji transferi, yabancı firmanın sahip olduğu teknolojik yenilikleri ev sahibi ülkedeki bağlı ortağına aktarmasıdır.

Firma içine yönelik teknoloji transferi zihinsel yönelimlerin (yeniliklerin) yönetsel ve teknik işlemlere aşılanması yoluyla öğrenme, sosyalleşme, içselleştirme ve kurumsallaştırma ile yakından ilgilidir.

Sosyalleşme ile referans alınan birey, grup veya örgütlerle temasa gelinmesi neticesinde, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde kültürel olarak vücut bulmuş bilginin edinilmesini içerir. Özellikle, kayıtlı olamayan bilginin yabancı ortaktan bağlı firmaya transferinde söz konusudur. Yabancı ortağın yetiştirdiği elemanları, bağlı kuruluşu yönlendirmesi amacıyla görevlendirmesidir. Örneğin bağlı kuruluşta yabancı yönetici ile birlikte karar alınıyor, grup çalışması yapılıyor ise, sosyalleşme şeklinde firma içi transfer gerçekleşmiş demektir.

İçselleştirme ise, süreç içerisinde elde edilen tecrübelerin, ana şirketten elde edilen kayıtlı bilgi ile birlikte bağlı kuruluşta vücut bulması ve ona yön vermesi ile oluşur. Kayıtlı bilginin transfer edilmesine direkt etki eden faktör ise, yabancı ortakça iş eğitiminin sağlanmasıdır. Yabancı firma personelinin bağlı kuruluş elemanlarına

yabancı firma tarafından geliştirilmiş iş ile ilgili bilgileri aktarması bilgi transferi sağlayacaktır.

Öğrenme tiplerinden bir diğeri de, örgütlerin gözlemlenmesi yoluyla ortaya çıkar. Literatürde bu tip öğrenme en çok "Benchmarking" olarak yer almaktadır.

Kurumsallaşma ile artık bilgi örgütte vücut bulmuştur.

Makine, araç, gereç şeklindeki teknik teknolojinin transferi, ÇUŞ'ların kuruluş safhasında olabilir. Ancak bunun kullanılması için gerekli bilginin öğretilmesi veya yönetsel bilginin çalışanlara kazandırılması zaman içinde mümkün olabilmektedir (Sayılır, 2004).

2.1.4.5.2. DYY'ler Yoluyla Gelen Teknolojinin Yerel Firmalara Yayılması (Spillover Effect)

ÇUŞ'lar yoluyla bağlı firmalara aktarılan teknoloji gerçekleşmesi beklenen bir durum iken, ev sahibi ülkedeki yerel firmalar ile ÇUŞ'ların bağlı kuruluşları arasındaki ekonomik ilişkilere bağlı olarak gerçekleşen ikincil bir teknoloji transferi vardır ki, esas bu tür bir teknoloji transferinin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde daha büyük etki yaratması beklenmektedir. Çünkü, ÇUŞ'lardaki merkez ve bağlı kuruluşlar arasındaki teknoloji transferi sadece belli bir kesitte sınırlı kalırken, bağlı kuruluş ve yerel firmalar arasındaki transfer işlemi daha büyük kesime hatta ev sahibi ülkenin tamamına hitap etmektedir. Bu nedenle ev sahibi ülke üzerinde en büyük etkiye sahip teknoloji transferinin ikincil yolla gerçekleşeceği idda edilmektedir[16].

A.O. Hirschman'a göre, AGÜ'lerde piyasanın darlığı ve mali yetersizlikler nedeniyle aynı anda farklı sektörlere yatırım yapılmasına imkân vermemektedir. Bu nedenle, bazı kilit sektörlere ağırlık verilerek yapılacak yatırımlar ve sağlanacak kalkış diğer sektörlerin de gelişmesine yol açacaktır. Çünkü, belli sektörü geliştirmeye yönelik yatırımlar dışsal ekonomiler yaratarak yeni yatırımları uyaracağını belirtmiştir (Acar, 1990, 62).

Bağlı kuruluşlar ve yerel firmalar arasındaki bu ikincil teknoloji transferi, kendiliğinden oluşan bir süreç halinde ortaya çıkmasından ayrıca herhangi bir

[16] DYY'ler yoluyla dışsallıkların oluşumu çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bunlar; yeni ürün ve teknolojileritanıtmak, yerel firmalara teknik yardım sağlanması, piyasada rekabet artışı yoluyla etkin üretim yapılmasının sağlanması, yerel işgücünün yabancı firmalarca istihdam edilmesi aşamasında eğitime tabi tutulması, Arı Kokko, Ruben Tansını, Marıo Zejan , 1996.

fiyatlandırma ödeme karşılığı olmadığından dolayı dışsallık olarak değerlendirilmektedir.

ÇUŞ'lar yoluyla ev sahibi ülkede oluşan dışsallıklar, farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. ÇUŞ'ların ev sahibi ülkenin yerel firmaları üzerinde dışsallık yaratmasının ana kaynağı etkin bir rekabet ortamının yaratılmasına bağlanmaktadır. Çünkü, ekonomide etkin bir rekabet ortamının varolması, ekonominin dinamik bir süreçte çalışarak, yeni teknolojilerin takibini, standartlaştırılmış kaliteyi tutturmayı, üretimde, pazarlamada, dağıtımda ve yönetimde etkinliği arttırmayı zorunlu kılmaktadır. Global şirketlerin ürün ve hizmetleri standartlaştırılmış olduğundan, artan üretimle birlikte, ölçek ekonomisiyle önemli maliyet tasarrufları sağlanabilmektedir.

Ölçek ekonomisinin yarattığı maliyet avantajı ile büyüyen şirketler, Pazar payını arttırdıktan sonra, yaratmış oldukları imaj sayesinde kapsam ekonomisinden (Economies of scope) yararlanarak, yeni ürünler piyasaya sunabilmektedir. Firma, mevcut ürünlere yeni ürünler ilave ettiğinde ilk ürünlerdeki evreleri tekrar geçirmeyeceği için, önemli bir avantaj yakalamış olacaktır. Bu etkiler nedeniyle, ÇUŞ'ların ev sahibi ülke üzerinde dışsallık etkisi yaratabileceği düşünülmektedir (R. DE. Mello, 1997; Chuang Hsu,2004; Lipsey, Sjöholm, 2004, Aydın, 1997, 26; Esener, 1997, 100; Makkı, Somwaru, 2004; Kokko, Tansını ve Zejan, 1996).

Yukarıda da ifade edildiği üzere ulusötesi şirketlerin hiç şüphesiz ki, firmaya özgü yeteneklerinin (ölçek ekonomileri, pazarlama kabiliyetler vb.) fazlalığı ve genişliğinden dolayı, ulusal firmalardan daha etkin üretimde bulunarak, verimlilik seviyesinin, ulusal rakiplerinden daha yüksek olduğunu gösteren birçok çalışma mevcuttur. Bu şirketlerin davranışı, rekabeti arttırıcı olduğu takdirde, söz konusu yatırımlar, endüstri performansının dinamik ve statik etkinliğinin ve tüketici refahının artırılması açısından önemli potansiyeller taşıyabilir. Bununla birlikte, ulusötesi şirketlerin piyasaya girmesiyle birlikte, o ülkedeki piyasa yapılarında bazen daha büyük bir yoğunlaşma ve antir-rekabetçi davranışların olması da muhtemeldir. Çünkü bu şirketler, ulusal şirketlerden daha büyük ölçekli oldukları için, hem daha çok kaynağa hem de daha büyük bir piyasa gücüne sahip olabilmektedir.

ÇUŞ'ların dünya ekonomisinde ve tek tek ülke ekonomileri üzerinde rekabeti hem azaltıcı hem de arttırıcı etkide bulundukları bir gerçektir. Ancak, bu etkilerin görece ağırlıklarının ne olduğu ve sonuçta ortaya çıkan net etkinin hangi yönde olacağı konusunda görüş ayrılıkları söz konusudur.

Ulusötesi şirketlerin rekabet üzerindeki etkilerini belirleyen en önemli faktör yerel ve yabancı firmalar arasındaki verimlilik boşluğudur. GOÜ'lere yönelik olarak orta ve küçük ölçekli ulusötesi şirketler tarafından yapılacak DYY'lerin rekabet vasıtasıyla performans arttırıcı etkilerinin yayılma ihtimalinin, daha büyük ulusötesi şirketlere göre daha kuvvetli olduğu gözlenmektedir. Çünkü küçük ve orta ölçekli yapıdaki ulusötesi şirketler, genellikle daha emek yoğun ve daha düşük teknolojili endüstürilerde faaliyette bulunurlar ve rekabetçi avantajları da gelişmiş ülkelerin ulusaşırı şirketlerinkinden daha düşüktür. Dolayısıyla yerel firmaların, bu tür ulusötesi şirketlerden kaynaklanabilecek rekabetten fayda sağlayabilme ihtimalleri daha yüksektir (Çetintaş, 2004)

Aitken ve Harrison'un (1999) Venezuela ve F. Sjöhol'ün (1998) Endonezya'daki DYY'lerin ev sahibi ülke firmalar üzerindeki rekabetçi etkisini inceledikleri çalışmalarında ulusaşırı şirketlerin AGÜ'lerde rekabet etkisini yok edici, tekelleşmeyi arttırıcı etki yarattıkları sonucuna ulaşmışlardır. DYY'lerin rekabeti azaltmasının arkasındaki neden olarak ise, yatırımların büyük çoğunluğunun sadece birkaç büyük ülkeye ait olup, birkaç merkezden alınan mali kararların tüm ülkeyi etkilemesi, DYY'lerin belli endüstrilerde yoğunlaşması, ulusaşırı şirketlerin girdikleri piyasalarda ulusal ekonomiyi denetimleri altına almaları ve piyasalarda oligopolistik koşullar yaratmaları ayrıca, piyasa gücündeki üstünlüğe dayalı olarak üretimi düşük düzeyde tutarak yüksek fiyattan mal satılması gösterilmektedir.[17]

Lipsey ve Sjöholm'ün (2004) ayrıca Blomström ve Sjöholm'ün (1998) Endonezya üzerinde gerçekleştirdikleri iki farklı çalışmada diğer taraftan Blomström'ün (1986) Meksika, Sinani ve Meyer'in ise Estonya üzerinde yaptığı çalışmalarda ulusaşırı şirketlerin rekabeti yok ettiği tezine karşı çıkarak ulusaşırı şirketlerin rekabet yaratıcı etki gösterdikleri ifade etmişlerdir. Ulusaşırı şirketler tarafından rekabetin arttırılması şu nedenlere bağlanmıştır.

- Firma sayısının artması rekabetin artması anlamına gelir. 1950'den bu yana ÇUŞ'ların sayısı hızla artmıştır.

[17] Piyasanın rekabet derecesini belirleyen ölçütler; satıcı toplulaşma oranı (seller concentratıon); bir piyasada nekadar çok satıcı var ise rekabet o kadar kuvvetlidir. Genellikle piyasadaki en büyük 4 firmanın % olarak piyasa payı toplulaşma oranını gösterir. Ürün farklılaştırması; firmaların yoğun reklam harcamaları ile tüketici gözünde ne kadar farklılaştırılabilmiş ise piyasada rekabetten o kadar uzaklaşılmış demektir. Ürün farklılaştırmasının yapılıp yapılmadığı reklam harcamasının karşılaştırılması ile dolaylı olarak ölçülebilir. Giriş engelleri, bir diğer rekabet ölçütüdür. Endüstüriye başka firmaların girişi ne kadar zor ise, rekabet o kadar zayıf demektir. Bir endüstüriye dışarıdan girişi zorlaştıran en önemli etkenler olarak, optimal ölçek büyüklüğü, mevcut firmaların sahip olduğu mutlak maliyet avantajları, teknoloji tekeli, yeni girişim için çok büyük reklam harcamaları gereksinimi olarak sayılabilir, Yıldırım, 1983.

- Ulusaşırı şirketlerin yerel firmaları satın almasının tekelleşmeyi arttırdığı her zaman doğru değildir. Örneğin iflas etmek üzere olan bir firmanın satın alınması, firmanın canlandırılması, ekonomide rekabetin arttırılması anlamına gelir. Ayrıca ÇUŞ satınaldığı firmayı bir diğer firma ile birleştirmiyor ise, o ülkedeki firma sayısı satın alma işleminden etkilenmeyecektir.

- Bir ülkedeki rekabet ve etkinliğin derecesi piyasa büyüklüğüne bağlıdır. ÇUŞ'ların iç piyasası dar olan hem gelişmiş hem de GOÜ'ler üzerinde rekabet azaltıcı ancak, iç piyasası geniş ülkeler üzerinde, ise rekabet arttırıcı etki gösterecektir.

- İhracata yönelik olan ÇUŞ'ların, dünya ticaretini geliştirerek, bu yolla dünya piyasalarında rekabetin artmasında sağladıkları katkı büyüktür.

- Ulusaşırı şirketler, dışarıda sık sık kendi ürün çizgileri dışındaki endüstrilerde faaliyette bulunarak rekabeti geliştirmektedir. Şirketlerin kendi çalışma alanları dışında faaliyet göstermelerinin nedenleri; şirket içinde biriken yeniden yatırılacak fonların aynı endüstriye yatırılması halinde kâr oranının düşecek olmasından kaynaklanmaktadır.

- AGÜ'lerde rekabet zayıflığının nedeni, iç Pazar küçüklüğüne bağlı olarak ÇUŞ sayısındaki azlıktan ziyade, bu ülkelerin ithal-ikameci politikalar nedeniyle ithalata koydukları kısıtlamalardır.

- Ulusaşırı şirketlerin mal ve girdi ihracatlarının önemli bir kısmının şirketlerin kendi şebekeleri içerisinde cereyan etmesi halinde, dış ticaretin rekabet yaratma etkisini zayıflattığı söylenmektedir. Oysa bu şirketlerin, nihai ürünlerini yine kendilerine dışsal olan pazarlarda satmak zorunda oldukları için, firma içi mal ve girdi akımı otomatik olarak ulusaşırı şirketlere nihai pazarlarda tekel gücü sağlayamaz (Yıldırım, 1983; s 109-113).

ÇUŞ'lar yoluyla oluşan dışsallıkların bir diğer oluşum şekli ise, gösteriş etkisi (Demonstration Effect) olarak adlandırılmaktadır. Bu etki yabancı firmaların bağlı kuruluşa getirdikleri yeni teknolojilerin taklit edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. ÇUŞ'ların ev sahibi ülkenin tüketim tercihlerinde yeni ürün tanıtımları yoluyla değişiklik yaratabileceği dolayısıyla, yerli firmanın oluşacak olan yeni ürün piyasasında varolmak amacıyla yabancı firmaları takibe yöneldikleri belirtilmektedir.

ÇUŞ'ların ev sahibi ülke işgücünü, kısa süreli veya uzun süreli olarak istihdam etmesi işgücüne, modern organizasyonlar ve uluslararası standartlarda üretim teknikleri ile çalışma imkânı sunarak, işgücünün yönetim, üretim, piyasa bilgilerinin ve yeteneklerinin yaparak öğrenmeden (Learning by doing) dolayı gelişeceği zamanla

edinilen bu bilgilerin yerel firmalarda işe başlanmasıyla söz konusu firmalara transfer edileceği belirtilmektedir.

Diğer taraftaftan ÇUŞ'ların ürettikleri ticari üretime yönelik makinelerin yurtiçi firmalara satışı sonrasında bakım, montaj veya satış sonrasında teknik servis hizmetlerinde bulunurken sağlanan teknoloji transferi yoluyla dışsallıkların oluşabileceği ifade edilmektedir(Chuang, Hsu, 2004; R. DE. Mello, 2004).

A.O. Hirschman'a göre, uyarılmış olan yeni yatırımlar dışsal ekonomiler yaratacağından, stratejik bir yatırım politikası hızlı bir kalkınmayı harekete geçirebilir. Ancak kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, hangi kesimdeki yatırımlara öncelik verilmesi gerektiği, yatırım kesimlerinin ileri ve geriye dönük bağlantılarına bakılarak bağlılık değerleri yüksek kesimlerin öncelikli olması gerektiğini ifade etmiştir[18]. Ancak yine bu seçimde de ekonominin özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır (Acar, 1990).

Dışsallıkların oluşumunda ÇUŞ'lar ile yerel firmalar arasındaki ileriye ve geriye dönük bağlantılar oldukça etkili bir kanaldır. İleri doğru bağlantılar; ÇUŞ'a bağlı kuruluşların ürettikleri ürünleri girdi olarak kullanılmak üzere yerel firmalara satması, geriye doğru bağlantılar ise, ÇUŞ'a bağlı kuruluşların üretim için gerekli mal ve hizmetleri yerel firmalardan satın almaları sonucunda ortaya çıkan bağlantı şeklidir.

ÇUŞ'ların yerel firmalar ile ileri-geri bağlantılar kurmalarının nedeni, bütün ticari faaliyetlerden bekleneceği gibi en kârlı üretimi gerçekleştirebilmektir. Dolayısıyla yabancı firmalar, taşıma maliyetlerinden kurtulmak, tedarikçiler ile iletişim içerisinde olabilmek ve daha kaliteli girdi temini sağlayabilmek amacıyla geriye dönük bağlantılar kurarken, bağlantı kurdukları yerel firmaları kendilerine daha iyi hizmetler sunabilmeleri için daha verimli koşullar altında çalışmalarını sağlayarak teslimat süresi, fiyat, üretim kalitesi gibi konularda uyarıcı etkide bulunabilmektedir. İleri dönük bağlantılar ise, yerel firmaları yeni üretime adapte ederek daha fazla satış yapabilmek için diğer bir ifadeyle kendi üretimlerine talep kaynağı yaratabilmek amacıyla teknoloji transferinde bulunarak yerel firmalar üzerinde dışsallıklar yaratabileceklerdir. Yerli ve yabancı firmalar arasında oluşan bu bağlantılardan geriye dönük bağlantıların ev sahibi ülke ekonomisinde dışsallıkların ortaya çıkmasında daha etkili olduğu belirtilmektedir

[18] Hirschman, Chenery ve Watanabe tarafından ABD, İtalya ve Japonya üzerinde ileriye ve geriye dönük bağlantı derecesini ara mallar, tamamlanmış mallar, ara hammaddeler ve tamamlanmamış hammaddeler üzerinde olmak dört grupta araştırma sonuçları ortaya konmuştur, Acar, 1990.

(Elmawazini, Sadi ve Candidate, 2005; Blomström ve Koko, 2003; Sinani ve Meyer, 2004, UNCTAD, 2001; Shiong, 1997; Uludağ, 1988, 490).

ÇUŞ'lar yoluyla ev sahibi ülke üzerinde yaratılan dışsallıklar, olumlu olabileceği gibi olumsuz etki de gösterebilmektedir. ÇUŞ'ların bağlı kuruluşlar aracılığıyla ev sahibi ülkeye getirdikleri teknolojik yeniliklerin olumlu ya da olumsuz etki yaratıp yaratmayacağı, öncelikle ev sahibi ülkenin beşeri sermayesine, diğer taraftan yerli firmalar ile yabancı firmalar arasındaki ilişkiye ve yatırımlardaki bölgeselleşme eğilimine bağlı olacaktır.

Ülkelerin ve firmaların yabancı sahipli üstün teknolojilerden faydalanabilme özellikleri farklılık arz eder. Bu farklılığın en önemli nedeni, ev sahibi ülklerin beşeri sermaye stoğundaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Ev sahibi ülkenin gelişmiş bir beşeri sermaye stoğunun var olması, diğer bir ifadeyle, iyi eğitim almış, yetenekli, yüksek kapasiteli bir işgücü yapısının dışsallıkların pozitif yönlü olmasını sağlayacağı ifade edilmektedir. Çünkü, beşeri sermaye birikiminin yüksek olması yabancı firmalardan elde edilen bilgilerin yerel endüstrilerde daha hızlı ve daha doğru biçimde uygulamaya geçirilerek, mevcut bilgilerden en etkin biçimde faydalanma imkânı sağlayacaktır (Lipsey ve Sjöholm, 2004; Aitken ve Harrison,1999; Blomström ve Koko, 2003; R. DE. Mello, 2004; Berthelemy ve Demurger, 2000).

Dışsallıkların etkisinin olumlu olup olmamasını belirleyen bir diğer faktör, yerel ve yabancı firmalar arasındaki mevcut ilişkilerdir. Yurtiçi yatırımlar ve yabancı yatırımlar arasındaki ikame ya da tamamlayıcılık ilişkisinin derecesi dışsallıkların oluşumunu dolayısıyla, çıktının büyüme oranını belirleyecektir. Eğer, ülkeye gelen yabancı firma, yerel firmalar ile tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde bulunmaz, yerel firmalar üzerinde olumlu dışsallıklar sağlamaz ise, yabancı firmalar yüksek teknolojili üretimler nedeniyle marjinal maliyeti düşük üretim gerçekleştirerek, yerel firmalar üzerinde sıkıştırıcı etki (crowds out) yaratıp, yerel firmaların varolan üretim gücünü zayıflatarak onların piyasa payını ele geçirebilir. Ancak, yabancı ve yerli firmalar arasındaki ilişki kuvvetli bir tamamlayıcılık niteliği taşıyor ise, yabancı firma yurtiçi firmalar üzerinde rahatlatıcı etki (crowd in) yaratıp yurtiçi firmaların verimliliklerinde artış yaratarak olumlu dışsallıkların ortaya çıkmasında etkili olacaktır (Borensztein, Gregoria, Lee, 1998; Sinani, Meyer, 2004; Desai, Foley ve Hines, 2005, Berthelemy, Demurger, 2000).

Desai, Foley ve Hines (2005) tarafından 1980 yılında 20, 1990'da ise 26 OECD ülkesi ve Amerika'daki yabancı yatırımların yurtiçi yatırımlar üzerine olan etkisini

incelendiği çalışmada OECD grubu ülkeler için yatay kesit Amerika için ise, zaman serisi analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuç OECD ülkelerinde DYY'lerin yurtiçi yatırımları azalttığı, Amerika'daki DYY'lerin ise yurtiçi yatırımlarla tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde bulunarak yurtiçi yatırımları arttırdığı gözlenmiştir.

Eğer ev sahibi ülkeye kaynak olarak gelen DYY yurtiçi yatırımlar ile tamamlayıcı ilişki içerisinde değil ise, parasal yardım veya borçlanma ülkenin ekonomik gelişimini daha olumlu etkileyeceği ifade edilmektedir (Aitken ve Harrison, 1999).

Dışsallıkların oluşumunu belirleyen bir diğer faktör ise, ev sahibi ülke ve merkez ülkeler arasındaki teknoloji boşluğudur. Bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bir gruba göre, ülkeler arasındaki teknoloji boşluğunun yüksek olması dışsallıkların oluşum alanını genişleteceği için dışsallıkları pozitif yönlü olarak etkileyeceği ifade edilirken, bir diğer gruba göre, teknoloji boşluğunun yüksek olmasının teknolojinin massetme kapasitesini azaltacağı için dışsallıkları negatif yönlü olarak etkileyeceği ileri sürülmektedir (Lipsey ve Sjöholm, 2004; Chuang ve Hsu, 2004).

2.1.4.5.3. Dyy'ler Yoluyla İkincil Teknolojik Yayılma (Spillover) Ve Bu Yayılmayı Belirleyen Etkenler Üzerine Yapılmış Uygulamalar Ve Ülke Örnekleri

DYY'ler yoluyla transfer edilen teknolojinin ev sahibi ülkedeki başarısını belirleyen en önemli unsur, ülkenin beşeri sermaye yapısıdır. Bir ülkenin beşeri sermaye yönünden zenginliği, öncelikle eğitilebilecek, genç, psikolojik ve fizyolojik açıdan yeterli nüfusa sahip olmasına bağlı olurken, ülkenin eğitim ve sağlık yapısı bu faktörü yaratacak unsur olarak dikkat çekmektedir.

Gelişmiş ülkeler için amaç, fiziki sermayeden daha önemlisi insan sermayesi ve onun geliştirilmesi olmuştur. Çünkü sanayi ve bilgi toplumu haline gelebilmek için en azından fiziki sermaye kadar, beşeri sermayeye de önem verilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır (Taban, Kar, 2004).

Beşeri sermaye; DYY'ler yoluyla ülkeye gelen hem fiziki sermayenin hem de soyut, teknolojik ve yönetim bilgilerinin ev sahibi ülkede kullanımının yaygınlaştırılması (massetme kapasitesi) açısından önem taşımaktadır[19].

[19] Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkili bir faktör olduğunu ancak beşeri sermayenin verimliliğini arttırıcı faktörlerin bulunduğunu da unutmamak gerekir. Bunlar fiziki olanlar ve olmayanlar olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Fiziki olanlar, çalışma ortamı imkânları, ücret düzeyi, beşeri sermaye ve

Gregoria, Lee ve Borensztein (1998) tarafından yapılan çalışmada, DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisine olan katkısında, ülkenin beşeri sermaye stokunun önemi araştırılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde, gelişmiş ülkeler tarafından, 69 GOÜ'ye yönelik olarak yapılan DYY'lerin 1970-79 ve 1980-1989 yılları arasındaki 20 yıllık panel veri seti kullanılmıştır.

Teknolojik gelişmenin, ülkelerin ekonomik büyümelerinin sağlanmasında merkezi rol oynadığı çünkü, teknolojik ilerleme ile üretimde kullanılan makine ve techizatın daha modernize olarak, daha az sermaye ile daha fazla çıktı elde edilmesine olanak sağlayacağı, diğer bir ifadeyle, sermaye derinleşmesi sağlayarak, ekonomik büyümeye katkı sağlanacağı belirtilmektedir. DYY'lerin ise, kendi teknolojilerini geliştirmekte yetersiz kalan ülkelerin teknolojik gelişme sağlamasında önemli bir araç olduğunu belirterek, DYY'ler yoluyla sağlıklı bir teknoloji transferinin gerçekleştirilmesinde beşeri sermayenin önemini araştırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmadan çıkan sonuca göre, DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi DYY'ler ile ev sahibi ülke ekonomisinin sahip olduğu beşeri sermaye stoku arasındaki ilişkiye bağlı olduğu, eğer beşeri sermaye ve DYY'ler arasında tamamlayıcı bir ilişki var ise, diğer bir ifadeyle, DYY'lerin getirdiği teknolojik yenilikler ev sahibi ülkelerin yerel firmalarında kullanımına geçirilebiliyor ise, DYY'lerin ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. Diğer taraftan ev sahibi ülkenin beşeri sermayesi yeni teknolojilerin kullanımını ülkelerine aktaramaması durumunda DYY'ler ekonomik büyümeyi neğatif yönde etkileyecektir.

Araştırmada DYY'lerin önemli bir özelliğine dikkat çekilmektedir. Makine, araç, gereç şeklinde malların ithalatı ile de ev sahibi ülkenin teknoloji transferi sağlayabileceği ancak, DYY'ler yoluyla gelen teknolojilerin ev sahibi ülkeye bu teknolojinin kullanımını da içeren eğitim imkânını da beraberinde getirmesinden dolayı ülkenin beşeri sermayesinin üzerinde geliştirici etki yaratacağı ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde yarattığı büyüme etkisi, sağladığı sermayeden ziyade, kaynak kullanımında etkinlik yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebepten dolayı, yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde yurt içi yatırımlara göre daha faydalı olduğu ifade edilmiştir.

Beşeri sermayenin önemini gösteren çalışmalardan bir diğeri de Xu (2000) tarafından yapılmıştır. 1966-1994 dönemi için panel data regresyonu kullanılarak 20

---

fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi maddi olmayanlar ise; çalışanın işine olan bağlılığını etkileyen, sosyal sermaye ile diğer ahlaki ve sosyal değerler şeklinde sıralanabilir, M. Karagül, 2003.

gelişmiş ve 20 GOÜ grubu üzerinde Amerikan ÇUŞ'larının herhangi bir verimlilik artışı ya da teknoloji yayılması etkisi yaratıp yaratmadığı hususunda beşeri sermaye faktörü araştırılmıştır. Toplam faktör verimliliğinin büyüme oranı, teknoloji boşluğu, beşeri sermaye stoku (25 yaş üzerindeki orta okul mezunu erkek nüfus), ev sahibi ülke ekonomisinin verimlilik artışında Amerikan ÇUŞ'larının etkisi, reel GSYİH, (1985 yılı uluslararası fiyatlarıyla), sermaye stoku, (1985 yılı uluslararası fiyatlarıyla),uygulamada açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulama sonucunda, Amerika ÇUŞ'larından ev sahibi ülkelere teknoloji transferi şeklinde dışsallıkların oluşabildiği, ancak bu etkinin beşeri sermaye stokuna bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Xu'ya göre, ortalama orta öğretim süresi gelişmiş ülkelerde 2,7 iken, GOÜ'lerde sadece 1,4 yıldır. Bu sebepten dolayı, DYY'ler yoluyla GOÜ'lerde dışsallıklar yoluyla oluşan verimlilik artışı gelişmiş ülkelere oranla oldukça düşük, ancak, yine de pozitif-önemsiz bir değere sahiptir.

Berthelemy ve Demurger'in (2000) Çin'in ekonomik büyüme performansını değerlendirmeye yönelik olarak yaptıkları çalışmalarında Romer'in içsel büyüme modelini DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkıları çerçevesinde araştırmışlardır. Uygulamada 1985-1996 dönemine yönelik 24 farklı üretim alanına ilişkin veriler kullanılmıştır. Reel GSYİH'nin yıllık büyüme oranı, işgücünün büyüme oranı, sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'ye oranı, yabancı yatırımların GSYİH'ye oranı, ihracatın büyüme oranı, toplam nüfus içerisindeki ilköğretim ve lise eğitimini tamamlamış insan sayısı, açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulamadan elde edilen sonuç, DYY'lerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif önemli etki yaratabilmesinin ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğu ile yabancı yatırımlar arasındaki ilşkinin tamamlayıcı nitelikte olmasına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise, ev sahibi ülkenin diğer dünya ülkeleri ile arasındaki teknoloji boşluğu nekadar yüksek ise, DYY girişi o kadar yüksek olacaktır. Ancak ülkeler arasındaki teknoloji boşluğu büyüdükçe DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki katkıları o kadar sınırlı olacağı yönündedir.

Marwah ve Tavakoli (2002) ise, yaptıkları çalışmada ülkelerin ekonomik büyüme performansı üzerinde etkili olan iki faktör bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar, ülkenin ticari açıklığı ve sahip olduğu DYY'leridir. Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde sağladığı etki, öncelikle ihracat vasıtasıyla oluşan global rekabetin üretim etkinliği yaratmasına ve ithalatın üretim yöntemlerini teknoloji transferi yoluyla modernize etmesinden kaynaklanırken, DYY'lerin ülkede sermaye birikimi sağlaması

yanısıra teknoloji transferi ile birlikte yönetim tekniklerinide beraberinde getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın uygulama bölümü Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya gibi birbiri ile ihracat odaklı, dualistik yapıya sahip, eğitimsiz nüfusa ve nüfusunun %50'den fazlasının tarımla uğraşan insanlar olması bakımından birbirine benzeyen 4 ASEAN ülkesi üzerinde yapılmıştır. Ayrıca bu ülkelerin bir diğer ortak özelliği de, DYY girişlerinin kaynağı Japonya, ABD ve AB ülkeleri olmasındandır. Uygulamada 1970-1998 dönemine ilişkin veriler kullanılarak ithalatın, işgücünün, yerli ve yabancı kaynaklı sermaye stoku artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Cobb-Douglas ve bunun iki özel biçimi olan TR(Transcendental) ve CES fonksiyonları kullanılarak araştırılmıştır. Uygulamadan elde edilen sonuç, hem DYY'lerin hem de ithalatın bahsedilen 4 ülkenin ekonomik büyüme performansını arttırdığı yönündedir.

DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısını belirleyen faktörlere yönelik çalışmalardan biri de Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan, Sayek (2003) tarafından 1975-1995 dönemi için 20'si OECD ve 51'i OECD dışı olmak üzere 71 ülke ve 1980-1995 dönemi için ise 20'si OECD 29'u OECD dışı olmak üzere 49 ülkenin yatay veri seti kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada İlk dönemdeki gelir, nüfus artış oranı, beşeri sermaye, devlet harcamaları, enflasyon oranı, ticaret hacmi, kurumsal nitelikler kontrol değişkenler olarak; özel sektör kredileri, kısa vadeli likidite, banka kredileri, ticari banka varlıklarının toplam banka varlıklarına oranı, stok piyasalarının sermaye değeri ise finansal değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulamadan elde edilen sonuç, iyi karakterize olmuş bir finansal piyasada işlem maliyetleri daha uygun olacağından sermaye yüksek dönüşümlü alanlarda kullanılarak ekonomi üzerinde büyümeyi uyarıcı etkide bulunacağını ifade eden Shumpeter'in görüşleriyle tutarlılık göstermektedir[20].

Finansal piyasaları gelişmiş ülkelerin, DYY'lerden daha fazla katkı elde ettikleri, DYY'lerin ulusal ekonomileri modernize etmede etkili olduğu ifade edilirken, yerel koşullar sadece daha fazla DYY girişi elde etmede değil, elde edilen DYY'lerden maksimum fayda sağlanmasında da oldukça önemli bir etken olduğu ortaya çıkmıştır

[20] Finansal olarak dışa açılmanın doğrudan iki faydası vardır. Öncelikle dışarıdan gelen yabancı sermaye yurtiçi yatırımları arttırırken diğer taraftan yurt içi yatırım ve tüketim harcamalarındaki dalgalanmalar sonucu ortay çıkacak riski ortadan kaldırabilecektir. Finansal dışa açılmanın doğrudan etkisi yanında dolaylı etkileride vardır. Bunlar; bilgi taşma etkisi(knowledge spillover effect), kaynak dağılımı etkinliği ve AGÜ'lerin finansal piyasalarını güçlendirme etkisidir, Ferit, 2003.

Ram ve Zhang (2002) tarafından 1990-1997 dönemi için 85 düşük ve orta gelirli ülkelere ait olan yatay veri seti kullanılarak DYY'lerin sözkonusu ülkelerin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkileri ve DYY'ler ile ülkelerin beşeri sermaye stoku arasındaki ilişki araştırılmaya çalışılmıştır. Uygulamada 1990-1997 döneminde GSYİH'nin yıllık artış oranı, yatırım-çıktı oranı, nüfusun büyüme oranı, 1990 yılı itibariyle sermaye başına GSYİH'nin logaritması, beşeri sermaye stoğu olarak Robert Barro ve Jong Wha Lee tarafından araştırmalarında türetmiş oldukları bir değişken olup, 15 yaş ve daha yukarısındaki nüfusun eğitim ölçütü açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Araştırmada EKK uygulaması sonucunda, DYY'lerin ev sahibi ülkeye getirdiği projelerin niteliklerinin yüksek kalitede olması, yerel piyasada oluşturulan etkin rekabet, ihracat yoluyla sağlanan gelirlerin daha hızlı ve yüksek miktarda ara mallarının temin edilmesine yardımcı olması ve diğer sektörler üzerinde olumlu dışsallıklar vasıtasıyla yatırımların çıktıyı kullanılan girdi miktarından daha fazla artırarak ülke ekonomisinin gelişiminde pozitif etkili olduğu ancak, ev sahibi ülkedeki nüfusun eğitim seviyesi ile DYY'ler arasında herhangibir tamamlayıcılık ilişkisi olmadığı yöünde bulgular elde edilmiştir .

DYY'ler yoluyla oluşan dışsallıklar konusunda yapılmış bir çalışmada Aitken ve Harrison (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Onlara göre, DYY'ler yoluyla oluşan dışsallıkların, yabancı firmaların yerel firmalardan daha fazla mesleki eğitim programı düzenlemesinden kaynaklanmaktadır. Yabancı firmada eğitim olanağı elde eden yerel işgücü bir süre yabancı firmada çalıştıktan sonra yerel firmada işe başlaması ile yabancı firmadan elde edindiği bilgiyi yerel firmalara aktarmasıyla pozitif dışsallıkların oluşacağı çünkü, yabancı firmaların yoğun ar-ge çalışmaları nedeniyle daha gelişmiş teknik bilgiye, yönetim ve piyasa bilgisi ile üretici-tüketici arasındaki koordinasyon bilgisine sahip oldukları gözlenmektedir.

Dikkat çektikleri bir diğer nokta ise, yabancı firmaların yerel firmalar için bir talep kaynağı olabileceği dolayısıyla yerel firmaların, yabancı firmalara yurt dışı bağlantıları kuvvetli olması nedeniyle çok daha fazla mal satabileceği, aynı zamanda geriye dönük bağlantılar yoluyla yabancı firmalardan gerek soyut gerek somut teknolojiler edinilebileceğini ifade etmekteler. Diğer bir ifadeyle yabancı firmalar yerel firmaları kendilerine daha iyi hizmet sunabilmeleri için verimli çalışmaları yönünde uyarıcı etkide bulunacakları ifade edilmektedir.

Yukarıda ifade edilen hususlar çerçevesinde DYY'ler yoluyla oluşabilecek dışsallıklara bağlı olarak, yerel firmaların ortalama maliyetlerinin düşeceğini ve maliyet eğrisinin aşağı doğru kayacağı, yabancı firmaların yerel endüstride olumsuz bir etkiye sahip olması durumunda ise, ortalama maliyette artış yaratarak maliyet eğrisini yukarı doğru kaydıracağı ifade edilmektedir. Özellikle kısa dönemde yabancı firmalar yerel firmaların verimliliğini azaltabilir. Çünkü, yerli firmanın yeni teknolojilere adapte olması uzun bir süreci kapsarken diğer taraftan, ev sahibi ülke hükümeti tarafından daha fazla kaynak elde etmek amacıyla yabancı firmalara verilen teşvikler marjinal maliyetlerde düşüş sağlayarak üretim güçlerini arttıracaktır. Yabancı firmaların üretim gücünün artması karşısında aynı malı daha pahalıya üreten yerli firma üretimini kesme yoluna gidecektir.

Aitken ve Harrison'un (1999) DYY'ler yoluyla Venezuela firmaları üzerinde oluşabilecek dışsallıkları tespit etmek için yaptıkları uygulamada 1976-1989 dönemine ilişkin 4000 Venezuela firmasının panel veri seti kullanılmıştır. Yapılan uygulama sonucuna göre, DYY'lerin bahsedilen ülke firmaları üzerinde iki farklı etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre DYY'lerin 50'den daha az çalışanın bulunduğu küçük ölçekli firmalar üzerinde verimlilik artışı yarattığı, diğer taraftan, aynı endüstride faaliyet gösteren büyük firmaların verimliliğinin yabancı ortaklığın artmasından negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak ise, yabancı firmaların daha çok yerel firmaların ve yerel endüstrinin verimli olduğu alanlarda yatırımda bulunmasından dolayı talebin yerli firmalardan yabancı firmalara kayması şeklinde gösterilmektedir.

Araştırmada DYY'lerin yerel firmalarda teknoloji transferi sağlamada yetersiz kaldığı ifade edilirken, bunu iki nedene bağlamışlardır. Bunlardan ilki yabancı yatırımların istenilen düzeyde gerçekleşmemesi diğeri ise, yabancı yatırımlar yoluyla gelen bilgileri ülke ekonomisine kanalize edebilecek alt yapının diğer bir deyişle beşeri sermayenin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte araştırmada bazı eksiklikler dikkat çekmektedir. Örneğin, DYY'lerin yeni iş imkânı yaratma etkisi ve sermaye etkisi göz ardı edilmiştir. Diğer taraftan yerel ekonomi üzerindeki uzun dönemli etkisi de ölçülmemiştir. Oysa yapılan birçok çalışma DYY'lerin büyüme üzerindeki etkisinin uzun dönemde ortaya çıktığına ilişkin sonuçlar vermiştir. Dolayısıyla bu hususlar araştırma için önemli eksiklikler oluşturmaktadır.

Kokko, Tansını ve Zejan (1996) tarafından 1988- 1990 dönemi için yapılan çalışmada ise, Uruguay imalât sanayine ait 159 yerel firma üzerinde DYY'lerin emek verimliliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Her bir yerel firmadaki katma değer/ emek oranı (yerel sahipli firmaların işgücü verimliliğ), sermaye /emek oranı(sermaye yoğunluğu),kapasite kullanım oranı, içerilmemiş (soyut) teknoloji varlığı olarak firmanın çalışanları başına patent, marka ve isim hakkı için yaptığı ödeme, firmanın toplam çalışanları içindeki yönetici personelin payı, firmanın içinde bulunduğu sektöre ilişkin yoğunlaşma oranı, söz konusu yerel firmaların faaliyette bulunduğu sektördeki yabancı firmaların toplam hasıladaki payı açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulama sonucunda DYY'lerin Uruguay imalât sanayine yönelik 159 yerel firma üzerinde herhangibir verimlilik arttırıcı etkisi gözlenmezken, uygulamaya dahil olan yerel firmalar teknoloji boşluklarına göre iki farklı gruba ayrıldığında daha farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre; teknoloji boşluğu geniş 79 yerel firma üzerinde, DYY'lerin verimlilik üzerinde anlamlı etkileri gözlenmezken, teknolojik boşluğu düşük 80 yerel firma üzerinde, DYY'lerin emek verimliliği üzerine olumlu dışsallıkları bulunduğu gözlenmiştir.

Bir diğer çalışma ise Robert Lipsey ve Fredrik Sjöholm (2004) tarafından yapılmıştır. Onlar DYY'ler yoluyla oluşan dışsallıkların iki türüne dikkat çekmektedir. Bunlar; ücret dışsallıkları ve verimlilik dışsallıklarıdır. Ücret dışsallıkları, işgücü piyasasının coğrafi anlamda dar olmasından oluşurken; verimlilik dışsallıklarının, üretim piyasasındaki genişlikten kaynaklanan rekabet etkisiyle ortaya çıktığını ifade etmektedirler.

Ücret dışsallıklarının oluşumunda dikkat edilmesi gereken husus yabancı firmaların yurt içi işçilere ödediği ücretlerin yüksek olup olmadığıdır. Eğer yabancı firmalar yurtiçi işçilere yüksek ücret öderler ise, ev sahibi ülkenin işgücü piyasasında ücret seviyesi yükselerek yerel firmaların üretim maliyetlerinde oluşacak artıştan dolayı üretim daralacaktır. Diğer taraftan yabancı firmaların en iyi nitelikteki işçileri yüksek ücretle kendilerine çekmesi yerel firmaların niteliksiz işgücünü yüksek ücretle istihdamına neden olarak bir diğer verimlilik kaybına neden olacaktır.

Lipsey ve Sjöholm (2004) tarafından Endonezya üzerinde yapılan uygulamalı araştırmada yabancı firmaların yerel firmalar üzerinde dışsallık etkisi yaratıp yaratmadığı 1980-1991 dönemine ait yatay veri seti kullanılarak araştırılmıştır. İşgücü başına yaratılan değer artışı, işgücü başına enerji tüketimi,toplam işgücü miktarı, işgücünün eğitim seviyesi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda dışsallıkların oluşumunda rekabet derecesinin, yerli ve yabancı firmalar arasındaki teknoloji boşluğunun ve yabancı firmalardan sağlanan bilgilerin yerel ekonomiye aktarılabilmesi için beşeri sermaye stokunun önemli olduğu ifade edilmektedir.

Endonezya'da yerel firmalar üzerinde DYY'ler yoluyla dışsallıkların oluştuğu, özellikle Jakarta'daki Jabotek bölgesinde, DYY'lerin yarattığı bölgeselleşme eğilimine bağlı olarak ortaya çıkan dışsallıkların kuvvetli olduğu ifade edilmektedir.

Endonezya'da verimlilik dışsallığının ücretler dışsallığından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılırken, DYY'ler yoluyla en önemli dışsallıkların oluştuğu sektör imalât sektörü olarak gösterilmektedir.

Bir diğer nokta ise, Endonezya firmaları üzerinde yapılan uygulamada firmaların sahipliğinin yerel firmalardan yabancı firmalara doğru kaydıkça verimlilik artışının hızlandığı sonucu elde edilmiştir.

F. Sjöholm (1998) tarafından yapılmış bir başka çalışmada yine Endonezya üzerinde fakat bu kez bölgesel farklılıkların DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkılarını ne yönde etkileyeceği üzerine yapılmıştır.

Uygulamada 20 den fazla çalışanı bulunan Endonezya imalat sanayine yönelik firmaların 1980-1991 dönemine ilişkin veriler kullanılmıştır.

Çeşitlendirilmiş endüstriyel bölgelerde kurulan firmaların verimlilik yapılarındaki artış oldukça yüksektir. Diğer bir ifadeyle endüstri dışı bilgi akışından ortaya çıkan bilgi yayılması (dışsallık) verimliliği pozitif yönde etkilemektedir. Aynı şekilde endüstri içerisinde de DYY'lerin dışsallık oluşumunda pozitif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Yapılan birçok çalışmada rekabetin verimlilik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilirken bu uygulamada uzmanlaşma ve rekabetin verimlilik üzerinde etkili olmadığı sonucu elde edilmiştir. Bunun nedeni, öncelikle kullanılan metodoloji farklılığından kaynaklanabileceği gibi ana ülke ile ev sahibi ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki farklılıktan ileri gelebileceği ifade edilmiştir.

Chuang ve Hsu (2004) tarafından Çin üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise, yabancı firmalardan kaynaklanan teknoloji yayılması ile uluslararası ticaret yoluyla gerçekleşen öğrenme etkisi araştırılmıştır.

Araştırmada OECD ülkeleri ve Asya Kaplanları olarak adlandırılan Hong Kong, Kore, Japonya ve Singapur'a ait dış ticaret verileri ve DYY miktarları kullanılarak uygulama yapılmıştır. Uygulamada kullanılan değişkenler; İşgücü başına satış geliri, sermaye

işgücü oranı, işgücü başına çalışma sermayesi, ölçek ekonomisi büyüklüğü, piyasadaki bölgeselleşme eğilimi, OECD ülkelerinin ithalat payı ve ihracat payı, Asya kaplanlarının ithalat payı ve ihracat payı ve endüstrideki DYY'ler.

Asya kaplanlarının Yapılan analizde, yabancı firmaların Çin'de faaliyette bulunmasının yurtiçi firmalar üzerinde verimlilik artışı yarattığı sonucu elde edilmiştir. Verimlilik artışının ise, yabancı firmalarca ülkeye getirilen teknolojilerin ev sahibi ülkede kullanımının yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan dışsallıklardan kaynaklandığı, diğer bir ifadeyle daha nitelikli hammadde ve makinelerin üretime kanalize edilmesi, piyasada rekabet ortamının yaratılması, yerel işgücü ve yöneticilerin niteliğinin geliştirilmesi yurt içi verimlilik üzerinde pozitif etki yaratmıştır.

Uygulamada elde edilen bir diğer bulgu ise, üretim ölçeğinin ve piyasa yoğunlaşmasının verimlilik üzerinde negatif-önemli bir etkiye sahip olduğudur. Bu durumun nedeni ise, yoğunlaşmadan dolayı ortaya çıkan rekabet azalması ve büyük firmalarda üretim arttıkça maliyet artışının ortaya çıkması ve ölçek ekonomisi etkisinin kaybolmasıdır. Sigara ve ilaç endüstrileri yoğunlaşmanın ve ölçek ekonomisinin en çok yaşandığı sektörlerdir. En yüksek verimliliğin bulunduğu sektörler yiyecek, petrol rafinerisi, maden ve sigara endüstrileridir.

Diğer taraftan Çin'in OECD ülkelerinden çoğunlukla makine-techizat ithalatında bulunurken, Asya ülkelerinden daha çok plastik ve tel ürünler ithal etmektedir. Ülkenin hem OECD hem de Asya kaplanlarından yaptığı ithalatın ülkenin verimliliği üzerinde pozitif etki yarattığı sonucu elde edilmiştir.

İhracat cephesine baktığımızda ise, yalnızca OECD ülkeleri ile yapılan ihracat pozitif etkiye sahiptir. Çünkü ticaret açısından boy ölçüşebileceğimiz oranda bizden daha iyi durumdaki ülkelerle ticarette bulunmak rekabeti arttırırken diğer taraftan yönetim, üretim ve piyasaya ilişkin bilgilerin edinilmesine yardımcı olmaktadır.

Çin'de en fazla DYY'lerin yapıldığı sektörler elektronik, telekomünikasyon, tekstil ve yiyecek sektörleridir. Çünkü bu sektörler işgücü yoğun sektörler olup Çin'in aynı zamanda bol ve ucuz işgücüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Uygulamada elde edilen bir diğer Sonuç DYY'lerin yoğun olduğu endüstrilerde teknolojik yayılmanın daha büyük olduğu ve dışsallıkların daha önemli boyutlara ulaştığı sonucu elde edilmiştir. Verimlilik artışının teknoloji boşluğu hem düşük, hem de yüksek gruplar üzerinde ortaya çıktığı ancak, teknoloji boşluğu düşük gruplar açısından daha yüksek olduğu yönündedir. Ayrıca dışsallıkların oluşumunda temel belirleyicinin ülkenin massetme kapasitesi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bir diğer çalışma ise Sinani ve Meyer (2004) tarafından Estonya imalat sektörüne yönelik olarak yapılan DYY'lerin bu sektör üzerinde dışsallık yaratıp yaratmadığını araştırmak için 1994-1999 dönemine ilişkin 2250 firmaya ait veriler kullanılarak yapılmıştır.

Yapılan araştırmada dışsallıkların oluşumunda etkili olabilecek faktörler şöyle ifade edilmiştir.

- DYY'lerin giriş tipine bağlı olarak,
- Ev sahibi firmanın büyüklüğüne ve sahiplik yapısına bağlı olarak,
- Ev sahibi ülkenin ticaret yapısına bağlı olarak farklı dışsallıklar ortaya çıkabilecektir.

Yurtiçi firmaların sahiplik yapılarının teknoloji transferinden kaynaklanan dışsallıklardan faydalanılmasında etkili olduğu ifade edilirken üç tür sahiplikten bahsedilmiştir. Bunlar, kamu sahipliğindeki firmalar, firma çalışanlarının sahipliğindeki firmalar ve dışarıdan yönetimli firmalardır.

Dışarıdan yönetimli firmalar, gerek kamu gerek çalışanların sahipliğindeki yabancı firmalara göre, dışsallıkların ortaya çıkmasına daha iyi cevap verebilmektedir. Çünkü çalışanların sahipliğindeki firmaların sermaye girişi sınırlı, massetme kapasitesi ve rekabet gücü diğerlerine göre daha düşük olup, kamu yönetimli firmalarda ise, bürokratik yoğunluk daha fazladır. Oysa dışarıdan yönetimli firmalar, yabancı firmalardan işletme yönetimi hakkında yeni fikirler araştırırken, edindikleri bilgilerle yeniden yapılanmada bulunarak dışsallıklardan daha fazla faydalanabilmektedir. Çünkü firmaların elde ettikleri bilgiyi tüm alanlarda kullanıma aktarabilmesi diğer bir ifadeyle massetme kapasitesi yalnız beşeri sermayeye değil aynı zamanda firmanın organizasyon yapısına ve kültürüne de bağlıdır.

Estonya için yapılan bu araştırma sonucuna göre, satış ve işgücüne yönelik olarak ev sahibi ülkeye gelen yabancı firmanın büyük dışsallıklar sağladığı yönünde sonuç elde edilmiştir.

Bir diğer bulgu ise, küçük firmaların bürokratik yoğunluktaki hafiflikten dolayı, ihracat dışı firmaların ise, ihracata yönelik firmaların dışardan edindiği bilgiye göre yurtiçindeki yabancı firmalardan daha büyük dışsallıklar sağlayabildiği belirtilmektedir.

Estonya'ya yönelik DYY'lerin imalât ve enerji sektörüne yönelik olduğunu bu durumun dışsallıkların ortaya çıkması açısından olumlu etki yarattığı çünkü, Estonya'da ki bu sektörlerin verimliliğinin yüksek olduğu dolayısıyla yabancı firmalarla rekabet

edebilecek bir teknoloji boşluğunun bulunduğunu, zamanla bu boşluğun dışsallıklar yoluyla giderilebileceği düşünülmektedir.

1980'li yıllardan itibaren ülke hükümetlerinin, yerli firmaların yabancı firmalardan sağladıkları teknolojik dışsallıklardan dolayı verimliliği arttırabileceği düşüncesiyle DYY'leri ülkelerine yönlendirici politikalar uyguladıkları gözden kaçmamaktadır. Örneğin Estonya'nın yerli firmalar ile yabancı firmalar arasındaki teknoloji boşluğunun yüksek olmasından dolayı dışsallığın oluşumu sağlanamıyordu. Bu sebeple Estonya hükümeti yerel firmalara yabancı firmalardan bilgi edinmeleri yönünde destek verdi. Diğer bir ifadeyle yerel firmaların yabancı firmalar karşısında rekabet gücünü arttırıcı politikalar uygulamıştır.

Magnus Blomström ve Fredrik Sjöholm (1998) tarafından hazırlanan bu makalede de, diğer makalelerde olduğu gibi DYY'ler yoluyla yerel firmalar üzerinde teknolojik bilginin yayılmasında ülkeler arasındaki teknoloji boşluğun önemli olduğu, bu boşluğun büyük olması halinde teknolojik dışsallıkların oluşamayacağı ifade edilmiştir.

Makaleye göre, yabancı firmaların yurtiçi piyasalara girmesinin yerel firmaları kârlarını ve piyasa paylarını korumak amacıyla uyarıcı etkide bulunarak diğer bir ifadeyle rekabetçi bir ortam yaratarak verimlilik artışı yaratılabileceği ifade edilmiştir.

Blomström ve sjöholm teorik açıklamalarının tutarlılığını ispatlamak için Endonezya'da 20'den fazla çalışanı bulunan imalât sanayine yönelik 13.663 firmanın 1991 yılına ait verileri kullanılarak uygulama gerçekleştirmiştir.

Endonezya'nın 1991 yılına ilişkin imalât sanayine yönelik gayrisafi çıktı miktarının yaklaşık %20'si yabancı kuruluşlar tarafından üretilmiştir. Yabancı firmaların en fazla yoğunlaştığı sektörler; içecek, ayakkabı, ilaç endüstrileridir.

Bu araştırmada, yabancı yatırımların işgücü verimliliği üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Model de işgücü verimliliği, sermaye-işgücü oranı, işgücünün becerileri, massetme kapasitesi, ölçek ekonomisi, yabancı sahiplik ve endüstriye yönelik faktörlerin bir fonksiyonu olarak oluşturulmuştur.

Uygulama sonucunda elde edilen katsayılar beklentilerle aynı yönde tutarlılık göstermektedir. İşgücü verimliliğinin, sermaye yoğunluğu, beceriler, massetme kapasitesi ve ölçek ekonomileri ile arasındaki ilişki pozitif yönlüdür.

Elde edilen sonuçlara göre, ÇUŞ'ların ev sahibi ülkelere katkısı en yeni teknolojileri ücretsiz olarak getirmeleri ve yerel firmaların kendilerine en uygun teknolojileri bu yolla transfer etmelerinden kaynaklanmaktadır. Teknoloji transferinin

başarı ile gerçekleştirildiği sektörler, yiyecek, tekstil, ağaç, ilaç ve metal olmayan ürünlere aittir.

Makaleden elde edilen en önemli bulgu ise, yabancı sahipliğin işgücü verimliliği üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu, ancak yabancı ortaklığın derecesinin ne işgücü verimliliği üzerinde ne de DYY'ler yoluyla gelen teknolojik bilginin yerel firmalara yayılmasında hiçbir etkisi yoktur.

Blomström (1986) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise Meksika ekonomisinin 145 farklı endüstrisi için 1970-1975 dönemine ilişkin yatay veri seti kullanılarak ekonominin verimliliğini arttırmada DYY'lerin etkisi araştırılmıştır.

Uygulamadan elde edilen sonuç %1 anlamlılık düzeyinde yabancı ortaklığın yerel endüstrilerin verimliliğinde pozitif-önemli etkiye sahip olduğu, bu etkinin kaynağında yabancı firmaların yurtiçi piyasalarda rekabet ortamı yaratarak, yerel firmaları daha etkin çalışmaya yöneltmesi ile finans, pazarlama, teknoloji ve yönetim becerileri gibi konularda pozitif dışsallıkların ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Bir diğer bulgu ise DYY'lerin verimliliğin yüksek olduğu sektörlerde daha fazla odaklandığı gözlemlenmiştir.

Mielnik ve Goldemberg (2001) tarafından 1987-1998 dönemi için Dünya Bankası'ndan 20 GOÜ'lere ilişkin veriler kullanılarak DYY'ler ile ev sahibi ülkelerin enerji yoğunluğu arasındaki ilişki test edilmiştir. Uygulama sonucunda R^2= 08692 değeri ile DYY'lerin ev sahibi ülkede dışsallıkların ortaya çıkmasında etkili olduğu ve söz konusu ülkelerin enerji tüketimlerindeki azalmanın %87'sinin DYY'ler yoluyla ülkeye gelen daha modern teknolojilerin kullanılmasından kaynaklandığı %13'ünün ise diğer faktörlerden kaynaklandığı sonucu elde edilmiştir.

DYY'ler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik çalışmalardan bir diğeri de UNCTAD (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir.Araştırmada çok sayıda GOÜ'ye (100'den fazla) ilişkin 1970-1995 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler 5'er yıllık dönemlere ayrılarak konjonktür etkisi (cyclical effect) giderilmeye çalışılmıştır.

Uygulamada büyüme oranı; kişi başına milli gelirdeki artış (modelde t ve t-1 dönemine ilişkin büyüme oranları kullanılmıştır.), cari uluslar arası fiyatlarla yatırım, harcamalarının dönem içindeki GSYİH'ye oranı, nominal GSYİH'nin yüzdesi olarak, ülkeye giren DYY miktarı, dönem başındaki okullaşma oranı, işgücü katılımındaki değişmeler, dünya genel fiyatlar düzeyine göre ülkenin genel fiyatlar düzeyindeki

değişme, ülkenin kişi başına gelirinin dönemin ilk yılındaki ABD'deki kişi başına milli gelire oranı açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Modelde 5'er yıllık dönemler içersisinde ülkelerin büyümelerine etki edebilecek değişkenlerin önemi ve bu değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkileri inceleme konusu olmuştur.

Uygulama sonucunda DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca daha önceki bölümlerde DYY'lerin belirleyicileri arasında gösterilen bir önceki döneme ait büyüme oranı ile DYY'ler arasında doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısaca, her iki değişken birbirini besleyen bir ilişki sergilemektedir. Ayrıca okullaşma oranının, işgücünün katılım oranının, önceki döneme ilişkin yatırım oranının DYY'ler ile ilişkileri sonucunda özellikle bilgi dışsallıklarının oluşumuna bağlı olarak büyüme üzerinde anlamlı sonuçlar ortaya çıkardığı gözlenmiştir (UNCTAD,1999, s 365-367).

H. Sun ve A. Parıkh (2001) tarafından Çin üzerinde yapılan bir çalışmada ise, ülkenin GSYİH'sının artması üzerinde DYY'ler, yurt içi yatırımlar ile ihracat içerisindeki değişikliklerin etkisi ayrıca, bölgesel farklılıkların hem ihracatın hem de DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısını ne yönde etkileyeceği araştırılmıştır.
Uygulamada sabit yurtiçi sermaye yatırımlarının, DYY'lerin, ihracatın ve Reel GSYİH büyüme oranı açıklayıcı değişkenler olarak belirlenip 1985-1996 yıllarına ilişkin panel veri seti kullanılmıştır.

Araştırmada hem ihracatın hem de DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısı ülkenin sosyal ve ekonomik çevresi, kalkınma seviyesi, endüstriyel yapısı, ticari açıklığı gibi faktörlere bağlıdır.

Uygun koşulların bulunması durumunda hem ihracatın hem de DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısının pozitif ve önemli olması beklenmektedir. Çünkü, gerek ihracat gerekse DYY'ler kaynak dağılımında, ölçek ekonomisinin oluşumunda, teknolojik yeniliklerin elde edilmesinde ve verimlilik artışında olumlu katkı sağlamaktadır. Bu uygulamada uygun koşul ile kastedilen ülkenin kalkınma seviyesidir.

Uygulamadan elde edilen sonuç hem düşük hem de yüksek kalkınma seviyesinin orta seviyeye göre ihracatın ve DYY'lerin ekonomik kalkınmaya olan etkisini sınırlı kılmaktadır. Çin'in iki bölgesi için hem ihracatın hem de DYY'lerin Pozitif önemli katkısı gözlenirken güneydoğu bölgesi için negatif ilişki ortaya çıkmıştır. Ancak genel anlamda hem DYY'nin hem de ihracatın pozitif önemli etkiye sahip olduğu

belirtilebilir. Bu etki ihracat hacmindeki genişlemeyle birlikte ihracat sektöründen ihracat dışı sektörlere yönelik dışsallıkların ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

L. R. De Mello (1997) DYY 'lerin teknoloji transferi ve bilgi dışsallıkları yoluyla ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde büyümeyi uyarıcı etkide bulunacağı, bu etkinin büyüklüğünün de DYY'ler ile yurt içi yatırımlar arasındaki ilişkinin niteliğine yani tamamlayıcı mı yoksa, ikame mi olduğuna bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca DYY'ler ile yurt içi yatırımlar arasında sağlıklı bir ilişki kurulmasında ülkeler arasındaki teknoloji boşluğunun önemli bir unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ona göre DYY'lerden beklenen katkılar için hiçbir zaman kesin ve sürekli değildir.

De Mello (1997) çalışmasında DYY'lerin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini ortaya koymaya çalıştığı büyüme hesaplaması modelinde literatürde yapılan çalışmalardan esinlenmiştir.

$$Y = A\phi(K, L, F, \Omega)$$ Üretim fonksiyonu,

$Y =$ Çıktı,

$A =$ Üretim etkinliği,

$K =$ Sermaye stoğu,

$L =$ İşgücü,

$F =$ DYY girişi,

$\Omega =$ Yardımcı değişkenler vektörü,

Yukarıdaki eşitliğin Cobb-Dauglas üretim fonksiyonu olduğunu varsayarak logaritmasını alarak zamana bağlı olarak türetirsek;

$$g_y = g_A + \int g_k + \psi g_f + \gamma g_w$$

$g =$ Büyüme oranı $(A, y, k, f, w = i)$,

$\int, \psi, \gamma =$ Fiziki sermaye, DYY ve yardımcı değişkenlerin sıralı elastikiyeti,

$g_A = g_y - \int g_k - \psi g_f - \gamma g_w$ toplam faktör verimliliği ya da diğer bir ifadeyle Solow artığıdır,

Solow'a göre bu artık, fiziksel sermayenin azalan verimler yasasına tabii olmasından dolayı sadece teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı yoluyla sağlanacağı ifade edilirken, fiziksel sermayenin ülke ekonomisi üzerinde kısa dönemli bir büyüme etkisi yaratırken teknolojik gelişme ve nüfus artışının ekonomi üzerinde uzun süreli bir büyüme yaratacağı ifade edilmektedir.

Literatürün üzerinde önemle durduğu fiziki sermayenin esneklik katsayısı ($\int$) yüksek ise, içsel büyüme teorisinin savunduğu DYY'lerin teknolojik gelişme ve beşeri sermaye üzerindeki pozitif etkilerinin olumlu dışsallıklar yaratarak üretimde artan getiri yaratabildikleri görüşü geçerlilik kazanmaktadır.

Mello DYY'lerin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini hesaplama yöntemini açıkladığı bu çalışmasında bazı sorunlara dikkat çekmektedir. Bunlar; DYY akım değişken olduğu halde üretim fonksiyonu (Y) içerisindeki bazı değişkenler stok değişkendir. Ayrıca DYY'leri ölçme ve veri elde etmede de önemli sorunlarla karşılaşıldığını ifade etmektedir.

Mello DYY'ler yoluyla oluşabilecek dışsallıkların ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde ne yönde bir etki yaratacağının (pozitif ya da negatif) aşagıdaki şekilde ölçülebileceğini ifade etmektedir.

$Y = A\phi(k_d, H) = Ak_d^{\beta} H^{1-\beta}$ ev sahibi ülkenin üretim fonksiyonu olduğu varsayımından hareketle,

$H =$ Beşeri sermaye,

$k_d =$ Kişi başına yurtiçi sermaye,

$k_w =$ Kişi başına yabancı sermaye,

β yurtiçi sermayenin payı olup, β<1 yurtiçi sermayenin azalan verimlere tabii olduğunu göstermektedir.

(H) beşeri sermaye stoğunu Cobb-Dauglas tipi fonksiyonla gösterirsek,

$H = (k_d k_w^{\alpha})^{\eta}$ $\alpha > 0$ iken η <0 veya η >0 yabancı ve yurtiçi sermaye arasındaki ikame ve tamamlayıcılık ilişkisini gösteren esneklik katsayısıdır.

$Y = Ak_d^{\beta+\eta(1-\beta)} k_w^{\alpha\eta(1-\beta)}$ fonksiyonunun logaritmasını alırsak,

$$g_y = g_A + \beta + \eta(1-\beta)\ g_d + \alpha\eta(1-\beta)\ g_w$$

Eğer η >0 iken $\eta(1-\beta)$ DYY'ler beşeri sermaye stoğunda dolayısıyla fiziksel sermaye ve çıktı esnekliğininde pozitif etki yaratarak olumlu dışsallık yaratacaktır. Diğer bir ifadeyle yurtiçi yatırımlar ile yabancı yatırımlar arasında tamamlayıcılık ilişkisi ortaya çıkacaktır.

Mello fayda maksimizasyonunu kullanarak gerçekleştirdiği DYY'lerin ekonomik büyüme etkisi hesaplamasında, arz odaklı büyüme hesaplamasına ev sahibi ülkedeki talep yapısı ve tüketici davranışlarını da dahil ederek büyüme hesaplamasına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

$$Max \int_{t=0}^{\infty} u(c)e^{-\ell t}dt \text{ fayda fonksiyonu,}$$

ℓ = faydasını maksimize eden tüketicinin zaman tercihi oranı, yani bugün yapacağı tüketimi gelecekteki yapacağından üstün tutma oranı,

C= özel tüketim,

$$k^{\circ} = Ak_d^{\beta+\eta(1-\beta)}k_w^{\alpha\eta(1-\beta)} - c \qquad k_d(0) \geq 0$$

U(c)= ln c tüketimin büyüme oranı varsayarsak,

$$C^{\circ}/C = A\ \beta+\eta(1-\beta)\ k_d^{\beta+\eta(1-\beta)-1}k_w^{\alpha\eta(1-\beta)} -$$

$\eta = 1$ olduğunu varsayarsak $\beta + \eta(1-\beta) = 1$

$c^{\circ}/c = Ak_w^{\alpha(1-\beta)} - \ell$

$\lim_{kw\to\infty} Ak_w^{\alpha(1-\beta)} > \ell$ denklemde sermayenin marjinal ürünü olarak gösterilen ℓ ve uzun dönemli büyüme oranı DYY stoğu ile pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir.

Uzun dönemli büyüme oranı, tüketicinin zaman tercihine, yurtiçi sermayenin verimliliğine, yurtiçi sermaye stoğu ile yerli ve yabancı teknolojilerin sermaye stoğunu uyarma yönündeki tamamlayıcılık ilişkisine bağlı olacaktır.

L. R. DE Mello'nun (1999) bir diğer çalışmasında ise, 1970-1990 Döneminde OECD ve OECD dışı olmak üzere 32 ülke için panel data ve zaman serisi analizi kullanarak DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki sermaye birikimi, çıktı ve toplam faktör verimliliğini arttırmadaki etkisi araştırılmıştır.

Zaman serisi analizinde içsel büyüme teorisinde savunulan faktör birikiminin hasılada sürekli ve kalıcı artışlar yaratacağı görüşünün ortaya çıkardığı doğrusallık hipotezinden (linearity hypothesis) yola çıkılarak, büyüme içsel olarak belirleniyor ise uzun dönem ekonomik büyümenin DYY'ler tarafından oluşturulan dışsallıklar vasıtasıyla sabit bir değere yakınlaşmayacağı varsayımını test etmek için Dickey-Fuller eşitliği kullanılmıştır.

$$\Delta g_i(t) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{i_i} g_i(t-1) + \sum_{j=1}^{n} \alpha_j \Delta g_i(t-j) + e_i(t)$$

k_w=Ev sahibi ülkedeki sermaye birikimi,

$i = k_w$

$g_i = FDI$

$g_i = i$'nin büyüme oranı

Uygulama sonucunda OECD ülkelerinde DYY ve sermaye birikimi arasında içsel büyüme teorisi çerçevesinde doğrusal bir ilişki bulunmazken, OECD grubu dışındaki ülkelerde böyle bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmıştır. Tek değişkenli VAR modelinde ise, analizdeki bütün ülkeler için hasıladaki büyüme, sermaye birikimi ve DYY serileri I(0)bulunarak büyümeyi arttırıcı bir sermaye ve DYY'nin kalıcı veya sürekli etkilerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri analizinde hem OECD hem de OECD grubu dışındaki ülkelerde DYY'lerin ev sahibi ülkedeki yurtiçi yatırımlarla tamamlayıcı ilişki içerisinde olduğu ve büyümeyi arttırıcı etki sağladığı gözlenmiştir.

Zaman serisi analizi ile panel veri analizi sonuçları arasındaki farklılığın nedeni, zaman serilerinde hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon ilişkisinin ortaya çıkmasına bağlanmaktadır. Ayrıca panel veri regresyonu uygulamada baz alınan ülkeye ilişkin faktörlere yer vermesi nedeni ile daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine yardımcı olmaktadır.

DYY'lere yönelik bir çok çalışmada yatay veri seti ve zaman serileri yaklaşımı kullanılmasına karşın panel data analizinin kullanılması uygulamadan daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü panel data analizi, yukarıdaki çalışmada da ifade edildiği üzere DYY'leri açıklayan makroekonomik değişkenler kadar endüstri yapısı ve sahiplik yapısı gibi endüstriye yönelik faktörlerinde uygulamaya dahil edilmesine de imkan tanımaktadır.

İngiltere'nin yiyecek sektörü üzerinde 1982-1991 dönemi için Gıulıettı, Mccorrıston ve Osborne, (2004) tarafından yapılan uygulamada ülkenin söz konusu sektörüne ilişkin çıktı miktarının önemli bir kısmı yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkarken sahiplik yapısı ve endüstri yapısına ait değişkenlerin açıklama gücü %40'larda iken, makroekonomik değişkenlerin açıklama gücü yalnızca %10'dur. Buradan çıkan sonuç, panel data metodu açıklama gücü yüksek olduğundan daha gerçekçi sonuçlar alınmasına yardımcı olmaktadır.

Kang, Du, Bhatia, Fried ve Liushits (2005), tarafından yapılan çalışmada DYY'ler ile ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Uygulamada 1981-2000 yılları arasındaki döneme ilişkin olarak DYY, enflasyon, kamu harcamaları, ticari açıklık, yurtiçi yatırımlar, okullaşma oranı, özel kredi, ve bir önceki yıla ait GSYİH değişkenlerine yönelik veriler kullanılmış olup, yapılan uygulama dahilinde DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde herhangibir büyüme yaratıcı etkisi gözlenmemiştir.

Shiong (1997), tarafından Malezya ekonomisindeki imalât sanayine yönelik 9 alt üretim dalındaki DYY'lerin ülkenin ekonomik performansı üzerindeki etkisi, fayda maliyet analizi ile araştırılmıştır. Uygulamada DYY'lerin Malezya ekonomisi üzerinde hem negatif hem de pozitif etkisi gözlenirken, pozitif etkisinin daha ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma DYY'lerin GOÜ'lerin ekonomik kalkınmasında pozitif etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

2.1.5. DYY'ler Ve Bölgeselleşme Ekonomileri (Agglomeratıon Economies) Etkisi

DYY'lerin yatırımda bulundukları ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde zaman zaman bölgeselleşme ekonomisine neden oldukları gözlenmektedir.

Bölgeselleşme, firmaların belli bir yörede veya bölgede toplanması şeklinde ifade edilebilir.

Bölgeselleşmede üç tür karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; merkez-taşra bölgeselleşmesi, endüstri içi bölgeselleşme ve şehre yönelik bölgeselleşmedir.

Merkez-Taşra bölgeselleşmesi, merkezi oluşturan sanayileşmiş ülkelerle çevreyi oluşturan AGÜ'ler arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Çevre merkez ülkeye bir yandan hammadde ihraç ederken, diğer taraftan, onların ürettiği sanayi mallarını ithal etmesine dayalı bir ilişkidir.

Endüstri içi bölgeselleşme, aynı endüstri içerisinde firmaların bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mikro seviyeli bölgeselleşme olarak ifade edilmektedir. Daha çok üretime yönelik firmaların bir araya gelmesinden ortaya çıktığı için imalat sektörü odaklı bir bölgeselleşme türüdür.

Şehire yönelik bölgeselleşme türü, şehir içerisindeki imalat, hizmetler ve diğer sektörlere yönelik firmaların aynı şehirde bir araya gelerek oluşturdukları bölgeselleşmedir. Şehirleşme (urbanizatıon) bölgeselleşmesi; endüstriler arasındaki uzmanlaşmaya olanak sağlayarak sinerji etkisinin ortaya çıkmasına dayanmaktadır (Tuan, F. Y. Ng, 2004).

Bölgeselleşme ekonomilerinin, ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde, DYY'ler yoluyla oluşan dışsallıkların oluşumunda etkili bir faktör olduğu ifade edilmektedir. Ancak, bu etkinin olumlu olup olmadığı hususunda görüşler ikiye ayrılmaktadır. Bazı görüş çevrelerine göre, bölgeselleşmenin yabancı ve yerli firmalar arsındaki etkileşimi arttırarak bilgi alış verişini hızlandırıp verimlilik artışı sağlayacağını ve böylece dışsallıkların etkisinin büyük olacağı ifade edilirken, diğer bir görüşe göre,

bölgeselleşmenin rekabeti azaltacağı ve verimliliği düşüreceği öne sürülmektedir (Aitken ve Harrison, 1999; Blomström,ve Koko, 2003).

Bölgeselleşmenin oluşum nedenlerine baktığımızda, hammadde kaynaklarının bölgeselleşmede etkili bir faktör olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü, işletmelerin temel amacı kâr elde etmek olduğu düşünülürse üretimlerini sürdürebilmeleri için diğer işletmelerden bir yandan hammadde alırken, diğer taraftan üretimlerini bu işletmelere satmak zorundadır. Dolayısıyla hammaddelerin bol, ucuz ve nitelikli olduğu alanlarda yatırımda bulunulması kuruluşların tasarruf sağlayarak üretim maliyetlerini düşürecektir. Ayrıca altyapı, haberleşme, elektrik ağı gibi kamusal faaliyetlerce ve işgücü niteliğinden ortaya çıkan bölgeselleşmeler de mevcuttur (Aitken ve Harrison, 1999; Dinler, 1978, s 61-70).

Bazı görüş çevrelerine göre, sadece hammadde temini için yapılan DYY'lerin ev sahibi ülke açısından pek faydalı olmayacağı, çünkü, bu yatırımların ev sahibi ülke ekonomisi ile bütünleşmeyerek sadece yabancı ekonomilerin bir uzantısı olarak kalacağı ve yerel ekonomi üzerinde ikili yapılanmaya (Dual economy) neden olacağı ifade edilmektedir (Aydın, 1997, s 24-25; R. DE Mello, 1997).

Bölgesel gelişme düzeylerindeki farklılık, özellikle AGÜ'lerin sorunu olmakla beraber gelişmiş ülkelerinde sık sık bu tür problemlerle karşılaştıkları gözlenmiştir. Ancak bölgesel gelişme düzeylerindeki bu farklılık, AGÜ'lerde daha belirgin olup, sosyal ve ekonomik sonuçları bakımından kalkınma çabalarını daha fazla olumsuz yönde etkileyebilecek niteliktedir.

Bu konuda H. Singer'in oldukça önemli fikirleri bulunmaktadır. Singere göre, DYY'ler AGÜ'ler üzerinde gelir, istihdam, bilgi arttırıcı etkileri olmadığı gibi AGÜ'lerin bir yandan ihracat için üretim yapan verimliliği yüksek kesim ile iç piyasa için üretim yapan verimliliği düşük kesimin bir arada bulunduğu ikili bir yapı sergilemesine bağlı olarak, DYY'lerin AGÜ'ler üzerinde zararlı etkileri olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan, DYY'ler AGÜ'leri hammadde ve gıda arzı gibi bazı alanlarda ihtisaslaşmaya götürmüştür. Eğer bunlar olmasaydı, gelişebilecek olan yerli sanayinin, oluşumunu engellenmiştir. Sanayinin faydası ne hemen geliri arttırmasından, ne de sosyal faydasındandır, asıl faydası genel eğitim seviyesini yükseltmesi, yaşam düzenini değiştirmesi yaratıcılığı arttırması, teknik bilgi birikimine yol açmasına bağlanmaktadır. Ancak ona göre, DYY'ler hiçbir zaman AGÜ'lerin bir parçası olmamış, gelişmiş ekonomilerin denizaşırı ülkelerdeki tamamlayıcı bir uzantısı, üretimleri kendi

amaçlarına yönelmiş olup, asıl gaye, sermayeyi veren ülkelerin çıkarlarıdır (Nurkse, 1964, s 123-124, Kazgan, 2000, 275).

Ev sahibi ülke hükümetleri DYY'lerden ekonomik anlamda daha fazla fayda elde edebilmek için sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmış bölgelere yatırım yapılmasını sağlamak amacıyla teşvik tedbirleri alabilirler. Ancak OECD raporunda da belirtildiği üzere yerli yatırımcı için verilen teşviklerinin yabancı yatırımcılara da verilmesi yerli girişimcinin rekabet gücünü azaltabileceği ileri sürülmüştür. Yabancı yatırımcılar AGÜ hükümetleri karşısında yerli yatırımcılara göre daha fazla pazarlık payına sahip olduklarından rekabet üstünlüğü elde edebilirler. Gerçekte ÇUŞ'ların yatırımlarını gelişmiş ülkelerde geri kalmış bölgelere kaydırma olasılığı AGÜ'lere nazaran daha fazladır. Bu olasılık teşvik tedbirlerinin niteliğinden değil, fakat AGÜ hükümetlerinin ÇUŞ'lar karşısındaki pazarlık gücündeki zayıflıktan ileri gelmektedir (Alpar, 1978; s 111-113).

Yukarıda bölgeselleşmenin ortaya çıkmasına neden olabilecek bazı etkenler belirtilse de zaman zaman firmaların bazı bölgelerin kendileri için hiçbir önem arz etmediği halde sadece diğer firmaların aynı bölgede toplanmış olmasına bağlı olarak bu bölgede üretime yöneldiği gözlenmiştir. Çünkü, birbirinden farklı firmaların aynı bölgede toplanmasının firmalar arası etkileşimi güçlendirdiği için bu bölgede odaklanmaya neden olduğu gözlenmiştir. Örneğin, Silikon Vadisi'nin hiçbir fiziki özelliği bulunmamasına karşın DYY'lerin en fazla odaklandığı bölgelerden biridir. Türkiye'nin en büyük firmalarından biri olan Vestel'in de bu bölgede yatırımda bulunduğu da gözlenmektedir. Buradan çıkarılabilecek bir diğer sonuçta, ülkelerin DYY çekebilme belirleyicileri arasında bölgeselleşme eğilimlerinin de yer aldığıdır (R. DE Mello, 1997).

Son 20 yılda dünyada DYY akımında yaşanan hızlı artıştan en büyük payı elde eden ülkelerden biri Çin'dir. Konunun önemi, sadece DYY'lerin önemli miktarını üzerinde toplamasından ziyade DYY'lerden oluşabilecek pozitif dışsallıklardan önemli ölçüde faydalanabilmesinden kaynaklanmaktadır. 1980-1999 döneminde Tayland, Malezya, Filipinler, Singapur, Kore, Hindistan ve Çin'in de içlerinde bulunduğu Asya ülkeleri arasında Çin %47'7 'lik DYY payı ile lider konumdadır. Çin'in DYY elde etme başarısı 1979 yılında açık ekonomiye geçmesiyle birlikte, kurumsal altyapı yatırımlarının geliştirilmesi, DYY'ler için tercih hakkı bulunan politikalar oluşturulması, Dünya Ticaret Örgütüne üye olunması, zamanla ülkede artan bölgeselleşme eğilimi daha fazla yatırımcının bu ülkeyi tercihinde etkili olmuştur.

Tuan, FY, Ng, 2004 tarafından şehir içi bölgeselleşmeye neden olabilecek faktörleri belirlemek için Çin üzerinde Asya'da yaşanan finansal krizinden sonraki 2000-2002'nin her bir dönemi ve 1998 dönemi için yatay veri seti kullanılarak yapılan uygulamada fiziki alt yapının, sermaye başına çıktı, şehirdeki ücret yapısı ve imâlat sektörünün bölgeselleşmedeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, Bohai bölgesinde yoğunlaşmanın imalât sektörünün yapısından ve fiziki altyapı imkânlarından kaynaklanırken, Yangtz River Delta ve pearl River Bölgelerinde ise, göreceli ücret seviyelerinden kaynaklanan bölgeselleşmenin yaşandığı gözlenmiştir.

Çin'in pearl River Bölgesinde 50.000 yerli ve yabancı kaynaklı imalât sektöründe faliyet gösteren firmalar üzerinde yapılan uygulamalı çalışmada bölgeselleşme ekonomilerinin bölgeye daha fazla DYY çekmede etkili bir faktör olup olmadığı araştırılmıştır.

Elde edilen bulgular, endüstriye yönelik bölgeselleşmeden faydalanmak isteyen hem yerli hem de yabancı firmaların, söz konusu bölgede yoğunlaştığı gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, yatırımlardaki kümelenme daha fazla DYY'nin o bölgeye gelmesinde etkili olmuştur.

Braunerhjelm ve Svenson'un (1996) İsveç ÇUŞ'larının 18 ülkeye yönelik olarak gerçekleştirdikleri DYY'lerini inceledikleri çalışmada, DYY'lerin oluşum nedenleri arasında bölgeselleşmenin etkili bir faktör olduğu özellikle teknolojik avantajın yüksek olduğu endüstrilerde bölgeselleşme eğiliminin kuvvetli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Dış Ticaret Üzerine Olan Etkileri

Ulusötesi şirketlerin dünyaya yayılışında rol oynayan etkenlerden ikisinin "pazarı genişletmek" ve "çeşitli ülkelerin sahip olduğu olanaklardan (hammadde, ucuz, nitelikli ve bol işgücü…vb) yararlanmak" olduğu konusunda kuşku yoktur. Ancak, bu iki etkenden her birinin diğerine göre ne kadar önemli olduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Eğer, ulusötesi şirketler esas olarak pazarlarını genişletmek için dışarı açılıyor ise, şirket daha çok içinde çalıştığı ülkede yerel satışlarını genişletmeye önem verecektir. Diğer bir ifadeyle bu şirketler "ürettiğin yerde sat " politikasını izleyecektir. Ancak esas olarak başka ülkelerin sahip olduğu ucuz işgücü, hammadde, enerji gibi kaynaklarını kullanarak üretim maliyetlerini düşürmek ve böylece kendi ana vatanı ve diğer ülke pazarlarına ihracat yapmak amacıyla gidiyor ise buradaki politika "

maliyetler bakımından en elverişli ülke de üret ve oradan dünyaya sat " olacaktır (Yıldırım, 1983, 72).

Ülkelerin ekonomik performansı sadece mal ve hizmetleri üretim hacimlerine değil, aynı zamanda kapasite kullanım yeteneklerine de bağlıdır. Üretimde etkinlik için geniş bir piyasanın gerekliliği ifade edilmektedir. Ülkelerin üretimlerinde uzmanlaşma sağlamaları ve geniş ölçek ekonomilerinden faydalanabilmelerinin temelinde geniş bir piyasada faaliyette bulunmaları yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin piyasa büyüklüğü oldukça küçüktür. Dolayısıyla ihracat piyasaları bu ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Geniş bir piyasada faaliyette bulunulması bir yandan çıktı için talep yaratırken diğer taraftan, yurtiçi üretim için önem arz eden girdilerin ithal edilmesi için ülkeye kaynak gücü sağlar. Bununla birlikte, geniş piyasalarda faaliyette bulunulması ülkenin rekabet gücü kazanmasına ve ticari ilişkiler nedeniyle üretimde öğrenme etkinliği sağlanmasında yardımcı olabilir. Ayrıca yabancı üreticiler ve tüketicilerle olan ilişkilere bağlı olarak yerel firmaların çeşitli dışsallık fırsatları elde edebilecekleri belirtilmektedir. Bugün globalleşen dünya ekonomisinde ÇUŞ'ların oluşturduğu ticaret bağlantıları yoluyla, ev sahibi ülkelerin ticari aktivitelerini arttırarak uzmanlaşma, ölçek ekonomisinden faydalanma, daha rekabetçi piyasalarda mübadele etmelerinde etkili olmuştur (UNCTAD, 1995; 228).

R. Nurkse (1964) AGÜ'lerdeki verimlilik seviyesi düşüklüğünün sermaye yetersizliğinden kaynaklandığını; satınalma gücündeki yetersizliğin ise, piyasa genişliğini olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmektedir. Sermaye arzının bollaşmasının gizli işsizliğin yoğun olduğu AGÜ'lerde gizli işsizlerin kendilerine daha uygun verimli olabilecekleri alanlarda iş bulabilme imkânı sağlayacağı belirtmektedir. Diğer taraftan yabanacı yatırımlar gelişmiş ülkeler ile AGÜ'ler arasındaki gelişme farkını azaltmak yerine arttırıcı etkide bulunabileceğini belirtmektedir.

Bununla birlikte, R. Nurkse'ye göre, AGÜ'lere yapılan yabancı yatırımlar daha çok iktisadi bakımdan gelişmiş ülkelere yapılacak ihracatlar düşünülerek yapılmıştır. Buna kambiyo kontrolleri ve transfer güçlüklerinin sebep olduğunu düşünmektedir. Bu güçlüklerin özellikle AGÜ'lerin iç pazarları için faaliyet gösteren yatırımlar konusunda gözüktüğünü, buna karşılık özel yabancı sermayenin pek az bir kısmının AGÜ'lerin iç pazarlarına yönelik olduğunu ifade etmektedir (Nurkse, 1964, s 121-122).

GOÜ'lerin düşük teknolojili işgücü yoğun üretim alanlarında gerçekleştirdiği ihracatın arttırılmasında ÇUŞ'ların önemli bir rol üstlendiği belirtilmektedir. 1960'lı yıllarda özellikle tekstil sektörünün önem kazanmasıyla ÇUŞ'ların gelişmekte olan

ülkelerde üretime yönelerek bu ülkelerin ucuz işgücü avantajlarından faydalanmaya çalıştıkları gözlenmiştir. 1960-1970'li yıllara gelindiğinde Asya Bölgesinden Çin, Kore, Tayvan, Hong-Kong gibi birçok gelişmekte olan ekonominin tekstil ihracatında önemli başarılar elde ettiği gözlenmiştir. İlk dönemde yerli firmalarca tekstil sektöründe ihracat söz konusu değilken, ÇUŞ'ların ülkede faaliyet göstermesiyle oluşan bilgi dışsallıkları yoluyla, yerli firmaların bu sektörde ihracat gücü elde ettikleri gözlenmiştir.

DYY'ler yoluyla sanayileşme özelliği taşıyan diğer Asya ekonomilerinden Endonezya, Malezya, Filipinler, Srilanka, Vietnam, Bangledeş tekstil sektöründe önemli ihracatçı ülkelerdir. Hindistan ve Pakistan ise, geleneksel tekstil ihracatından hazır giyim ihracatına dönüşümü başarıyla gerçekleştiren ülkelerdir.

Avrupa Ülkelerine ait ÇUŞ'lar Kuzey Afrika'da, Amerikan ÇUŞ'ları ise, Merkezi Amerika ve Karaibler Bölgesinde işgücü yoğun ürünlerin ihracatının arttırılmasında etkili olmuştur. Özellikle 1980'li yıllarda marka adı altında üretim yapılmaya başlanmasıyla düşük maliyetli üretimin gerçekleştirilebileceği, işgücü ücretlerinin düşük, nitelikli işgücünün yoğun olduğu ülkelerin tercihi ile ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte dünya ticaretinin en dinamik sektörü, yüksek teknolojili imalât sektörüdür. Dünya da 1980-1990 döneminde temel tüketim ihracatı %2.4 1990-1995 döneminde ise, %1.4 oranında artarken, sözkonusu dönemde yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı %12 civarında artmıştır. Yüksek teknolojili ürünlere yönelik piyasa genişlemesinin nedeni gelirin talep esnekliği ile ürün yenilikler, verimlilik ve büyüyen ölçek artışının meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ÇUŞ'ların ar-ge harcamaları için yeterli mali güce sahip olmaları bu şirketlerin teknoloji lideri ürünlerin üretilmesinde en büyük etken olup, ev sahibi ülkelerin modern üretim tekniğine sahip bu şirketleri, ülkelerinde üretime teşvik ederek bu şirketlerin ürün, kaynak, bilgi ve hizmetlere ilişkin çeşitli stratejilerini benimsemeleri kendileri için avantaj sağlayacaktır. Bu avantajlar sadece ÇUŞ'ların kendi içinden değil, aynı zamanda ÇUŞ'ların dünya piyasaları ile kurdukları ilişkiye ev sahibi ülkeleri de ortak etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ev sahibi ülkelerin ÇUŞ'lardan elde ettikleri ihracat odaklı güç sanayileşmelerinde yeniden yapılanma sağlayacaktır. Böylece ev sahibi ülkenin rekabetçi gücü artacaktır (UNCTAD, 1999, s 260-265).

ÇUŞ'ların ev sahibi ülkede yüksek ve orta teknolojili ürünlerin ihracatında düşük teknolojili ürünlere oranla daha başarılı oldukları gözlenmiştir. Birçok gelişme yolundaki ülkede bulunan ÇUŞ'un imalât sektörüne yönelik ihracatta yerli firmalara

göre çok daha etkin olduğu gözlenmiştir. İhracat tabanlı ÇUŞ'lar bir taraftan yerel firmaların yeni teknolojiler ve global piyasalarla tanışmasını sağlarken, aynı zamanda ülkeye daha fazla yabancı yatırım gelmesinde de etkili olabilmektedir. Ana merkezi gelişmiş ülkelerde bulunan ÇUŞ'ların ev sahibi ülkenin ihracatı üzerindeki başarısı, karışık fakat anlaşılabilir endüstüriyel aktivitelerin büyüklüğü ile ortaya çıkmaktadır. ÇUŞ'ların yüksek teknolojili ürünlerdeki rekabetçi gücü ve bu sektörlere ait dünya ticaret hacmindeki artış dikkate alındığında ÇUŞ'ların ev sahibi ülkenin dış ticareti üzerindeki etkisinin önemli olabileceği ortaya çıkmaktadır.

ÇUŞ'lar tarafından yüksek ve orta teknolojili ürünlerin ev sahibi ülkeden ihraç edilmesi genellikle sınır ötesi montaj, hammadde çıkarımına yönelik aktiviteler ve ileride olgunlaşması muhtemel genç endüstürilerde faaliyette bulunulmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Sınır ötesi montaj şeklinde gerçekleştirilen ÇUŞ'ların ihracatı çoğunlukla elektrik, elektronik ve otomotiv sektörlerine yöneliktir. Sınır ötesi montaj şeklinde faaliyette bulunan ÇUŞ'ların amacı, ev sahibi ülkelerin ucuz işgücünden faydalanarak ucuz üretim sağlamak, gümrük ve kambiyo kontrollerinden kurtulmak, en önemlisi de ihracat piyasalarına kolay ve daha az maliyetle ulaşabilmektir. ÇUŞ'lar bu belirtilen amaçlar çerçevesinde merkez ülkeden üretime yönelik makineleri ve parçaları ürün için ihracat potansiyelinin yüksek olduğu bölgeye en yakın ve herhangibir kambiyo kontrolünün bulunmadığı ev sahibi ülkede faaliyete geçirerek, elde edilen nihai ürünün üçüncü ülkelere ihracatı söz konusudur. Bir çok Amerikan şirketi ürünün ar-ge faaliyetini kendi ülkesinde gerçekleştirirken montajını, Asya Bölgesinde Singapur, Tayvan ve Çin, Latin Amerika bölgesinde ise, Malezya gibi ülkelerde gerçekleştirmektedir.

En yüksek teknolojili ÇUŞ'lar Singapur'da bulunmaktadır. Bunun nedeni, ülke hükümetinin işgücü niteliklerini geliştirmek için uyguladığı politikalardan kaynaklanmaktadır.

Filipinler sahip olduğu geniş eğitim temeli ile yeni ve hacimli elektronik üretime yönelik ÇUŞ'ların yoğun olarak bulunduğu ve bölgesinde ÇUŞ üretimi elektronik eşya ihracatı en hızlı büyüyen ülkedir.

Doğal kaynakların çıkarılarak, işlenip ihraç edilmesine yönelik ÇUŞ aktiviteleri daha çok Latin Amerika'da gerçekleştirilmektedir. Bu tür DYY'lerin üzerinde durduğu kriter, üretim açısından ev sahibi ülkenin işgücünün yetenek seviyesinin yüksek, ticaret açısından ise, uluslararası bağlantıların kuvvetli olmasıdır. Yatırım rejimlerindeki

liberalleşmeler ve teknolojik gelişmeler birincil sektörlere olan DYY'leri arttırmıştır. Bu duruma paralel olarak DYY'lerin önemli bir bölümü hammadde araştırmalarına gitmiştir. Şili'deki maden, Arjantin, Meksika ve Venezuella'daki doğal gaz ve petrol yatırımları buna örnek olarak gösterilebilir (UNCTAD, 1999, s 262-279).

Son dönemde ÇUŞ'ların telekomünikasyon ve bilgisayar iletişimleri sektörüne ilişkin ticari faaliyetlerde sağladığı başarılar ev sahibi ülkelerin de bu alanlarda da avantaj elde etmelerine de yardımcı olmuştur (UNCTAD, 1999; 264).

Yukarıda ifade edildiği üzere yabancı şirketlerin ev sahibi ülkenin dış ticaret dengesine olan etkileri, bu şirketlerin özelliğine ve üretim biçimlerine göre farklılık gösterecektir. Gerek doğal kaynakların işlenmesi ile gerek ucuz işgücü kullanılarak ihracata dönük üretim yapan yabancı şirketler, ev sahibi ülkeye önemli ölçüde ihracat geliri sağlayabilir. Örneğin birçok Amerikan, Avrupa ve Japonya kaynaklı çokuluslu şirketlerin, ucuz işgücü nedeniyle Asya ülkelerinde emek yoğun malların üretimi için yapılan yatırımlar buna örnek olarak gösterilebilir(Alpar, 1978).

M. Pfaffermayr, R. DE. Mello, J. H. Dunning, D. Swenson , Somwaru, Makkı gibi iktisatçılar DYY'ler ile ev sahibi ülkeler arasında önemli bir ticari ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Başlangıçta dış ticarete konulan sınırlamalar sonucunda ortaya çıkan DYY'lerin özünde birbirini tamamlar nitelikte olduğu ifade edilmektedir. ÇUŞ'lar dış üretim faaliyetlerine girme ve sürdürülmesinde organizasyon, teknik bilgi v.s konularında merkez ülkeye bağlı olmanın yanında temel girdilerin (ara malları ve/veya hammadde) sağlanmasında da merkez şirket ya da öteki uzantılara (yavru şirketlere) bağlı durumdadır. Bu ilişki ya da bağımlılık şirketlerarası ticareti arttırıcı niteliktedir. Öte yandan, ÇUŞ'ların faaliyette bulundukları ülkelerede toplumla bütünleşme çabaları bu toplumların tüketici olarak davranışlarında (zevk ve tercih, tüketim kalıpları, harcama alışkanlıkları v.s) özellikle AGÜ'lerde değişikliklere yol açmaktadır. Ayrıca ülkelerin sahip oldukları faktör donanımlarındaki farklılığa bağlı olarakta DYY'ler ile dış ticaret arasında tamamlayıcı bir ilişkinin ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Örneğin ÇUŞ'ların yatırımda bulundukları ülkelere ana ülkeden bazı üretim faktörlerini ithal ettikleri diğer taraftan, üretimi tamamlanmış ürünleri ana ülkeye ve üçüncü ülkelere ihraç ettikleri şeklinde ilişkilerin (özellikle elektronik eşyaların üretiminde DYY'ler ile ticari ilişkilerin) tamamlayıcı nitelikte olduğu gözlenmektedir. M. Pfaffemayr'ın Avusturya ekonomisi üzerinde, 1969'un ikinci ayından 1991'in üçüncü ayına kadar olan dönemde üçer aylık verilerini kullanarak yaptığı granger nedensellik testi ve çok değişkenli zaman serisi uygulamaları ile Tayvan, Endonezya, Malezya,

Filipinler ve Tayland üzerinde yaptığı araştırmada hem merkez ülkeden ev sahibi ülkenin ithalatı hem de ev sahibi ülkeden merkez ülkeye yapılan ihracat üzerinde DYY çıkışının pozitif önemli etkisi (tamamlayıcılık etkisi) bulunmuştur. Bu durum DYY'nin hem iki yanlı ticaret (Bilateral Trade) hem de ters ithalat (Reversed Import) etkisini göstermektedir (L.R. DE Mello,1997; Duning,1974; Swenson, 2004; Pfaffermayr, 1994; Şatıroğlu, 1984, 29).

J.H. Dunning, ev sahibi ülkenin ana ülkeden üretim faktörü ithalatı ve ev sahibi ülkeden ana ülkeye yönelik tamamlanmış ürün ihracatı neticesinde ve yukarıda ifade edildiği üzere tüketim kalıplarında yarattığı değişiklik neticesinde DYY'lerin ülkelerin ticari ilişkilerinde tamamlayıcı unsur olarak rol alacağını belirtirken, diğer taraftan DYY'lerin Dünyanın reel sermaye stokunu ve böylece dünya çıktısını hem nitelik olarak hem de seviye olarak arttırmasının ülkelerin ticaret hacminde buna bağlı olarak ta, dünya ticaret hacminde olumlu etki yaratabileceğini iddia edilmektedir(Dunning, 1974).

DYY'ler ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi belirleyen unsurlardan biri, yabancı şirketin yapısıdır. Sözkonusu ülkelerin çokuluslu olma niteliği arttıkça yani ana şirkete bağlı farklı ülkelerdeki yavru şirketlerin sayısı arttıkça, ticaret hacminde genişleme meydana gelmesi mümkündür. Birden fazla ülkede faaliyette bulunan ÇUŞ'lar, ev sahibi ülkede üretilen malların ana şirketin bağlı olduğu ülke ya da ülkeler grubuna ihracını, üretim için gerekli olan girdilerin ise, ana şirketten veya diğer yavru şirketlerden ithali politikasını uygulayacaklardır. Böylece hem yavru şirketler arasında hem de ana şirket ile yavru şirketler arasındaki ticaret hacmi artacaktır (Swenson, 2004).

Bununla birlikte DYY'lerin ihracat yoluyla ev sahibi ülkenin dış ticaret dengesine net bir katkı sağlayabilmesi, yukarıda da ifade edildiği üzere ihracata yönelik DYY'lerin ev sahibi ülkelerin hem faktör donanımı hem de teknolojik donanımı bakımından aradaki ilişki tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Diğer bir deyişle DYY'lerin sermaye malları, fiziki girdiler ve teknoloji bakımından dış bağımlılığın yüksek olmamasına bağlıdır. Bu bağımlılığın yüksek olması halinde, ihracattan sağlanan dövizlerin dolaylı yoldan kaybına neden olacaktır. Az gelişmiş ülkelerde emek yoğun endüstrilerde ihracata dönük yatırım yapan ÇUŞ'lar, bir taraftan ülkedeki ucuz işgücünü kullanıp üretim maliyetini düşürerek, diğer yandan bu üretimi emeğin pahalı olduğu ve bu nedenle satın alma gücünün yüksek olduğu gelişmiş ülkelere pazarlayarak satış hasılatını yükseltip kârlarını maksimize etmektedir. Kısacası önemli olan şey, yabancı

sermayenin ihracat sanayine yatırılmış olması değildir. Önemli olan, herhangibir sahaya yatırılmış olan bu sermayenin, işçi ve yerli kaynaklara olan talebi ne miktarda arttırdığı, elde edilen kârın ne kadarının gene aynı ülkeye yatırıldığı, diğer önemli hususlardır (Nurkse, 1964, 126).

İç pazara yönelik yabancı şirket yatırımlarının ise, dış ticaret dengesi bakımından genellikle olumsuz etki yaratabileceği söylenebilir. Gerçekten eğer yabancı sermaye önemli ve belirgin bir ithal ikamesi sağlamıyor ise, diğer taraftan DYY'lerin ihracata yönelik olmaması, ayrıca üretim için gerekli olan kapital malları ve girdilerin ana şirketten ithalat yoluyla sağlanması halinde ekonominin dış ticaret açığının büyümesine neden olacaktır (Alpar, 1978, 86; Swenson, 2004).

Yabancı yatırımın dış ticaret etkisi kısa ve uzun dönemde farklılık gösterebilir. Kısa dönemde ithalatın artmasa neden olan yabancı yatırım, uzun dönemde diğer sektörlerde ithal ikamesi sağlayan veya ihracata yönelik yeni endüstrilerin kurulmasını teşvik edebilir. Bunun yanında yatırım sonucunda milli gelir düzeyinin yükselmesi, marjinal ithal eğilimine bağlı olarak, ekonominin ithalat talebini de arttırabilir. Ancak ithalatın kota sistemine bağlandığı bir ekonomide bu artış, marjinal ithal meylinden çok, ithalatı karşılayacak döviz rezervlerinin miktarına bağlı olacaktır. Açıktır ki, bütün bu faktörlerin dikkate alınarak yabancı yatırımın uzun dönemde dış ticaret dengesine olan gerçek etkisinin hesaplanması da çeşitli güçlükler arz etmektedir(Alpar, 1978, 86; Shiong, 1997).

Başka bir görüş açısına göre ise DYY'lerin ihracatı ikame ederek merkez ve ev sahibi ülke arasındaki ticari ilişkileri zayıflatacağı, ihracat hacmini düşüreceği düşüncesi hakimdir. Aslında çoğu kez ülkelerin ihracatlarına getirilen kısıtlamadan dolayı DYY'lere yönelme ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bu duruma en iyi örnek Japonya olarak gösterilebilir. 1986-1997 döneminde ABD'nin japonya'dan en fazla DYY elde eden ülke olmasının nedeni, Japonya'dan yapılacak ihracatlara getirilen kısıtlamalardır. Özellikle Japon otomobil sektörüne yapılan ihracat kısıtlamasının Amerika'da otomobil imalâtına yönelik yatırımları farklı ülkelerde ise televizyon imalâtına yönelik yatırımları arttırmıştır (Aydın, 1997; Park, 2003)

Gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin en az yerli rakipler kadar hatta çoğu kez onlardan daha fazla ihracat yaptıkları (satışlarına oran olarak) konusunda genel bir kanıya ulaşmak mümkün olsa da az gelişmiş ülkelerin yapım sanayilerinde çalışan yabancı şirketlerin ihracatının yeri tartışmalıdır. Az gelişmiş ülke hükümetlerinin ülkelerinde çalışan yabancı şirketlerin ihracat düzeyinden memnun

kalmadıkları ve daha çok ihracat yapmalarını istedikleri bu şirketlerin ise az gelişmiş ülkelerin hükümetleri veya firmaları ile yaptıkları lisans ve işbirliği anlaşmalarına ihracatı sınırlayan veya tamamen yasaklayan, ev sahibi ülkeye döviz kazandırıcı ihracat politikalarının uygulanmasına imkân tanımayan hükümler koydukları gözlenmektedir. Çünkü aksi bir durum bu şirketlerin, dışa açılma ve maksimum kâr elde etme amaçlarına ters düşmektedir. Ev sahibi ülkeden yapılacak olan ihracat, aynı ulusaşırı şirketin başka ülkelerdeki biriminin ihracatına engel teşkil edebileceği düşünülmektedir (Yıldırım, 1983, s 77-85; Gür, 2003).

MAI'nin (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması), getirdiği hükümler incelendiği taktirde ulusaşırı şirketlerin elde ettiği avantajlar açıkça görülmektedir. Bu anlaşmaya göre;

- Ulusaşırı yatırımlarla ilgili her tür kâr vb. mali transferler hiçbir engelle karşılaşmaksızın gerçekleştirilebilecek,
- Ulusaşırı sermaye, gittiği her ülkede ekonomik faaliyetlerin engellendiği ve rekabet koşullarının bozulduğu gerekçesiyle söz konusu ülkeyi uluslar arası tahkim komisyonunda dava ederek tazminat talebinde bulunabilecek,
- MAI'yi kabul eden ülkelerin yasaları gözden geçirilerek anlaşmaya uygun hale getirilerek yeni yasal düzenlemelerin de bu çerçevede hazırlanması sağlanacak,
- MAI hükümleri, geriye doğru uygulanabilecek, böylece anlaşma yürürlüğe girmeden önce yapılan bütün yatırım faaliyetlerini de kapsayacak,
- Anlaşmaya göre ev sahibi ülkeler, ulusaşırı şirketlerden teknoloji transferi, istihdam olanakları genişletmesi, ülke ihracatına katkıda bulunması gibi taleplerde bulunmayacak,
- MAI'yi kabul eden bir ülke anlaşmayı 5 yıldan önce feshedemeyecek ve fesihten sonra da anlaşma hükümleri 15 yıl boyunca yürürlükte kalacaktır.

MAI'ye taraf çevrelere göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ev sahibi ülkelerdeki belirsizlik faktörünün kalkacağı, ülkenin şefafflık, kredibilite ve istikrar koşullarında iyileşme sağlanacağı ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının önünde engel teşkil eden kaynak sıkıntısının bu gelişmeler ışığında artan yatırımlar yoluyla giderileceği idda edilirken, MAI'ye karşıt görüşler ise, çalışmaların sadece gelişmiş ülkelerin çıkarlarının dikkate alınarak gerçekleştirildiği, GOÜ'lerin ve az gelişmiş ülkelerin aleyhine hükümler içerdiği ve MAI'nin yürürlüğe girmesi halinde dünya ekonmisi üzerinde çokuluslu şirketlerin hakimiyetlerini arttıracakları ileri

sürülmektedir. Bu çevrelere göre, MAI'nin yürürlüğe girmesi durumunda taraf ülkelerin bağımsız ekonomik, sosyal ve çevre politikaları izlemesi olanaksız hale gelecek ve sonuç olarak çokuluslu şirketlerin büyük kârlar elde etmesi karşılığında ülkeler ulusal bağımsızlıklarını yitirece, sosyal şartlar ve haklar erezyona uğrayacak ve doğal kaynakların aşırı bir şekilde sömürülmesi sonucunda çevresel felaketler yaşanabilecekti.

Müzakerelerine 1995 yılının Eylül ayında başlanan ve 1998 yılının Nisan ayında yapılan son müzakerelerin ardından Fransa'nın müzakere sürecinden yukarıda ifade edilen sakıncalar nedeniyle çekilmesi MAI'nin başarısız bir şekilde sona ermesine neden olmuştur (Akpınar, 2000; UNCTAD, 1999, 129; Gür, 2003).

2.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini Gösteren Uygulamalar ve Ülke Örnekleri

DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin farklı şekillerde ortaya çıkabileceği önceki bölümlerde ifade edilmişti. Öncelikle DYY'lerin yurt içi yatırımlar üzerinde çeşitli dışsallıklar yoluyla verimlilik artışı sağlayarak üretimde artan getiriler yaratılabileceği diğer taraftan özellikle gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye stokunun arttırılması ve söz konusu ülkelere en uygun ve en yeni teknolojilerin transfer edilmesine, yönetim teknikleri, işletme bilgisi, uluslararası üretim ağları ve uluslararası piyasalarla bağlantı kurulaması şeklinde katkı sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratacağı belirtilmektedir(Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan ve Sayek, 2003; Balasubramanyam, Salisu ve Sapsford, 1999; Gastanaga, Nugent ve Pashamova, 1998; Asideu, 2004).

Bununla birlikte Balasubramanyam, Salisu ve Sapsford (1999) ve R. De Mello (1997) DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkelerin uyguladıkları ticaret politikaları ile bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir. Ülkelerin üretime yönelik faktörleri aynı iken ihracata yönelik sanayileşme politikası uygulanan ülkelerde ithal-ikameci politikalar uygulayan ülkelere göre DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısının daha büyük olacağı ifade edilmiştir. Çünkü ithal-ikameci politikaların kaynak dağılımı ve teknoloji kullanımı üzerinde olumsuz etki yaratacağı ifade edilmektedir. GOÜ'lerde yerel endüstrilerin yabancı rekabetten korunması için korumacı politikalar uygulanması ne yazık ki sermayenin sosyal ve özel faydasının azalmasına ve DYY'lerin ekonomi üzerindeki etkisinin kaybolmasına neden olacaktır.

Balasubramanyam, Salisu ve sapsford'un (1999) 1970-1985 döneminde, 49 ülkenin gayri safi yurtiçi üretimi, işgücü girdisi, yurt içi sermaye stoğu ve ihracatına ilişkin yatay veri seti kullanılarak modelde yer verilen değişkenlerin, DYY'lerin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini ne yönde olacağı araştırılmıştır.

Uygulama sonucunda liberal dış ticaret politikası uygulayan, gelişmiş bir beşeri sermaye soku bulunan, ya da beşeri sermayenin DYY odaklı eğitim almasını sağlayan ülkelerin, elde ettikleri DYY'lerden ekonomik büyümelerine daha fazla olumlu katkı sağlayabileceği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca ihracat odaklı politikalar uygulayan ülkelerde DYY'lerin ekonomik büyümeye olan katkısının, yurt içi yatırımlardan daha fazla olduğu belirtilmektedir.

D. Swenson (2004), ev sahibi ülke ile ana ülke arasında DYY'lerin dış ticaretin yerini alması durumunda ikame etkisi, diğer taraftan çokuluslu üretim gerçekleştiren kuruluşların ana ülkeden girdi ithalatında bulunması durumunda ise, DYY'ler ile dış ticaret arasındaki tamamlayıcılık ilişkisine dikkat çekmektedir.

Makalede Amerika'ya 67 ülke tarafından 1974-1994 yılları arasında yapılan DYY'lerin dış ticaret üzerindeki etkileri 4 farklı endüstri için araştırılmıştır.
Eğer DYY'ler ev sahibi ülke ekonomisinde bilgi dışsallıklarının oluşumunu sağlayarak merkez ülkeye ait üretim tarzını kullanma yönünde uyarıcı etkide bulunursa, ev sahibi ve merkez ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminde artış yaratacağı ifade edilmektedir. Ayrıca yabancı firmalar yurtiçi firmaların piyasa payını ele geçirir ise Amerikan girdi kullanım tarzı yabancı girdi kullanım tarzına dönüşeceği için ithal girdi talebi üzerinde arttırıcı etki yaratacaktır.

Ürün, endüstri ve genel imalât sektörlerine yönelik olarak yapılan DYY'lerin ithalat üzerinde yarattığı etkiye baktığımızda ürün ve endüstri değişkenlerinin ithalatla negatif oysa imalât sektörü ile pozitif ilişkili olduğu gözlenmiştir. İmalât sektörüne yapılacak bir DYY, ithalatta artış yaratarak DYY ile ticaret arasında tamamlayıcılık ilişkisi sergileyecektir. Diğer bir ifadeyle Amerikan imalât sanayine yönelik olarak yapılan DYY'lerin ülke ekonomisine sağladığı ticaret gelirinin bir kısmı merkez ülkeye ithal girdi kullanımı nedeniyle transfer edilecektir.

Uygulamadan elde edilen bir diğer sonuç ise DYY'lerde meydana gelen %10'luk bir artış ithalat talebini %1.5 oranında arttıracaktır. Bu sonuç ekonometrik olarak çok fazla önemli olmasa da literatürde değerlendirildiğinde oldukça önemlidir.

Bir diğer bulgu da DYY'lerin hızlı iletişim bağlantılarını uyarıcı etkide bulunarak, meydana getirdiği alt yapı imkânlarıyla ticaret üzerinde uyarıcı etkide (pozitif) bulunabileceği ifade edilmektedir.

Lipsey ve Weiss'in (1981) yaptıkları çalışmada ÇUŞ'ların ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde ihracat odaklı yatırımda bulunmaları için öncelikle ev sahibi ülkenin piyasa genişliği, üçüncü ülkelerle olan fiziki uzaklık ve Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) üyelik gibi dünya ekonomik sistemine entegresyon durumlarını dikkate almaktadır.

Lipsey ve Weiss (1981) çalışmalarının uygulama bölümünde Amerika ile ihracat gücü yüksek 13 ülkenin 44 ev sahibi ülkeye yönelik DYY'leri ile dış ticaretleri arasındaki ilişkilerin tamamlayıcılık mı yoksa, ikame etkisi mi gösterdiği araştırılmıştır. 1970 yılına ilişkin verilerin kullanılarak yapıldığı bu çalışmada ağırlıklı olarak imalât sektörünün 14 alt bölümüne yönelik olarak gerçekleştirilen Amerikan DYY'lerinin Amerikan ihracatını arttırarak tamamlayıcılık ilişkisi sergilediği ancak diğer 13 ülke tarafından aynı ev sahibi ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen DYY'lerin ev sahibi ülkelerin Amerika'dan yaptığı ihracatı azalttığı yani ikame ettiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Alıcı ve Ucal (2003) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise Türkiye'ye yönelik olarak yapılan DYY'lerin ülkenin ekonomik büyüme ve dış ticaret performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Uygulamada ihracat (epi), endüstriyel üretim (ipi) ve doğrudan yabancı yatırımlar (fdı) olmak üzere üç açıklayıcı değişkenin dahil olduğu VAR modeli kullanılmıştır. 1987.I-2002.IV dönemine ilişkin verilerin kullanılarak yapıldığı çalışmada DYY'lerin ne ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif dışsallık yarattığı yönünde, ne de ülkenin ihracat performansında artış yarattığı yönünde herhangibir bulgu elde edilememiştir. Kısacası DYY'ler ile ekonomik büyüme ve ihracat arasında herhangibir nedensellik bağlantısı kurulamamıştır.

Blömstrom, Lipsey ve Kulchycky (1987) çalışmalarında İsveç ve Amerikan ÇUŞ'larının yabancı ülkelerde bulundukları yatırımlarında meydana gelen bir artışın bu ülkelerin ihracatında bir artış yaratıp yaratmadığını araştırmışlardır.

Yedi farklı endüstüriye yönelik 1978 yılı yatay kesit verilerin kullanılarak sıradan en küçük kareler ve iki aşamalı en küçük kareler yönteminin uygulandığı çalışmada İsveç ÇUŞ'larının Finlandiya, Norveç ve Danimarka'ya yönelik olarak

gerçekleştirdiği yatırımların İsveç ihracatını arttırıcı etki yarattığı dolayısıyla ülkenin DYY'leri ile ihracatı arasında tamamlayıcı ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yurt dışında dört farklı endüstride DYY'de bulunan Amerikan ÇUŞ'larının Amerikan ihracatı üzerinde etkisine baktığımızda ÇUŞ'ların sahiplik derecesinin ihracat üzerinde etkili olduğunu, azınlık sahipli ÇUŞ'ların ana ülkeden daha fazla ihracat yapılmasına imkân sağladığı çünkü gerekli aramalı üretecek teknolojiye sahip olmadıkları ifade edilirken, Amerikan ÇUŞ'larının ülkenin ihracatını arttırıcı etkide bulunmadığı, hatta ihracatı azaltıcı etkide bulunduğu dolayısıyla DYY'ler ve ihracat arasında ikame ilşkisinin bulunduğu yönünde sonuca ulaşmışlardır.

Pacheco Lopez'in (2004) Meksika ekonomisi üzerinde yaptığı araştırmada ise ülkeye gelen DYY'lerin ülkenin dış ticaret dengesi üzerinde ne yönde etki yarattığı araştırılmıştır.

Meksika'nın NAFTA ile 1980 ortalarında başlayan serbest ticaret anlaşması ilişkisi, ülkeye olan DYY girişini arttırmıştır. UNCTAD'ın 2002 yılı araştırmasına göre, Meksika 2001 yılında Latin Amerika'da en fazla DYY girişi elde eden ülke, WTO'nun (Dünya Ticaret Örgütü) araştırmasına göre ise, ikinci en büyük ülke olarak gösterilmektedir.

Meksika bir taraftan NAFTA ile olan ekonomik entegrasyon bağlamında yabancı yatırımlara ilişkin konularda liberalleşme eğiliminde bulunurken, diğer taraftan da birçok Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinden daha fazla DYY girişi elde edebilmek için ikili anlaşmalarda bulunmuştur. Meksika ile İsviçre, Arjantin, Fransa, Danimarka, Portekiz, Hollanda arasında tamamlanan Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Almanya, Küba, İtalya, İsveç, Yunanistan ve Güney Kore ile halen devam eden ikili anlaşmalar söz konusudur. Burada dikkat çeken nokta, bir çok ikili anlaşma olmasına karşın Meksika'ya esas DYY girişi Amerika'dan sağlanmaktadır. Bunun arkasındaki neden Meksika'nın yerleşim yeri avantajıdır. Çünkü Meksika'ya yapılan DYY'lerin çoğu kendi iç piyasalarından ziyade, Kuzey Amerika'ya olan yakınlığından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan yabancı yatırımcıların bu ülkeyi tercih sebebi, işgücü bolluğu ve buna bağlı olarak ücret düşüklüğünden ileri gelmektedir. Kısacası bu iki faktör Meksika'nın önemli miktarda DYY girişi elde etmesini ve bu DYY'lerin % 60'dan fazlasının da Amerikan kaynaklı olmasını sağlamıştır.

Meksika'nın DYY elde etme başarısını belirleyen bir diğer faktör ise, Meksika hükümetinin daha az kısıtlayıcı çevresel düzenlemelere yer vermesidir. Çünkü, bir çok

ülke çevreye zarar verdiği gerekçesiyle yatırımlarda kısıtlamalar getirebilmektedir (İncesulu, 1993).

Meksika ekonomisine baktığımızda DYY'lerin % 67.3'ünün imalât sektörüne yönelik olduğu ayrıca taşıma ve telekomünikasyon alanında önemli girişler elde edildiği gözlenmiştir. 1999 yılında finansal liberalleşme hareketleriyle birlikte Meksika'nın en büyük ticari bankası BANAMEX'in Citiycorp tarafından satın alınmasıyla büyük DYY girişi elde edilmiştir. Bu yatırım 2001 yılında toplam DYY girişinin %50'sinden fazlasını teşkil etmiştir.

Makalede meksika'nın ithalat ve ihracatı ile DYY girişi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Ülkelerin zamanla ihracat yaptığı ülkeye yönelik sosyal, kültürel, ekonomik bilgileri edinmeleri halinde bu ülkelerde DYY yapılmasına karar verebileceği gibi diğer taraftan ÇUŞ'ların kendi ticari faaliyette bulunduğu üçüncü ülkelere de, ev sahibi ülkeden ihracat yapılmasını sağlayabilir. Kısacası bir taraftan ihracatın DYY'leri , diğer taraftan DYY'lerin ise, ihracatı uyardığı yönünde nedensellik ilişkisi gözlenmiştir. Bununla birlikte konuya ithalat açısından baktığımızda eğer, bir ülkede yoğun bir ithalat var ise, burada uygun bir ticari ortamın (geniş bir piyasa) varolduğu, dolayısıyla DYY girişi için uygun olacağı düşünülürken diğer taraftan ÇUŞ'ların kuruluşu ile ana ülkeden hammadde ithalatında artış gözlenebileceği ortaya çıkmıştır. Kısacası hem ithalatın hem de ihracatın DYY'ler ile nedensellik ilişkisi sergiledikleri gözlenmiştir.

Meksika için yapılan araştırmada ülkenin DYY girişi yanısıra ihracat konusunda da oldukça başarılı olduğu 1995-2000 yılları arasında yapılan araştırmada dünyanın en büyük 20 ihracatçısı arasında bulunduğu sonucu elde edilmiştir. Araştırmada esas dikkat çekici nokta, 2000 yılında ülkenin toplam ihracatının yaklaşık %30'u Amerikan ÇUŞ'ları tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla DYY'lerin Meksika'nın dış ticaretini arttırdığı söylenebilir. Ancak bu durumun ekonomi üzerindeki etkisinin olumlu olduğu söylenememektedir. DYY'lerin Meksika ekonomisi üzerinde ek sermaye, yeni teknoloji, daha iyi yönetim ve piyasa stratejisi gibi konularda olumlu etkileri gözlenirken, ÇUŞ'ların ülkenin ihracat yaptığı imalât sektörlerinde yoğunlaşması, yurtiçi firmaların rekabet gücünü azaltması ve üretimlerinde ithal girdiler kullanması, DYY'lerin ekonominin genelinde olumsuz etkisine neden olmuştur.

DYY'lerin Meksika ekonomisi üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi de, ülkede kutuplaşmaya neden olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bölgeler arsında gelişme farklılıklarına neden olmasıdır. Ülkenin kuzey kesiminin ihracat aktivitesinin yüksek

olması nedeniyle DYY'ler burada yoğunlaşırken, ülkenin güney kesiminin daha durgun bir tutum sergilediği gözlenmiştir.

Diğer taraftan ülkeye gelen DYY'lerin birleşme ve satın alma şeklinde olması, verimlilik üzerinde etkisi olmayan veya ticaret sektörü ile ilgisi olmayan yatırımlar olması durumunda, bu yatırımların ülkenin ekonomik performansı üzerinde olumlu etki yaratmayacağı belirtilmektedir. BANAMEX'in satın alınması bu durumun en güzel örneğidir (Pacheco Lopez, 2004).

Meksika ekonomisindeki durumun bir benzeri de Japonya üzerinde ortaya çıkmaktadır. Japonya'nın uluslararası üretim sistemlerine katılmasıyla DYY'ler ve ticaret arasındaki ilişki kuvvetlenmiştir. Bu etkiye bağlı olarak Japonya'nın hem ticaret kompozisyonunda hem de ticaret hacminde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. DYY'lerdeki bir artış hem ihracat hem de ithalat hacminde artış yaratmıştır.

UNCTAD (1999) tarafından yapılan bir araştırmada genel anlamda Japonya'da faaliyette bulunan ÇUŞ'ların ticaret üzerinde negatif etkisi gözlenmiştir. 1991-1995 döneminde Japonya'daki ÇUŞ'ların ihracatta artış yaratmasıyla birlikte yabancı firmaların ithalatta da artış yarattığı gözlenmiştir. 1991 mali yılında ÇUŞ'ların dış ticaret dengesine olan katkısı 5 milyar $'iken 1995'de bu katkı 0,35 milyar $ ile sınırlı kalmıştır. Bu etkinin nedeni 1990-1995 döneminde tekstil, taşıma araçları ve elektrikli makine sanayine yönelik DYY'lerin ithalat artışından kaynaklanmaktadır (UNCTAD, 1999, s 75-78).

Makkı ve Somwaru (2004) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, 66 GOÜ'nün 1970-2000 yılları arasındaki 30 yıllık dönemini kapsayan yatay veri seti kullanılarak DYY'ler ile dış ticaret, beşeri sermaye ve yurt içi yatırımlar arasındaki etkileşimin ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

Gerek DYY'lerin, gerekse dış ticaretin GOÜ'lerin ekonomik performanslarının iyileştirilmesinde önemli bir katalizör olduğu çünkü, DYY'ler ev sahibi ülkeye bir yandan teknoloji transferinde bulunurken diğer yandan beşeri sermayenin ve kurumsal yapının gelişmesine katkı sağlayacağı; ticaretin ise, mal ve hizmet üretiminde etkinlik yaratarak, üretimin daha verimli gerçekleştirilen ülkeye kaymasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir.

Çalışmada yurt içi yatırımlar, DYY'ler, kişi başına GSYİH'nin büyüme oranı, mal ve hizmet ticareti, beşeri sermaye stoğu, enflasyon oranı, kâr, gelir ve sermaye

kazancı üzerinden alınan vergi, hükümet harcamaları açıklayıcı değişkenler olarak kabul edilmiştir.

Uygulmadan elde edilen sonuç, DYY'lerin ve ticaretin gelişmekte olan ülke ekonomisi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ayrıca DYY'lerin etkisinin dış ticaretten daha kuvvetli olduğu, bu etkinin ülkenin beşeri sermaye stokuna ve DYY'ler ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiye bağlı olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan DYY'ler ile ticaret arasında pozitif kuvvetli etkileşim olduğu sonucu elde edilmiştir (Makkı, Somwaru, 2004).

Birçok çalışmada DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomileri üzerindeki etkileri tartışılırken, Gopınath, Echeverrıa (2004) tarafından hazırlanan bu makalede DYY çıkışının ana ülke üzerinde yarattığı etkiye dikkat çekilmektedir. Ana ülkeden çıkan DYY'ler ülkede kaynak sıkıntısı yaratarak iş imkânlarında daralmaya neden olacağı diğer taraftan teknolojik liderliğin bilgi yayılması yoluyla erozyona uğrayacağı ifade edilmektedir.

Bu çalışmada gravity model kullanılarak fiziksel ve kurumsal farklılıkların DYY ve dış ticaret ilişkisine olan etkisi araştırılmıştır.

DYY'ler ve dış ticaret işlemleri için gerekli kurumsal gereksinimler farklılık arz etmektedir. Ticari ilişkilerde mali sorumluluklar, rüşvet kontrolleri ve diğer kurumsal göstergelere dikkat edilmezken, DYY'lerde ülkenin yönetim göstergeleri ve kurumsal yapıları önemli unsurlar olabilmektedir

Uygulamada 1989-1998 dönemi için Fransa, Amerika, İngiltere, Hollanda, Almanya ve Japonya'nın bulunduğu 6 ana ülke ve 10 ev sahibi ülke arasındaki panel veri seti kullanılmıştır. Elde edilen sonuç, ülkeler arasındaki fiziki uzaklık arttıkça ihracat odaklı üretimden DYY tarzı üretime kayma olacağını ayrıca, kişi başına GSYİH ve potansiyel piyasa büyüklüğünün hem ticaret, hem de DYY'ler üzerinde pozitif etkiye sahip faktörler olduğu sonucu elde edilmiştir. Kurumsal ve ekonomik yetkinlik bir taraftan DYY girişini etkilerken diğer taraftan DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde yarattığı olumlu etki de kurumların kendilerini yeniliyebilmelerine imkân sağlayacaktır.

Ayrıca makaleden elde edilen bir diğer sonuç ise, bölgesel ticaret anlaşmalarının ticaret üzerindeki etkisi DYY'lerden daha faydalı olduğu yönündedir. UNCTAD (1999) tarafından 52 gelişmiş ve GOÜ için yatay veri seti kullanılarak yapılan çalışmada ülkeye giriş yapan DYY miktarı ile ülkenin ihracat performansı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Uygulamada 1995 yılına ilişkin veriler kullanılırken imalât ihracatı

bağımlı değişken, kişi başına DYY girişi, ar-ge harcamaları, sermaye başına imalat değerleri açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulamadan elde edilen sonuç DYY girişi ile imalât sanayine yönelik ihracat arasında pozitif-kuvvetli bir ilişki gözlenmiştir. Özellikle DYY girişi yüksek teknolojili ürünlerin ihracatında daha önemli bir etkiye sahiptir. Kişi başına DYY'deki %1'lik bir artış, yüksek teknolojili ürün ihracatında %0,55, orta teknolojili ürünlerde %0,31, düşük teknolojili ürünlerde ise %0,28 oranında artış yarattığı sonucu elde edilmiştir (UNCTAD, 1999, 279).

UNCTAD'ın (2003) yapmış olduğu bir diğer araştırmada ise gösterilebilecek en iyi ülke örneği Çin'dir. GOÜ'ler grubunda önde gelen Çin'in bu performansı yakalayabilmesinde en önemli etken olarak ülkeye gelen DYY'lerin ülkenin imalât sektörüne yönelik ihracat performansında artış yaratmasından kaynaklanmaktadır. 2000 yılı içerisinde bazı yüksek teknolojili endüstrilerdeki ihracatın önemli bir kısmının yabancı firmalar tarafından gerçekleştirdiği gözlenmiştir. Örneğin cep telefonu üretimine yönelik firmaların yaklaşık %96'sı yabancı ortaklıdır. Ayrıca 2000-2001 döneminde Çin'e gelen yabancı yatırımların 3/2 imalât sektörüne yöneliktir (UNCTAD, 2003; 365).

Çin'in DYY'lerden en fazla katkı sağlayan ülke olmasında uyguladığı politika oldukça önem arz etmektedir. Çin'in yabancı sermaye mevzuatına göre, ÇUŞ'lar üretim için ihtiyaç duyduğu hammadde, yarı işlenmiş mamul, fuel-oil, yardımcı techizat gibi maddeleri öncelikle Çin kaynaklarından sağlayacaklar, temin edilememesi durumunda şirket döviz kaynaklarıyla bu faktörleri dışardan ihraç edebilecektir. Diğer tarftan şirket ürettiği ürünleri dışarıda pazarlamaya özen göstermelidir. Bu amaçla, ihraç ürünlerini yabancı pazarlarda doğrudan bir şekilde pazarlar veya diğer ülkelerde faliyet gösteren ilişkili şirketleri ile veya Çin'in dış ticaret kuruluşları aracılığıyla dünya pazarlarına sunar. Aynı zamanda şirket ürünlerini gerekirse Çin pazarında da satabilecektir (Karluk, 1983; 83).

GOÜ'lerin önde gelenlerinden bir diğeri olan Hindistan ile Çin'i karşılaştırdığımızda DYY girişi açısından Hindistan'ın Çin'in çok gerisinde kaldığı gözlenmiştir. Çin 'in DYY girişi 1990'larda 3,5 milyar $'dan 2002 yılında 52,7 milyar $'a ulaşmıştır. Aynı dönem için Hindistan'ın DYY girişi 0,4 milyar $'dan 5,5 milyar $ düzeyine yükselmiştir. Bu durumun nedeni, Çin'in ekonomik büyüme performansının daha iyi , fiziki altyapı yatırımlarının daha rekabetçi, doğal kaynak yapısının yatırımlara daha uygun olması ayrıca Çin'in DYY'ler için uyguladığı politikaların daha cazip

olması olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, Hindistan'ında İngilizce dil becerileri ve teknik insan gücü bakımından avantajlı olduğu gözlenmiştir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise, Hindistan'a gelen DYY'lerin çok düşük bir kısmının ihracata yönelik olduğudur. Son dönemde imalât sanayine yönelik yatırımların %10'dan daha düşük bir kısmı ihracata yöneliktir (UNCTAD, 2003, 365).

Son dönemde dünya ekonomisinde DYY konusunda yaşanan dalgalanmalara rağmen son 20 yıllık dönemde, Çin'in DYY girişindeki başarısı ve buna bağlı olarak ekonomik performansındaki yükselme devam etmiştir. Ülkeye olan DYY girişlerinin önemli bir kısmı denizaşırı bölgedeki Çin'liler tarafından sağlanmıştır. Çin'in DYY'ler için uyguladığı strateji sadece sermaye açığını gidermek ve ihracatı arttırmak için değil aynı zamanda teknoloji açığı sorununu çözebilmek için uygulanmaktadır. Çin'in DYY'ler konusundaki başarısına baktığımızda işlem maliyetleri önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İşlem maliyetlerini belirleyen unsurlara baktığımızda ise, kültürel ve dile ait eğilimler Çin'de DYY yapmanın maliyetini azaltmaktadır. Diğer taraftan ekonomik kurumlardaki benzerlikler de DYY girişinde önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik kurum ile ifade edilen hangi firmanın neyi, ne kadar üreteceğini, nerede satacağını hangi maddeleri kullanacağını belirlediği merkezi plânlama teşkilatıdır. Ayrıca "Guanxi sistemi" olarak adlandırılan sistem ise, firmalar ile hükümet daireleri arasındaki bağlantıyı sağlayan bir sistemdir. Firmaların hammaddelerinin, malların ve diğer malların dağıtımını kontrol eden su, elektrik gibi tedariklerin sağlanmasındaki önemli bir etken olup, DYY girişi üzerinde oldukça etkilidir. DYY'lere yönelik ayrıcalıklı vergi düzenlemeleri, özel ekonomik alanların kurulması diğer maliyet avantajı yaratan unsurlardır. Özel ekonomik alanlar, hükümetin elindeki kıt kaynakları kullanarak ulaşım, iletişim alanlarında ayrıcalıklı bölge ve yönetimde etkinlik sağlamak için yasal bağımsızlık ve bürokratik yoğunluğun azaltıldığı bölgelerdir. Son olarak Çinli işçilerin üretim yeteneklerinin, eğitsel yönlerin ülkeye DYY girişinde etkili faktörler olduğunu belirtmeden geçmek mümkün değildir (Simon Fan; çeviren: Gövdere, 2003).

1979-1999 Dönemine ilişkin olarak Hong-Kong, Kore, Tayvan, Japonya ve ABD'den Çin'e yapılan DYY'lerin nedenlerini açıklamak için F. T. Hsiao ve M.C.W. Hsiao (2004) tarafından yapılan uygulamada panel verilerle unit root ve Cointegrasyon testleri kullanılmıştır. Döviz kuru, ücret farklılıkları, ticari açıklaık ve Kültürel benzerlikle, etik yapı, politik durum ve ekonomi politikaları açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Uygulamadan elde edilen sonuç Çin'in DYY'lere yönelik getiri oranının çok yüksek olmadığını %5.9 ile %6.5'lik dünya ortalamasının ve %6.7 ile gelişmiş ülkelerin gerisinde kalırken %4.4'lük oran ile GOÜ'lerin sadece %1.5'lik üzerindeki bir yükseklik dikkat çekmektedir. Ayrıca yüksek ulusal borç, kırılgan bankacılık sistemi, yolsuzluk ve yönetim açığı DYY'ler açısından dezavantaj olarak gösterilebilmektedir.

Bununla birlikte Hong-Kong ve Tayvan'dan elde edilen DYY girişinde kültürel ve etik benzerliklerin kuvvetli Kore ve Japonya'dan elde edilen DYY'ler üzerinde ise, daha düşük öneme sahip ancak yinede pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.Amerika ve Japonya için, piyasa büyüklüğü, Tayvan ve Kore için ise, ücret farklılıkları Çin'in DYY girişi sağlaması üzerinde belirleyici unsurlardır.

Uygulamadan elde edilen bir diğer önemli bulgu ise ticari açıklık derecesinin DYY girişi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ayrıca DYY'ler ile ticaret arasında tamamlayıcılık ilişkisinin bulunduğu ifade edilirken Tayvan, Kore, Japonya ve Çin'in ekonomik büyüme performansında bu ilişkinin etkili olduğu ifade edilmektedir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ VE EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi

Türkiye'de gerçek anlamda DYY'lerin yasal bir çerçeve içerisinde varolması 1954 yılında 6224 sayılı yasa ile ortaya çıkmasına karşın bu döneme kadar olan zaman içerisinde oluşan gelişmeler ve elde edilen tecrübeler de dikkate değerdir.

Bu anlamda Türkiye'de DYY'leri cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki farklı dönemde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Cumhuriyet öncesi dönem, DYY'ler bakımından kötü bir başlangıç ve acı izler taşıması bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kudretsiz ve kuvvetsiz bir hale gelmesi sonucunda yabancı devletlerin uyruğundaki vatandaşları tanıma zorunluluğunu kabul ettiği, ekonomik, vergi ve ticari ayrıcalıklar yalnız imparatorluğun bünyesini yitirmekle kalmamış, milli ekonomisine kadar tesir edebilen bir durum yaratmıştır. 19.yy'ın ikinci yarısından cumhuriyetin ilanına kadar devam eden devrede yabancılara tanınan bu imtiyazlar, kapitülasyonlar olarak adlandırılmaktadır. Yabancı yatırımcılara hukuki ve siyasi üstünlükler sağlayan kapitülasyonlar, bugünkü yabancı sermaye yatırımlarından çok farklı ve değişik bir anlam taşımaktadır. Kapitülasyonların özelliği, yatırım yapmış olan yabancı sermayelerin kendi kanunlarına tabii olmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her türlü kontrol ve mevzuatının dışında kalmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk önemli yabancı sermaye 1851 Kırım harbinden sonra hazinenin müşkül duruma düşmesi sonucunda İngiltere ve Fransa'dan borç alınması bu ülkelerin imparatorluğun güçsüzlüğünü fırsat bilerek alınan borçların kullanım alanlarını denetlemek şeklinde başlayarak daha sonra kendi işletmelerini faaliyete geçirerek her türlü kontrol dışı kalabilme iznini almayı başarmalarıyla ortaya çıkmıştır (Zeytinoğlu,1966; s 113-115).

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yatırımlar daha çok kamu hizmetleri ile bazı doğal kaynakların işletilmesi alanlarında yoğunlaşmışlardır. Bunlar arasında deniz ve kara yolu taşımacılığı, elektrik, telefon, tramvay, havagazı ve şehir suyu işletmeciliği

gibi alt yapı yatırımları ile banka ve sigortacılık gibi hizmetler sektörüne yöneliktir. Sanayi alanında ise, üretim ana merkezlerin bulunduğu ülkede yapılıyor ve öteki piyasalara buradan ihraç ediliyordu (Seyidoğlu,1998, 737, Emil, 2003).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni yöneticiler, yabancı sermayeye ülkenin kalkınmasında katkıda bulunması kaydıyla hoşgörü ile bakmalarına rağmen Osmanlı döneminden kalan özel statülü, kendine has imtiyazları bulunan ve milli ekonominin gelişimini olumsuz etkileyeceği düşünülen yabancı yatırımların bedelleri ödenmek suretiyle millileştirilmesi çalışması ülkeye istenilen ölçüde yabancı sermaye gelmesini engellemiştir. Oysa millileştirme çalışmaları yanı sıra ülke kalkınmasına yardımcı olabileceği düşüncesiyle, özel imtiyazlar ve cumhuriyet kanunlarına tabii olmak üzere yabancı yatırımlara güvence verilmiştir (Seyidoğlu,1998; 737; Uludağ, 1988, 492; Karluk, 1983; s 45-46; Emil, 2003; Cömert, 1998).

İkinci dünya savaşından sonra, dünyada görülmeye başlayan liberalleşme akımlarına paralel olarak, Türkiye'de de yabancı sermaye yatırımlarına daha olumlu bakılmaya başlandı.

1954 yılına kadar geçen sürede yabancı sermaye ve yabancı sermayeli şirketler konusunda yasal bazı düzenlemeler getirilmiştir. Bunlar; 1947 yılındaki Türk Parasının Kıymetini Koruma Yasasına ilişkin olarak çıkarılan 13 sayılı Bakanlar Kurulu Yasası, 1950 yılındaki 5583 sayılı yasa ve 1951 yılındaki 5821 sayılı yasalardır.

1950'den sonra yabancı sermaye konusundaki tutum daha da belirginleşerek Türkiye'de yabancı sermayenin gerçek anlamıyla teşvikinin 18.01.1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile gerçekleştiği gözlenmiştir.
Bununla birlikte kanunun hazırlanması ile ilgili olarak gösterilen serbestlik anlayışı daha sonra uygulamada gösterilmemiştir. Bu nedenle 1980'lerin başına kadar Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarı 300 milyon $'a ulaşmazken yatırım yapan şirket sayısı 100'ü aşmamıştır.

24 Ocak 1980'de yayınlanan 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ise, bir mevzuat değişikliği olmakla birlikte köklü, süratli ve akılcı çözümleri bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye, 1980'li yıllarda başlayan liberalizasyon politikaları ve kambiyo mevzuatında yapılan değişiklikler ile yürürlüğe konulan yabancı sermaye çerçeve kararları dikkate alındığında, bu alanda en liberal mevzuata sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bu düzenlemeler sonucunda istikrar programının uygulamaya konulmasıyla 1980-1981 döneminde yabancı sermaye 97 milyon $'dan 337 milyon $'a ulaşarak ilk önemli sıçramayı, 1986-1987 döneminde ise,

364 milyon $'dan 655 milyon $'a ulaşarak ikinci önemli sıçramayı gerçekleştirmiştir. OECD tarafından yayınlanan rapora göre 1985 sonu itibariyle dünyadaki toplam yabancı sermaye yatırımları 700 milyar $ olup, son yıllardaki yıllık ortalama yabancı yatırım hızı yaklaşık 50 milyar $ olarak gözönüne alındığında yine de yabancı sermayeden yeterince istifade edemediğimiz ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nedeni çoğunlukla ülkedeki siyasi istikrarsızlıklar olmakla beraber dünyadaki ekonomik konjonktürlerin de etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir (Akdiş, 1998; DPT, 1987; DYSY Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, 8; Güçlü, 2004; Emil, 2003; Cömert, 1998).

Türkiye'nin yabancı sermaye mevzuatına göre, yabancı firmalar Türk firmalarla aynı haklara sahiptir. Ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak üzere, yatırım faaliyetlerinin Türk özel sektörüne açık olduğu sahalarda, tekel veya özel imtiyaz teşkil etmemek kaydıyla, yabancıların her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetleri serbesttir. Yabancı ortak payına ilişkin herhangi bir yüzde sınırlaması olmadığı gibi, kâr transferleri de serbestçe yapılabilmektedir.

Türk ekonomisi için DYY'lerden beklenen katkı diğer ülkelerin beklentisinden farklı değildir. Ülkenin milli gelir düzeyi ile istihdam seviyesinin arttırılması, ileri üretim teknoloji ve yönetim tekniklerinin getirilmesi, ülkenin dış ekonomik entegrasyonunun sağlanmasına katkıda bulunmasıdır (DPT, Yabancı Sermaye Raporu 1993-1995).

1980 Yılından itibaren yabancı sermaye çerçeve kararları, 1986, 1992 ve 1995 yıllarında olmak üzere üç kez değiştirilmiştir. Ancak bu güne kadar DYY'lerin hukuksal altyapısını oluşturan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu günün ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalınca 05.6.2003 tarihinde 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla, yabancı yatırımcıların haklarının uluslararası standartlarda koruma altına alınması, yabancı yatırımların özendirilmesi, yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesi ve tespit edilen politikalar yoluyla DYY'lerin özendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca kanunda yabancı yatırımcı tanımı genişletilip yurt dışındaki Türk vatandaşları da yabancı yatırımcı kabul edilerek, yabancı yatırımcıların yatırım konuları ile ilgili herhangi bir sınırlama olmadığı gibi asgari sermaye ve sermayenin getiriliş süresi ve belgelenmesi konusunda da bir düzenleme yer almamaktadır. Kanun, yabancı, yatırımcıların gelmelerine tamamen yeter ki gelsinler zihniyeti ile düzenlenmiştir.

Bununla birlikte, her ne kadar kanundaki olumlu değişiklikler yabancı sermaye açısından önemli olsa da ülke tercihinde tek kriter değildir. Zaten yeni kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki yabancı sermaye girişindeki yaşanan gelişmeler bu durumu destekler niteliktedir (Doğrusöz, 2003; DYSY Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000).

3.2. Türkiye'nin DYY'ler Açısından Avantajları ve Dezavantajları

Türkiye DYY'ler açısından avantaj ve dezavantajları bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle ülkenin avantajlarına baktığımızda DYY'ler açısından oldukça cazip bir ülkedir.

Türkiye, Doğu ile Batı'nın kesiştiği noktada, coğrafi konum olarak önemli bir yerde bulunmaktadır. Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmesi, Orta Doğu, Kafkas ve Türk Cumhuriyetleri ile olan bağı yabancı yatırımcılar için, cezbedici bir özellik taşımaktadır. Ayrıca Orta Doğu ve Kafkas petrolü ile Orta Asya doğal gazı ve Batı arasında bir geçiş kapısı konumundadır.

Diğer taraftan Türkiye maddi değeri yüksek, değerli maden yataklarına sahip bir ülkedir. Özellikle bor minerali başta olmak üzere mermer, krom, bakır bol bulunan diğer madenlerdir. Toplam madenlerden elde edilen gelir GSYİH'nin yaklaşık %10'luk kısmını teşkil etmektedir. Birçok yabancı firma bu değerli maden yataklarını işletmeyi arzu etmektedir. Ayrıca Türkiye'deki maden yataklarını yabancı işletmelerin işletmesinin ülke açısından birçok olumlu etkisi vardır. Bir taraftan çevresel standartlarda iyileşme yaratırken, diğer taraftan hem madenciliğe yönelik yeni teknolojilerin ülkeye gelmesinde hem de altyapı sistemlerinde iyileşme yaratılmasında etkilidir. Bir diğer etkisi ise istihdam alanında kendini göstermektedir. 2001 yılı Haziran ayı itibariyle bu sektörden 250'si doğrudan 1200'ü ise dolaylı olmak üzere 1400-1500 kişi istihdam edilmektedir (Dutz, Us, Yılmaz, 2003; Cömert, 1998).

Yaklaşık 70 milyon nüfusu ve artan alım gücü ile yabancı yatırımcılar için büyük ve hareketli bir Pazar oluşturmaktadır.

Türkiye, dinamik ve birçok OECD ülkesi ile karşılaştırıldığında büyüme potansiyeli yüksek (2004 yılı itibariyle %9.9) olan bir ülke konumundadır. Dünya Ticaret Örgütü göstergelerine göre Türkiye, dünya ticaretinde en dinamik 20 ülke arasında yer almaktadır.

Eğitilmiş, nitelikli ve çabuk öğrenen işgücü Türkiye'nin bir diğer önemli avantajı olarak gösterilmesine karşın 2003 yılında Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi'nin (MID) yayınladığı dünya rekabet yıllığına göre 57 ülke içinde Türkiye ve Rusya imâlat sanayinde iş gücü maliyet artışında en önde gelen iki ülkedir. AB'ye katılan ülkelerdeki artıştan kat kat yüksek bir artışa sahiptirler. Maliyetlerdeki artış hızının ülkenin rekabet gücünü azalttığı ifade edilmiştir (26.07.2004, Hürriyet).

Haberleşme ve diğer altyapı hizmetleri yatırımcıların ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeydedir.

Özelleştirme programının uygulanmasının ivme kazanması da DYY girişini hızlandıracak bir diğer etkendir.

Uluslararası tahkime ilişkin yasal düzenlemelerin yapılmış olması ve enerji ile diğer altyapı alanlarında özel sektörün yatırım yapmasına imkân tanınmış olması yabancı yatırım girişine katkı sağlayacaktır (DEİK, 2000; Karluk, 2004; DYSY Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000; Güçlü, 2004).

En önemli hususlardan bir diğeri de Türkiye'nin AB'ye üyeliğidir. 17 Aralık 2004 tarihinde Türkiye'nin AB'ye adaylık başvurusuna ilişkin olumlu gelişmelerin DYY girişinde olumlu etki yaratması beklenmektedir[21].

Bu konuda Demirel ve Koç (2004) tarafından 1970-2002 dönemine ilişkin olarak İsveç ve Finlandiya için oluşturulan model çerçevesinde yapılan uygulamada birliğe üyeliğin DYY girişinde artış yarattığı gözlenmiştir. Model;

$$DYSY = \alpha_1 + \beta_1 D + \beta_2 T + \beta_3 GSY\dot{I}H_t + \Sigma_t$$

$T_k =$Üyeliğe kabul yılını göstermekte, $D =$kukla değişkenler,

Birliğe üyeliğin Türkiye üzerinde DYY girişi açısından olumlu etki yaratması, birliğe uyum nedeniyle yabancı yatırımcıların önündeki engellerin kaldırılmasına bağlanmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki uygulamada AB'ye üye 9 ülke üzerinde Granger nedensellik testi sonucunda nedenselliğin yönünün GSYİH'den DYY'ye doğru olduğu sonucu elde edilmiştir. Buradan çıkan sonuç Türkiye'nin birliğe üyeliğin yanısıra reel GSYİH'sinde artış ve DYY'ler için politika uygulamalarında da kararlılık olması gerektiğini göstermektedir.

[21] Avrupa Birliğinden müzakere tarihi alınmasının, Avrupa Birliğine girilmesi yönündeki diğer gelişmelerin Türkiye'nin sorunlarını otomatikman çözeceği anlayışının yanlış ve tehlikeli olduğu bu konuda hem Türkiye'nin önünde birçok giriş engelinin bulunduğu ve her gün yenilerinin eklendiği ayrıca giriş sağlansa bile Türkiye'nin savaşacağı birçok sorun çözüm bekleyecektir, Bulutay, 2005.

DYY'ler açısından Türkiye'nin dezavantajlarına baktığımızda siyasi istikrarsızlık, siyasi irade eksikliği öncelikle dikkat çekmektedir. 1999-2000 döneminde Türkiye'de 11 hükümet değişikliği yaşanmıştır. Aynı dönemde değişimin hızlı olduğu Polonya, Macaristan gibi ülkelere baktığımızda benzer durumun mevcut olduğu gözlenmiştir. Ancak Türkiye'de hükümet değişiklikleri devlet mekanizmasında önemli kadro ve tavır değişikliklerine neden olmaktadır. Siyasi istikrarsızlık ekonomik istikrarı birebir etkilemektedir. Bunun doğal sonucu olarak siyasi irade eksikliği son derece belirgin ve yatırımcıların cesaretini kıran en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Türkiye, inişli çıkışlı bir politikaya ve ekonomiye sahip, yatırımcıların ani politika değişiklikleri ve sürekli ihale iptalleri ile karşı karşıya kaldığı bir ülke olarak algılanmaktadır. Kesintisiz olarak 20-25 yıldır yaşanan ve kronikleşen enflasyon, alınan ekonomik kararların tam olarak uygulanmaması, sık sık değişikliklere uğraması yabancı yatırımcının önünü görmesine ve uzun dönemli plân yapmasına engel olmaktadır.

Bu belirsizlikler devletin güvenirliliğini önemli ölçüde zedelemektedir. Yabancı yatırımcılar, siyasi kararlılık ve tutarlılık bulunmayışına bağlı güven eksikliğinin, yüksek kâr getirisinden çok daha önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir.

YASED'in üyeleri arasında yaptığı ankette DYY'lerin en önemli sorunları %51 ile yüksek enflasyon ilk sırayı alırken %15 ile yönetimlerin taahütlerini tutmaması %12 ile kredi maliyetlerinin yüksekliği ve %12 ile mevzuatlardaki sık değişiklikler yer almaktadır. En önemli stratejik konular ise; %22 ile kamuda zihniyet reformu ilk sırayı alırken, %22 ile AB mevzuatına uyum, %20 vergi reformu, %17 ile kamu tahütlerinin tutulması, %16 ile enflasyon muhasebesi yer almaktadır (Esener,1997; s 123-125).

Birçok yabancı girişimci Türkiye'nin yabancı sermayeyi istediğinden emin değildir. Hukuk sistemindeki yetersizlikler bu kuşkuyu arttıran nedenlerden biridir. Türkiye'nin AB adaylığı statüsüne olan ilginin nedeni de mevzuat uyumunun hukuk yapısına olumlu etki yaratacağının beklenmesinden kaynaklanmaktadır. Fikri haklar konusunda mevzuat bazında yaşanılan olumlu gelişmelere rağmen, Türkiye'nin bu konuda uluslararası standartların oldukça gerisinde bulunması DYY'leri olumsuz yönde etkilemektedir (Dutz, Us, Yılmaz, 2003).

Teşvikler konusunda ise, çoğu yabancı yatırımcı, Türkiye'nin sunduğu yatırım teşviklerinin enflasyon ve yüksek işgücü maliyetlerini telafi etmekte yetersiz kaldığına inanmakta özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da uygulanan vergi tatili, arsa tahsisi gibi teşvikler ile kıyaslandığında geride kalındığı belirtilmektedir. Örneğin 2004 ağustos ayı itibariyle Uzakdoğulu bir otomobil üreticisi firmanın 700 milyon $'lık sermaye ile 500

bin adet civarında üretim yaparak bunun %90'ını ihraç edeceği bir yatırım için İzmit Körfez'inde uygun arsa aradığı ancak İzmit'in teşvik dışı bir il olduğu bu durumun DYY'ler üzerinde caydırıcı bir etki yaratabileceği düşünülmektedir (29.8.2004, Hürriyet).

Yukarıda da ifade edildiği üzere işgücü maliyeti ve yetersiz eğitim Türkiye'nin DYY açısından avantajı olan aktif işgücünün verimliliğini düşürerek dezavantaj konumuna getirmektedir. 1972-1997 dönemi için Türkiye ve OECD grubu ülkeleri arasında Solow'un (1956-1957) "Büyüme Muhasebesi" olarak adlandırılan yöntemi kullanılarak toplam faktör verimliliği (TFV), işgücü ve sermaye verimliliği ölçütleri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen sonuç Türkiye'nin TFV, OECD ülkeleriyle kıyaslanamayacak kadar düşük ve incelenen dönemde bu ülkelerde gözlenen genel eğilimin aksine önemli bir gelişme gözlenmemiştir. Türkiye'nin TFV, OECD grubunun en yüksek TFV'ne sahip ülkesi olan ABD'nin yalnızca %7'si civarında olduğu gözlenmiştir(Saygılı, Cihan, Yurtoğlu, 2002).

DYY'lerin Türkiye'yi seçmelerinin en büyük etkenlerinden biri olan Pazar büyüklüğü, satın alma gücü düşüklüğü ile alt ve üst gelir grupları arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği nedeniyle dışarıdan algılandığı kadar büyük olmadığı görüşünü çıkarıyor. Ayrıca Türkiye'nin GSMH'sının %25 ile %50'sinin kayıt dışı faaliyetlerle üretildiği tahmin edilmektedir. Kayıt dışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü Pazar payını daralttığı, dolayısıyla haksız rekabete yol açtığı için DYY'ler açısından caydırıcı etki yaratmaktadır.

Altyapı ve lojistik kapasite bakımından DYY'leri çekmede en yüksek performansı elde eden 11 ülke (AB'den İrlanda, Portekiz, İspanya, Orta Avrupa'dan Macaristan, Polonya, Latin Amerika'dan Brezilya, Meksika, Asya'dan Çin, Hong-Kong, Malezya ve Güney Kore) ile Türkiye'yi karşılaştırdığımızda rakiplerine göre Türkiye'nin çok geride kaldığı gözlenmektedir. Elektrik üretim kapasitesi bakımından ise Çin, Brezilya ve Meksika dışındaki rakipleri arasında en düşük seviyeye sahiptir. Sanayi elektriği fiyatı Portekiz hariç, karşılaştırılan tüm ülkelerden yüksektir. Bu durum Türkiye'deki üretimin rekabet gücünü önemli ölçüde azaltmaktadır.

Erdal ve Tatoğlu tarafından Türkiye'nin DYY ortamının değerlendirilmesine yönelik olarak 1980-1998 dönemi için uygulama yapılmıştır. Çalışmada DYY''ler, yurtiçi piyasa büyüklüğü(GSYİH'ye göre), altyapı yatırımları (GSYİH'den aldığı paya göre, iletişim, taşıma ve dağıtım ağlarının kurulmasına yönelik harcamalar), yurtiçi piyasaları büyüme oranı, ekonomik istikrarsızlık, döviz kurunun istikrarsızlığı, ülkenin

ticari açıklığı(ihracat/ithalat oranı ile gösterilmektedir) açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Kullanılan değişkenler sonucun da uygulamadan elde edilen test sonucu aşağıda yer almaktadır.

$$FDI = -22.97 + 2.18(Y) + 1.34(\Delta Y) - 0.45(\Delta E) + 1.46(I) + 1.72(X/M) - 0.024(R)$$

Buradaki denklem sonuçlarından da görüleceği üzere Türkiye'nin DYY girişinde istenilen başarıyı yakalayamamasının arkasındaki neden olarak döviz kurundaki ve siyasi alanlardaki istikrarsızlık dikkat çekmektedir.

Erdilek (2005) tarafından yapılan bir çalışmada ise, Türkiye'ye giren ve Çıkan DYY'lerin karşılaştırmalı analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuç ülkeye giren DYY'lerin çıkanlardan daha düşük seviyede kaldığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun nedeninin, ekonomik ve politik faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Erdilek ekonomik faktörler ile kronikleşen enflasyon, ekonomik istikrarsızlık, yolsuzluk, özelleştirme sağlıksızlığı, enflasyon hesaplamasında görüş darlığı ve altyapı yetersizliğini ifade ederken, ekonomi dışı faktörler ile de kronikleşen politik istikrarsızlığı, terörist saldırıları, DYY'ler için yetersiz mülkiyet hakları koruyuculuğu ifade etmektedir. Gerek ekonomik gerekse ekonomi dışı faktörlerin Türkiye'nin iş ortamı üzerinde negatif etki yarattığını, bu durumun bir taraftan ülkenin Sabancı, Koç ve Anadolu Grup gibi büyük şirketlerinin yurt dışında yatırıma yönelttiğini diğer taraftan ise, ülkeye DYY girişini azalttığı belirtilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu da Diğer GOÜ'ler ile Türkiye karşılaştırıldığında Türkiye'nin hem DYY elde etmede hem de elde edilen DYY'lerden faydalanma hususunda diğer ülkelerin gerisinde kaldığı gözlenmiştir.

Ülkeye daha fazla DYY girişi sağlayabilmek için öncelikle yabancı yatırımlar devlet politikası olarak benimsenmeli, siyasi iradede kararlılık ve tutarlılık sağlanmalı, hukuksal altyapı iyileştirilmeli, enflasyonla mücadele kesintisiz sürdürülmeli, ancak birkaç yıldan önce sonuçlanmayacak bu süreçte enflasyon nedeniyle oluşan kayıpları bir ölçüde bertaraf etmek için enflasyon muhasebesi uygulanmalı, AB'ye adaylık sürecinde gerekli uyum çalışmaları en kısa zamanda yerine getirilmeli, yatırım ortamının tanıtımını üstlenecek bir yatırım promosyon ajansı kurulmalı, yabancılar aleyhine oluşacak ayrımcılık önlenmeli, vergi yükü azaltılarak finans sektörüne yönelik reformlar tamamlanmalı ve yatırım teşvikleri ülkenin ihtiyacı olan teknolojik alanlarda sağlanmalı, çevre ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler güçlendirilmeli, özelleştirmeye kararlılık ile devam edilmeli, eğitim yatırımlarının GSYİH'den aldığı pay arttırılarak

eğitim kurumlarının kapasitesi, çağdaşlığı ve kalitesi arttırılmalı, yolsuzluklarla mücadele edilmeli, DYY'lerin özellikle ihracat ve tedarik üssü etkilerinden faydalanabilmek için altyapı ve lojistik kapasite arttırılmalıdır (DEİK, 2000; Akdiş, 1998; DYSY Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, Erdal, Tatoğlu,2002).

Ülkenin daha fazla DYY girişi elde etmesi için yaratılmaya çalışılan olumlu havanın en olumsuz sonucu, Türkiye'ye DYY'ler dışındaki sermaye hareketlerinin artmasıdır. Bunlar, her şeyden önce, ekonomiye ek borçlar getirmektedir. Ayrıca bilindiği gibi, bunlar kolayca tersine bir eğilime dönüşmekte ve ekonomiyi bunalıma sürükleyebilmektedir. Dolayısıyla uygulanacak politikalarda daha dikkatli olunmalıdır (Bulutay, 2005).

3.3. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Türkiye'de izin verilen DYY'lerin sektörel dağılımı incelendiğin de hizmetler ve imalat sektörlerinin öncü iki sektör olduğu dikkat çekmektedir.

2000-2002 döneminde Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen yabancı sermaye izinlerinin sektörel dağılımına ilişkin yıllıkta, hizmetler sektörü birinci sırayı alırken, bunu imalât, tarım ve madencilik sektörleri takip etmektedir. 2002 yılında düzenlenen 2.243 milyon ABD $ tutarındaki iznin %58'i hizmetler sektörü, %39.77'si imalât sektörü, %1.47'si tarım sektörü ve %0.76'sı madencilik sektöründeki yatırımlara aittir. Burada dikkat çeken husus Türkiye'deki sektörel DYY dağılımının dünyadaki sektörel DYY gelişmeleriyle aynı doğrultuda olduğu yönündedir.

1980-2002 dönemine toplu olarak bakıldığında ise, verilen 33.995 milyon ABD $ tutarındaki iznin 17.931 milyon $'ı imalât (%52.75), 15.138 milyon $'ı hizmetler (%44,53), 608 milyon $ tarım (%1.79) ve 318 milyon $'ı ise, madencilik (%0.94) sektöründeki yatırımlara dağılmış durumdadır. Görüldüğü üzere tarım ve madencilik sektörleri DYY'ler açısından oldukça az ilgi görmektedir.

2001 Yılı itibariyle verilen yabancı sermaye izinleri imalât sanayinde, taşıt araçları imalât sanayi, taşıt araçları yan sanayi, kimyasal ürünler, elektronik sanayi, gıda sanayi, basım-yayın sanayi, içki sanayinde, hizmetler sektöründe ise; bankacılık ve diğer finansal hizmetler, ticaret, haberleşme, yatırım finansmanı, otel, pansiyon, kamping işletmeciliği ve sigortacılık alt sektörlerinde yoğunlaşılmıştır. Tarım

sektöründe ise; hayvancılık, bitkisel üretim, su ürünleri, ormancılık alt sektörlerinde yoğulaşılırken madencilik sektöründe, kömür madenciliği, ham petrol, doğal gaz madenciliği ve metal madenciliği alt sektörler olarak dikkat çekmektedir.

2002 yılında düzenlenen izinler alt sektörler bazında incelendiğinde, gıda sanayi (268 milyo $), ticaret (255 milyon $), bankacılık ve diğer finansal hizmetler (230milyon $), sigortacılık (172 milyon $) ve diğer kimyasal ürünlerin (130 milyon$) ilk beşte yer alan sektörler olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1 Türkiye'de 2002 Yılı İtibariyle Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Sektörel Dağılımı (Milyon TL)

Sektörler	**Firma Adedi**	**Mevcut yab. sermaye**	**Top.Yab. Sermaye içindeki payı(%)**	**Şirketlerin Top. Sermayesi**	**Top. Sermaye İçinde Yab. Ser. Payı (%)**
TARIM	141	219.106.418	% 3.41	239.248.479	% 91.58
MADENCİLİK	92	36.879.791	% 0.58	46.395.229	% 79.49
ENERJİ	53	216.889.269	% 3.38	231.401.753	% 93.73
İMALAT	1.550	2.480.442.692	%38.63	4.211.006.277	% 58.90
HİZMETLER	4.475	3.468.224.090	% 53.99	5.630.025.806	% 61.60
GENEL TOP.	6.311	6.421.542.260	% 100	10.358.077.444	% 62

KAYNAK: T.C. Hazine Müsteşarlığı

Tablo 3.2 1995-2004 Döneminde Türkiye'deki Fiili Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (milyon $)

Yıllar	İmalât San.	Hizmetler	Diğer	Genel Top.
1995	388	534	12	934
1996	424	467	23	914
1997	349	456	47	852
1998	553	362	38	953
1999	353	447	13	813
2000	932	763	12	1.707
2001	846	2.439	3	3.288
2002	78	510	2	590
2003	338	196	12	546
2004	272	766	22	1.060

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı; Mart, 2005; Yabancı Sermaye Raporu

3.4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı

İzin verilen yabancı sermayenin ülke gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, OECD üyesi ülkeler geleneksel ağırlıklarını devam ettirmektedirler. Türkiye'de yatırım yapmasına izin verilen yabancı sermayenin yaklaşık %90 oranındaki kısmı, OECD ülkelerinden ve bunların içinden de büyük bölümü AB ülkelerinden gelmektedir.

Son üç yıllık dönemde sadece izin verilen DYY girişleri değil, aynı zamada fiili girişlerde de OECD ülkelerinin en yüksek paya sahip ülkeler oldukları gözlenmektedir.

Yabancı sermaye izinleri içinde ağırlıklı bir paya sahip olan AB ülkeleri içerisinde ise, toplam izinler açısından bakıldığında ilk sıraları Fransa, Hollanda ve Almanya'nın aldığı görülmektedir.

Tablo 3.3 Türkiye'de 2002 Yılı İtibariyle Faaliyette Bulunmasına İzin Verilen Yabancı Sermayenin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon TL)

Ülkeler	**Firma Adedi**	**Mevcut Yabancı Sermaye**	**Top. Yab. Ser. İçinde Payı (%)**	**Şirketlerin Toplam Sermayesi**	**Top. Ser. İçindeki Yab. Ser. Payı (%)**
OECD Ülkeleri					
Avrupa Birliği Toplam	2.919	4.322.216.861	% 67.31	6.581.787.454	% 65.67
Diğer OECD Ülkeleri Toplam	818	1.337.260.000	% 20.82	2.443.970.425	% 54.72
OECD Ülkeleri Toplamı	3.737	5.659.476.861	% 88.13	9.025.757.879	% 62.70
İSLAM ÜLKELERİ	1.172	137.156.840	% 2.14	260.310.145	% 52.69
DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ	509	52.393.147	% 0.82	120.353.141	% 43.53
ORTA VE GENEY AMERİKA	75	275.550.413	% 4.29	359.881.280	% 89.92
DİĞER ÜLKELER					
Güney Doğu Asya Ülkeleri	145	12.089.551	% 0.19	16.910.762	% 71.94
Diğerleri	669	284.400.374	% 4.43	574.309.831	% 49.52
DİĞER ÜLKELER TOPLAM	818	296.987.205	% 4.62	591.807.211	% 50.18
GENEL TOPLAM	6.311	6.421.564.466	100	10.358.109.656	% 62

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Raporu, 2003

Türkiye'de 2002 yılı itibariyle 6.311 adet yabancı sermayeli firma faaliyet göstermekte olup, bunların toplam sermayeleri 10.358 trilyon TL. ve bunun içindeki yabancı sermaye miktarıda 6.422 trilyon TL. dir; bu miktar toplam sermayenin % 62'sine tekabül etmektedir. 2000, 2001 ve 2002 yıllarında ise, sırasıyla ülkemizde 378, 513 ve 470 adet yabancı sermayeli firma kurulmuştur.

Türkiye'de en fazla DYY'de bulunan ülkelerin gerçekleştirdiği DYY'ler ile Türkiye'nin dış ticareti arasında ilişkinin ikame mi, yoksa tamamlayıcı bir nitelik mi taşıyıp taşımadığı sözkonusu ülkelere ait ÇUŞ'ların ithalat ve ihracatlarını nereden ve hangi ülkelere yönelik olarak gerçekleştirildiğine bakılarak ön bir bilgi elde edilebilmektedir. Bu konuda Göver (2005) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de en fazla DYY'de bulunmasına izin verilen Almanya ÇUŞ'larının, Türkiye'deki en fazla ithalat ve ihracat yapan yabancı sermayeli şirket olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak Almanya'nın Türkiye'deki DYY'leri artarken Türkiye'nin Almanya'dan gerçekleştirdiği ithalat miktarında azalma gözlenmiştir. Buradan Almanya'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği DYY'lerin Türkiye'nin Almanya'dan gerçekleştirdiği ithalatı ikame ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun toplam yabancı sermaye izinleri içindeki payları zaman zaman dalgalanma göstermekle birlikte en fazla sermaye izinleri alan ülkeler arasında yer alan ABD, İtalya, İngiltere gibi ülkelerle Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinde de geçerli olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte, kümülatif olarak en fazla DYY izini elde eden bir diğer ülke olan Fransa'nın gerçekleştirdiği DYY'ler Türkiye'nin Fransa'dan yaptığı ithalatta artış yaratarak tamamlayıcı bir ilişki sergilediği gözlenmiştir.

Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 15 ülke içerisinde yer alan Mısır, Cezayir, İsrail, Romanya gibi ülkelere yapılan ihracat içinde ÇUŞ'ların payı 1996-2002 yılları arasında önemli derecede artış göstermiştir. Örneğin, 1996-1999 yılları arasında Türkiye'nin Cezayir'e yaptığı ihracat içerisinde ÇUŞ'ların payı %5 ile %9.4 iken bu pay 2000, 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla %15,6, %17,6 ve %30,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu seyir ÇUŞ'ların Türkiye'nin bölgesel pazarlara yakınlık avantajı sağlayan coğrafi konumundan giderek daha fazla yararlanmaya başladığının bir göstergesi olarak kabul edilir.

Bir diğer hususta Türkiye'nin en fazla ithalatta bulunduğu Güney Kore ve İsveç'ten 1996-2000 döneminde gerçekleştirilen ithalatta ÇUŞ'ların payının yüksek olduğu dolayısıyla bu ülkelerden çok fazla miktarda ithalatta bulunmasında ÇUŞ'ların etkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin, 1997 yılında G. Kore'den gerçekleştirilen

toplam ithalatın %52.3 1999 yılında ise İsveç'ten yapılan toplam ithalatın %63'ü ÇUŞ'lar tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde Almanya ve Fransa'dan yapılan ithalatın artmasının arkasında da ÇUŞ'lar bulunmaktadır.

Genel anlamda baktığımızda Türkiye'nin dış ticaretinde olduğu gibi ÇUŞ'ların dış ticaret dengeside incelenen dönem boyunca açık vermiştir. Diğer bir deyişle bu şirketlerin gerçekleştirdiği ihracat ithalattan düşük seviyede kalmıştır. Bununla birlikte, 1999 yılına gelindiğinde ÇUŞ'ların Türkiye'nin dış ticaretine giderek daha fazla olumlu katkı sağladığı gözlenmiştir. İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından yayınlanan Türkiye'nin en büyük 500 sanayii kuruluşu içerisinde yabancı yatırımlı şirketlerin payı %21 iken, bu şirketlerin bilançodaki kârları %38.08, ihracat tutarındaki payı %28.61 olup yabancı sermayeli şirketlerin, yerli sermayeli şirketlere göre, daha çok ihracat gerçekleştirdiği ve daha çok kâr elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Esener, 1997, 127; Göver, 2005, s 32-34).

Tablo 3.4 Türkiye'deki Çokuluslu Şirketlerin Ve Türkiye'nin ithalat Ve İhracatı (ABD $)

Yıl	ÇUŞ İhracat[a]	ÇUŞ İthalat[b]	TR İhracat[c]	TR İthalat[d]
1996	4.259.378.331	11.362.385.144	23.224.465.343	43.626.690.167
1997	4.239.006.980	14.541.655.786	26.261.071.786	48.558.720.673
1998	4.186.806.410	14.739.397.902	26.973.951.738	45.921.392.207
1999	5.404.387.465	14.048.938.190	26.587.224.962	40.671.272.031
2000	5.709.001.947	18.043.248.577	27.774.906.045	54.502.820.560
2001	7.286.931.488	12.679.413.525	31.334.216.356	41.399.082.953
2002	8.544.583.025	15.181.775.331	35.760.821.307	51.203.266.271

a = ÇUŞ ihracat, Türkiye'deki ÇUŞ'ların ihracatı,
b = ÇUŞ ithalat, Türkiye'deki ÇUŞ'ların ithalatı,
c = TR ihracat, Türkiye'nin toplam yıllık ihracatı,
d = TR ithalat, Türkiye'nin toplam yıllık ihracatı,

3.5. Türkiye'de Faaliyette Bulunmasına İzin Verilen DYY'lerin Bölgesel Dağılımı ve Yatırım Türlerine Göre Oranları

Düzenlenen yatırım Teşvik Belgeleri itibariyle verilen yabancı sermaye izinlerinin bölgelere göre dağılımında, yabancı sermaye yatırımlarının çok büyük bir

oranda Marmara Bölgesinde (%67) yoğunlaştığı görülmektedir. Marmara Bölgesini sırasıyla Akdeniz Bölgesi (%11) ve Ege Bölgesi (% 9) takip etmektedir. Bu üç bölgenin toplam içindeki payları %87'ye ulaşmaktadır.

Yukarıdaki bölgesel dağılım iller bazında incelendiğinde toplam içinde en fazla paya sahip illerin %73.2 ile İstanbul, Koceli, Bursa, Ankara ve Adana olduğu görülmektedir.

Verilen yabancı sermaye izin belgelerinin illere göre dağılımında ilk beş sırayı alan iller ise, İstanbul, Adana, Ankara ve İzmir olarak sıralanmaktadır. Bu illerin toplam içindeki payları %91,2'dir.

İzin verilen yabancı sermayenin gerçekleşme tarzına göre dağılımında, 2001 ve 2002 yılında sermaye artışları ve iştirak en yüksek paya sahiptir. Aşağıdaki tablo 2003 ve 2004 yıllarında Türkiye'ye gelen yabancı sermayeli firmaların geliş sayısını göstermektedir.

Tablo 3.5 Türkiye'deki DYY'lerin Geliş Biçimine Göre Firma Sayıları

Yıllar	Yeni	Şube	İştirak	Toplam
2003	761	23	175	959
2004	1.615	62	459	2.136

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Mart, 2005

1980-2002 Yılları arasındaki dönemde ise, yeni şirket kuruluş izinleri %35 ile verilen yabancı sermaye izinleri içerisinde en yüksek paya sahip iken, bunu %32 ile mevcut yabancı sermayeli şirketlerin sermaye artışları takip etmektedir. Mevcut yerli sermayeli şirketlere, yabancı sermaye iştiraki için verilen izinler ise %21'lik bir orana sahip bulunmaktadır.

3.6. Türkiye'de Doğrudan yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkilerini ölçmeye Yönelik Ekonometrik Uygulama

3.6.1. Araştırmanın Amacı Ve Kullanılan Teknikler

Çalışmanın bu bölümünde daha önceki bölümlerde teorik olarak açıklanmaya çalışılan DYY'lerin ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümesi ve dış ticareti üzerine olan etkilerinin Türkiye üzerinde yapılacak bir ekonometrik uygulama sonuçları ile ne yönde bir ilişki sergileyeceğinin gösterilmesi hedeflenmektedir.

Uygulamada, aşağıda belirtilecek model ve değişkenler çerçevesinde Türkiye ekonomisine ait 1950 ile 2004 yılları arasındaki 54 yıllık döneme ilişkin yıllık veriler kullanılacaktır. Çalışmada aynı model ve değişkenlere ait üçer aylık verilerin dahil olduğu bir başka uygulama çalışması daha yapılması hedeflenmesine rağmen, fiili DYY'lere ilişkin 1990 öncesi yıllara ait üçer aylık verilere ulaşılması mümkün olmamıştır. 1990 ile 2004 yılları arasındaki 14 yıllık döneme ait üçer aylık verilerle yapılacak bir uygulamada uzun dönemli olarak ortaya çıkabilecek olan bir büyüme olgusunun test edilmesinin iktisadi olarak anlamlı olmayacağı düşüncesiyle vazgeçilmiştir.

Uygulamada teknik olarak Makkı ve Somwaru (2004)'nun çalışmalarında kullandıkları iki aşamalı en küçük kareler tekniğinin kullanılması düşünülmektedir. Baz alınan bu çalışmada SUR tekniğinin de kullanılmış olmasına karşın bu çalışmada SUR yöntemi yatay kesit bir çalışma olmaması nedeniyle kullanılamayacaktır. Dolaylı en küçük kareler ve araç değişkenler yönteminin bir uzantısı olarak kabul edilen bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, bazı durumlarda büyüme oranı ile DYY'ler, ekonomideki gelişmelerden (piyasa yapısındaki değişmeler, kurumsal değişmeler, yatırım ortamının iyileştirilmesi, dış ticaret düzenlemeleri, vergi düzenlemeleri gibi) eşanlı olarak etkilenebilmektedirler. Bu durumda, büyüme oranı (GROWTH) ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları oranı (DYY) arasında bir içsellik (endogeneity) sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu sorun, sıradan en küçük kareler tahminlerinden elde edilen katsayıların yanlı ve tutarsız olmasına neden olmaktadır. Bu sorunu gidermek amacıyla, iki aşamalı en küçük kareler yöntemi (2-EKK) kullanılacaktır. Uygulamada kullanılan model dahilinde içsellik sorununun oluşup oluşmadığı, Hausman (1978) tarafından önerilen sınama ile test edilecektir. İki aşamada gerçekleştirilen bu sınama şu şekildedir:

İlk olarak, DYY ile bağlantılı, ancak ana modelin hata terimlerinden bağımsız araç değişkenlerin belirlenmesi gerekir. Bu araç değişkenler $DYY(-1), DXM(-1), DGI(-1), DLNP(-1)$ ve $DVERGİ(-1)$ 'dir. Tablo 1'de araç değişkenler de kullanılarak SEK uygulaması yapılmıştır. Buradan elde edilen hata terimi, büyüme oranının (GROWTH) bağımlı değişken olduğu asıl modele katılarak, yeniden bir SEK tahmini yapılmıştır. Bu tahmin sonuçları, tablo 2'de yer almaktadır. Tabloya göre, birinci regresyonda (yani araç değişkenlerden) elde edilen ve ikinci regresyonda bir araç değişken gibi kabul edilen hata teriminin %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum, ikinci regresyondaki modelin bir içsellik

(endogeneity) problemi taşıdığını göstermektedir. Böyle bir durumda SEK tahminleri yanlı ve tutarsızdır. Büyümeyi açıklayan modeli iki aşamalı EKK ile tahmin etmek, bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Tablo:3.6 Uygulamada Kullanılan Değişkenler İle Hata Terimi Arasında İçsellik (Endogeneity) Probleminin Var Olup Olmadığına Yönelik Araç Değişkenler Yöntemi Yardımıyla Gerçekleştirilen HAUSMAN Sınaması Sonuçları

Tablo.3.6.1 Hausman Sınaması 1

Bağımlı Değişken: DYY				
Metot: En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1953-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1952 sonrası düzenlemeler				
Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.003120	0.004987	0.625658	0.5352
DYY (-1)	0.370394	0.152950	2.421663	0.0202
DXM	0.037904	0.015921	2.380770	0.0223
DXM (-1)	0.010942	0.018211	0.600807	0.5514
DGI	-0.005924	0.097388	-0.060832	0.9518
DGI (-1)	-0.042066	0.094750	-0.443969	0.6595
DLNH	-0.000987	0.004839	-0.203915	0.8395
DLNP	0.003190	0.004546	0.701697	0.4870
DLNP (-1)	0.001621	0.004674	0.346753	0.7306
DVERGI	0.059523	0.039489	1.507337	0.1398
DVERGI (-1)	0.060551	0.036254	1.670170	0.1029
GC	0.002477	0.023647	0.104751	0.9171
YAT	-0.008412	0.017613	-0.477601	0.6356
R-Kare	0.492786	**Bağımlı Değişken Ort.**		0.003260
DüzeltilmişR-Kare	0.336720	**Bağımlı Değişken St. Hatası**		0.003340
Regresyonun St. Hatası	0.002720	**Akaike Bilgi Ölçütü**		-8.764123
Hata Kareleri Toplamı	0.000289	**Schwartz Ölçütü**		-8.276312
Log Likelihood	240.8672	**F- İstatistiği**		3.157546
Durbin-Watson ist.	1.898613	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.003221

Tablo.3.6.2 Hausman Sınaması 2

Bağımlı Değişken: GROWTH				
Metot: En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1953-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1952 sonrası düzenlemeler				
Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.036299	0.063295	0.573487	0.5694
DYY	2.103824	3.345748	0.628805	0.5329
DXM	-0.452792	0.241455	-1.875264	0.0677
DGI	1.282805	1.337330	0.959228	0.3429
DLNH	0.009815	0.060775	0.161496	0.8725
DLNP	-0.135088	0.062729	-2.153506	0.0371
DVERGI	-0.872373	0.495687	-1.759927	0.0857
GC	-0.318706	0.314313	-1.013978	0.3164
YAT	0.202958	0.231927	0.875095	0.3865
RESİD 01	-8.618975	4.052822	-2.126660	0.0394
R-Kare	0.351322	**Bağımlı Değişken Ortalası**		0.045780
DüzeltilmişR-Kare	0.212320	**Bağımlı Değişkenin St. Hatası**		0.043774
Regresyonun St. Hatası	0.038850	**Akaike Bilgi Ölçütü**		-3.487122
Hata Kareleri Toplamı	0.063392	**Schwartz Ölçütü**		-3.111933
Log Likelihood	100.6665	**F- İstatistiği**		2.527453
Durbin-Watson ist.	2.173479	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.020491

3.6.2. Uygulamada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Uygulamada Gregoria, Lee ve Borenzstein (1998)'in DYY'lerin beşeri sermaye üzerinde yarattığı dışsallıkları ölçmek için yarattığı $DYY*H$ değişkeni Makkı ve Somwaru (2004) tarafından daha da geliştirilerek DYY'lerin yatırımlar, dış ticaret ve beşeri sermaye ile olan etkileşimini gösteren $DYY*XM, DYY*YAT$ ve $DYY*H$ değişkenleri yeni değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada da bu değişkenler aynı amaçla kullanılarak DYY'lerin beşeri sermaye, yurtiçi yatırımlar ve dış ticaret kanalı ile ekonomi üzerinde ne tür bir etki yarattığı ölçülmeye çalışılmaktadır.

$GROWTH =$ Ülkenin ekonomik büyüme oranı,

$DYY =$ Doğrudan yabancı sermaye yatırımları,

$GC =$ Kamu harcamaları,

$G\dot{I} =$ Kamunun yatırım harcamaları,

$H =$ Beşeri sermaye stoğu,

YAT = Özel sektörün yatırım harcamaları,

P = Enflasyon göstergesi olarak fiyatlar genel düzeyi,

TX = Vergi oranı,

XM = Ülkenin ticari açıklık düzeyi,

$DYY * DXM$ =Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dış ticaret üzerine olan etkisi,

$DYY * DLNH$ = Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğu üzerindeki etkisi,

$DYY * TYAT$ = Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin kamu ve özel sektöre ait toplam yatırımları üzerindeki etkisi,

DUM1= 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin dışa açık bir poltika izlemesinin göstergesi olarak kullanılmıştır. Ancak uygulamada kullanıldığında herhangi bir etkisi gözlenmediği için dikkate alınmamıştır.

Çalışmada DYY, XM, TYAT ve GC açıklayıcı değişkenlerinin GSYİH'ye oranları veri olarak kullanılmıştır.

Uygulamada kullanılan Growth bağımlı değişken olup, GSYİH'deki büyüme oranını göstermektedir. Kısaca ülke sınırları içerisindeki yerli ve yabancı üretim faktörleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değerindeki artıştır. Söz konusu döneme ilişkin bu veri Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) veriler sayfasından elde edilmiştir.

Yurt dışında üretim yapmak üzere satın alınan veya yeniden yaptırılan, denetimi ana şirketin elinde bulunan fabrika ve tesislerin oluşturduğu DYY'lere ilişkin veriler, izin verilen ve fiilen gerçekleşen olmak üzere iki kategoride ele alınmasına karşın burada fiilen gerçekleşen DYY verileri baz alınacaktır. Çünkü çoğu yıllarda izin verilen ve fiili olarak gerçekleşen DYY'ler arasındaki fark % 50'lere ulaşırken bazan daha da fazla olabilmektedir. Bu farklılığın nedenleri şunlardır (Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2002 Yabancı Sermaye Raporu, Şubat, 2003):

- Yapılan yatırımların izin verildiği yıllarda tamamlanamayarak sonraki yıllarda devam etmesi, kısacası yatırımların gerçekleşme süreleridir.
- Verilen izinlerin çeşitli nedenler dolayısıyla yatırıma dönüştürülememesidir.
- Son bir neden ise, izin verilen yıl ile yatırımların gerçekleştirildiği yıl arasındaki kur farklarından ileri gelmektedir.

Fiilen gerçekleşen DYY'lere ilişkin verilere Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının veriler sayfasından ve Maliye Bakanlığının veriler sayfasından ulaşılmıştır.

Bir diğer bağımsız değişken olan kamu harcamaları, kamu kesiminin mal ve hizmetlere yaptığı harcamaların tümünü kapsamasına karşın uygulama çerçevesinde DYY'lerin yatırım ortamında etkili olabilecek cari, personel ve yatırım harcamalarından oluşan bir kamu harcamaları serisi yaratılmıştır. Bu seriye ilişkin veriler DİE'nin veriler sayfasından alınmıştır.

DYY'ler açısından ev sahibi ülkelerin ekonomik istikrarının bir göstergesi olarak kabul edilen fiyat hareketleri bir başka açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada, 1950'den 2004'e kadar süreklilik arz eden yıllık enflasyon verileri ile ilgili kurumlarca yayınlanmış veri olmaması sebebi ile, 1987 bazlı GSYİH deflatörü bu amaçla uygulamada yer almaktadır. Bu hesaplamada kullanılan veriler DİE'nin çeşitli yıl istatistikleri kullanılarak elde edilmiştir.

Uygulamada yer alan bir diğer değişken ise, yatırımlardır. Yatırım değişkeninin uygulamada kullanılma nedeni, ülkenin DYY'ler açısından gerekli fiziki yatırım imkânlarına sahip olup olmadığını, bir anlamda gerekli altyapı imkânlarının göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, sadece sabit sermaye yatırımlarından oluşan seri veri olarak kullanılmıştır. Bu yatırımlar hem kamu hem de özel sektöre ait yatırımlar olarak DİE'nin çeşitli yıl istatistikleri toplanarak elde edilmiştir.

Çalışmanın teorik açıklamalar bölümünde, DYY'lerin ürettikleri malların çoğunu üretimde bulundukları ülkede satmak yerine ihracat amaçlı olarak ürettikleri iddia edilmektedir. Çalışmada bu husus hakkında bir kanıya varabilmek için uygulamada ülkenin ticari açıklık göstergesi olarak XM değişkeni kullanılmıştır. Bu değişken $(ithalat + ihracat)/GSYİH$ olarak elde edilmiştir. Bu değişkene ilişkin veriler Merkez Bankasının veriler sayfasından elde edilerek hesaplanmıştır.

Ülkenin ekonomik istikrarına ilişkin olarak kullanılan bir diğer değişken de ekonomik büyüme oranıdır. Uygulamada büyüme oranı, $(GSYİH_t - GSYİH_{t-1})/GSYİH_t$ şeklinde hesaplanmıştır. Hesaplamada kullanılan veriler DİE'nin yıllıklarından elde edilmiştir.

Vergi hususunda değişik bakış açıları hakimdir. Yüksek vergi oranlarının DYY'ler üzerinde negatif etki yaratacağı düşünülürken diğer bir bakış açısına göre, yüksek vergi oranlarının ev sahibi ülkenin yatırım ortamında iyileşme yaratarak, daha fazla DYY'nin ülkeye çekilebileceği düşünülmektedir. Uygulamada bu değişkenin kullanılma amacı, bu iki bakış açısından hangisinin Türkiye'de hakim olduğunun ortaya çıkarmaktır. Vergi değişkeni uygulamada dolaylı ve doğrudan vergilerin toplamı olarak

kullanılmıştır. Bu değişkene ilişkin veriler Maliye Bakanlığının sayfasından elde edilmiştir.

Uygulamanın temel amacının, DYY'lerin ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini test etmek olduğu düşünülürse, en önemli değişken olarak karşımıza ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğu çıkmaktadır. Çünkü yabancı firmaların ev sahibi ülkeye getirdikleri yeni üretim tekniklerinin yerli firmalarda kullanıma geçirilebilmesi diğer bir ifadeyle yeni teknolojinin ev sahibi ülkede massedilebilmesi ancak gelişmiş bir beşeri sermaye stoku ile ilgilidir.

Uygulamada beşeri sermaye stokunun hesaplanmasında ağırlıklı ortalama metodu kullanılmıştır. H, beşeri sermaye stokunu göstermek üzere;

H=Üniversite.(4)+Lise.(2)+ Ortaokul+İlkokul.(1)/7

Üniversite mezunlarının katsayısı 4, lise mezunlarının katsayısı 2 ve ilkokul ile ortaokul mezunlarının toplamının katsayısı 1 olarak alınıp katsayı toplamına bölünmüştür.

Uygulamada Türkiye'ye ilişkin eğitim verilerinde 1998 yılı itibariyle sekiz yıllık eğitime geçilmesi nedeniyle bu ve bunu izleyen iki yıl için ilkokul mezunu sayılarındaki azalmadan kaynaklanan verilerde bir kırılma söz konusudur. Bu etkiyi ortadan kaldırmak için diğer yıllara ilişkin ilkokul mezunlarındaki % artıştan bir trend oluşturularak söz konusu yıllara ilişkin ilkokul verilerindeki kırılma giderilmeye çalışılmıştır. Eğitime ile ilgili veriler DİE'nin yıllıklarından ve Milli Eğitim Bakanlığının sayfasından elde edilmiştir.

$DYY * DXM, DYY * TYAT, DYY * DLNH$ Değişkenleri Gregorio, Lee ve Borensztein (1998)'in çalışmalarında DYY'lerin ev sahibi ülkenin beşeri sermaye üzerindeki etkisini ölçmek üzere geliştirdikleri $DYY * H$ değişkeninden hareketle DYY'lerin yurtiçi yatırımlar ve dış ticaret üzerine olan etkisini ölçmek amacıyla türetilen değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlere ilişkin veriler ülkeye fiili olarak giren DYY'ler ile yukarıda elde ettiğimiz beşeri sermaye stoğuna yönelik oran, toplam yurtiçi yatırım oranı ve dış ticaret oranlarına ilişkin verilerin çarpılması sonucunda elde edilmiştir.

3.6.3. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Etkilerini Ölçmeye Yönelik Uygulama Aşamaları

3.6.3.1. Uygulamada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Serilerde Durağanlık Testleri

Herhangi bir zaman serisi modeli geliştirildiğinde, elde edilen stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğinin bilinmesi gerekir. Eğer stokastik sürecin niteliği zamana bağlı olarak değişiyorsa; yani seri durağan değil ise, serinin geçmiş ve gelecek yapısını basit bir cebirsel modelle ifade etmek mümkün değildir. Ancak stokastik süreç zaman boyunca sabit ise, serinin geçmiş değerleri kullanılarak, seriye ait sabit katsayılı bir model elde edilebilir. Bir serinin durağan olabilmesi için;

- Uzun dönemde dalgalanmalar gösterse bile, aynı ortalamayı muhafaza etmesi,
- Zamana bağlı olarak değişmeyen sonlu bir varyansa sahip olması,
- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogramın gittikçe sıfıra yaklaşıp sıfır olması gerekir.

Durağan zaman serisinde, peş peşe gelen iki değer arasındaki fark zamanın kendisinden kaynaklanmamakta, sadece zaman aralığından kaynaklanmaktadır. Gerçek dünyadaki serilerin çoğu durağan değildir. Seriler genellikle, azalan ve artan bir trende sahip olur. Zaman serilerinin uygun bir modelle ifade edilebilmesi için , önce durağan hale getirilmesi gerekir.

Bir seride birim kökün var olup olmadığını test etmek için, Dickey Fuller, Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Peron testlerinden biri kullanılabilir. Standart Dickey Fuller testi, hata terimlerinin bağımsız, normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Oysa hata terimi bazen farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağıtılmış olabileceğinden dolayı çoğaltılmış Dickey Fuller ve Phillips peron testleri geliştirilmiştir. Bu testler, Genişletilmiş Dickey Fuller testinin aksine, bozucu terimler arasında zayıf bağımlılığa ve hetorejenliğe izin vermektedir. Bu çalışmada Genişletilmiş Dickey Fuller testi kullanılarak serilerdeki durağanlık testleri gerçekleştirilecektir.

Uygulamada serilerin durağan olup olmadığını test etmek için birim kök testlerine geçmeden önce beşeri sermayeye ve enflasyonun bir göstergesi olarak fiyatlar genel düzeyine yönelik serilerin birikimli bir yapı sergilemelerinden dolayı logaritması alınarak seriler doğrusallaştırılmıştır.

Aşağıda ADF test sonuçlarını gösteren tabloda ;

$ModelI : c + t$ Serinin hem trend hem de sabitte durağan olduğunu göstermektedir.

ModelII : *c* Serinin trend dışlanmış ancak sabitte durağanlığın korunduğunu göstermektedir.

ModelIII : Seriden hem trendin hem de sabitin dışlandıktan sonra durağan olduğunu göstermektedir.

ModelIV : Serilerden sabit ve trend dışlandığı halde durağanlığın olmadığı ve bir sonraki aşama olarak I. Fark, halen durağanlığın sağlanamaması durumunda ise, II. Fark alma işlemi ile serilerde durağanlığın sağlandığını göstermektedir.

Tabloda kullanılan yıldızlar ise, durağanlığın hangi anlamlılık düzeyinde sağlandığını göstermektedir.

***, %1 düzeyindeki anlamlılığı; **, %5 düzeyindeki anlamlılığı; * ise, %10 düzeyindeki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo3.7 Uygulamada Kullanılan Değişkenlere Ait Serilerin Çoğaltılmış Dickey Fuller Yöntemiyle Elde Edilen Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Model I	Model II	Model III	Model IV	Olasılık Değerleri
DYY	***				**0.0009**
GC		*			**0.0657**
YAT	*				**0.0933**
XM				***	**0.0000**
VERGİ				*** II. fark	**0.0000**
P(ln)				***	**0.0000**
H(ln)				***	**0.0019**
GROWTH	***				**0.0000**
Gİ				***	**0.0000**

Not: Eviews 5.0 programında Genelleştirilmiş Dickey Fuller birim kök testlerinde gecikme sayısı Schwarz Info Criterio (SIC)'a göre belirlenmektedir.

Uygulamada kullanılan değişkenlere ait serilerin birim kök test sonuçları, DYY'nin, GC, YAT ve GROWTH'un I(0) olduğunu yani herhangi bir birim kök içermediğini, DYY, YAT VE GROWTH'un hem trend hem de sabitte durağan olduğunu, GC'nin ise sadece sabitte durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. XM(1), lnP(1), lnH(1), Gİ(1), I(1) ve VERGİ I(2)'de birim kök içeren seriler olup, uygulamada kullanılmak üzere farkları alınarak durağanlaştırılmıştır.

3.6.3.2. Uygulamada kullanılan Değişkenlere Yönelik Granger Nedensellik Sınaması

Granger nedensellik testi uygulanmasının nedeni, uygulamada kullanılan değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi, diğer bir ifadeyle, bir değişkendeki gelişmenin diğerini etkileyip etkilemediği ya da söz konusu iki değişkendeki gelişmelerin birbirini besleyen bir yapıya sahip olup olmadığını göstermektir. Granger nedensellik sınaması yalnızca bir istatistik nedensellik sınamasıdır. Sınamaya tabii tutulan iki değişken arasındaki istatistiki bağlantı teori konusunda bilgi vermez.

Granger nedensellik sınaması gecikme sayısına oldukça duyarlılık göstermektedir. Kısa dönemde birbiri üzerinde herhangi bir nedensellik bağlantısı olmayan değişkenler arasında uzun dönemde kuvvetli bir ilişki ortaya çıkabilmektedir. Literatürde Granger nedensellik sınamasına, kullanılan serilerin dörtte birini temsil eden sayıda gecikmeli değerlere bakılması gerektiği görüşü hakimdir.

Uygulamada kullanılan 9 değişkene ilişkin 72 nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Uygulamada, 1950 ile 2004 yıllarına ilişkin 54 yıllık veriler kullanıldığı için 1 ile 15 aralığında gecikme sayısı ile nedensellik test edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda ;

$\rightarrow$ Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü göstermektedir.

$*$ Değişkenler arasında %5 ile %10 arasında, $**$ ise %1 ile %5 arasında, $***$ %1'in altındaki durumda nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki nedensellik tablosundan çıkan sonuca göre, Türkiye'ye gelen DYY'ler ile ekonomik büyüme arasında ne kısa dönemde, ne de uzun dönemde herhangi bir istatistiki ilişki gözlenmemiştir. Araştırmanın teorik açıklamalar bölümünde de ifade edildiği üzere, DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde büyüme etkisi yaratabilmesi için, yurtiçi yatırımlar üzerinde tamamlayıcılık etkisi sergileyerek yatırımları arttırması ayrıca, dış ticaret üzerinde de tamamlayıcılık ilişkisinin var olması gerektiği ifade edilmiştir. Oysa tablodan çıkan sonuca baktığımızda DYY'ler ile kamu yatırımları arasında hiçbir nedensellik ilişkisi bulunamazken, DYY'ler ile özel sektör yatırımları arasında sadece ilk yıl itibariyle bir nedensellik gözlenmektedir. Ayrıca ev sahibi ülkenin ticari açıklığı ile DYY'ler arasındaki ilişkide iki gecikmede ticari açıklığın DYY'lerin nedeni olduğu gözlenmektedir. Bu durum DYY'lerin Türkiye ekonomisi üzerinde 1950 ile 2004 yılları arasında ekonomik anlamda büyüme yaratmadığı sonucunu desteklemektedir. Ancak

tabloda çıkan diğer sonuçlara baktığımızda , ülkedeki ekonomik büyümenin DYY'ler açısından önem arz ettiği 7 ile 11 gecikme seviyesinde %1 ile %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik bağlantısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle ülkedeki ekonomik büyüme daha fazla DYY girişi elde edilmesine imkân sağlamaktadır.

Tablo 3.8 Uygulamada Kullanılan Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Sınaması Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
DLNH→DGI											*				
DGI→DLNH							**	**			***	**			**
DLNP→DGI															
DGI→DLNP															
DVERGİ→DGI									**	*					
DGI→DVERGİ															
DXM→DGI															
DGI→DXM															
DYY→DGI															
DGI→DYY															
GC→DGI										**	*				
DGI→GC								**	**						
GROWTH→DGI															
DGI→GROWTH															
YAT→DGI														*	
DGI→YAT															
DLNP→DLNH															
DLNH→DLNP					**	**	**	***	***	**	*	*	*		
DVERGİ→DLNH	*								**	**	*				
DLNH→DVERGİ															
DXM→DLNH	*	*													
DLNH→DXM															
DYY→DLNH															
DLNH→DYY															
GC→DLNH															
DLNH→GC	*														
GROWTH→DLNH															
DLNH→GROWTH															
YAT→DLNH															
DLNH→YAT															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
DVERGİ→DLNP															
DLNP→DVERGİ															
DXM→DLNP			*		*			**	***	**	**	**	*	*	
DLNP→DXM	***	***	**	*											
DYY→DLNP			*												
DLNP→DYY															
GC→DLNP															
DLNP→GC															
GROWTH→DLNP	*	*	*	***	**	**									
DLNP→GROWTH															
YAT→DLNP	***	**	**	**	**										
DLNP→YAT															
DXM→DVERGİ															
DVERGİ→DXM															

Tablo 3.8.'in Devamı

DYY→DVERGİ								**	**	**	**	**	*	*	**
DVERGİ→DYY	*														
GC→DVERGİ															
DVERGİ→GC															
GROWTH→DVERGİ															
DVERGİ→GROWTH															
YAT→DVERGİ			**	*	*		*								
DVERGİ→YAT															
DYY→DXM															
DXM→DYY		*													
GC→DXM															
DXM→GC															
GROWTH→DXM		***	**	**	***	***	***	***	***	**	*	***	***	**	**
DXM→GROWTH							**		**						
YAT→DXM			*	*											***
DXM→YAT							**	**	**	**		*			
GC→DYY			**	*				*					*	*	***
DYY→GC															
GROWTH→DYY			*				**	**	**	**	*				
DYY→GROWTH															
YAT→DYY			*												
DYY→YAT	*														
GROWTH→GC															
GC→GROWTH															
YAT→GC										**	*	***	**	*	
GC→YAT	*														
YAT→GROWTH	**	*													
GROWTH→YAT	*		*	*	*	***	**	**	**	**			**	**	***

3.6.3.3. İki Aşamalı En Küçük Kareler Tekniği İle Türkiye Ekonomisi Üzerinde Gerçekleştirilen Ekonometrik Uygulama Sonuçları

Gregoria, Lee ve Borenzstein (1998) ile Makkı ve Somwaru (2004)'nun çalışmalarında türettikleri türettikleri değişkenlerin baz alındığı bu çalışmada ilgili değişkenlere yönelik yapılan HAUSMAN sınamasında değişkenler arasında içsellik problemi varolduğunu, bu nedenle iki aşamalı en küçük kareler tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Bu bölümde ise, 1950-2004 dönemine ilişkin yıllık verileri kullanılarak, üç farklı model için Türkiye'ye fiili olarak gelen DYY'lerin yurtiçi yatırımlar, beşeri sermaye ve dış ticaret üzerine olan etkileri neticesinde ülkenin ekonomik anlamda büyümesinde ne yönde bir etki yarattığı araştırılmak istenmektedir.Kullanılan modeller:

***Model I*:** $Growth: \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 DXM + \beta_3 DLNH + \beta_4 TYAT$

Model I'de kullanılan araç değişkenler:

$DVERGİ, DLNP, GC, Gİ, DYY(-1)$

***Model II*:** $Growth = \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 DXM + \beta_3 DLNH + \beta_4 GC + \beta_5 TYAT + \beta_6 DYY * DLNH + \beta_7 DYY * DXM + \beta_8 DYY * TYAT$

***Model II'de kullanılan araç değişkenler**:*

$Gİ, DVERGİ, DLNP, DYY(-1), DXM(-1), GC(-1), TYAT(-1), DLNH(-1), GRO(-1)$

***Model III*:** $Growth: \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 DXM + \beta_3 DLNH + \beta_4 GC + \beta_5 DGİ + \beta_6 TYAT + \beta_7 DYY * DLNH + \beta_8 DYY * DXM + \beta_9 DYY * TYAT + \beta_{10} DLNP + \beta_{11} DVERGİ$

***Model III'de kullanılan araç değişkenler**:*

$GROWTH(-1), DYY(-1), DXM(-1), TYAT(-1), DVERGİ(-1), DGİ(-1), GC(-1), DYY * DLNH(-1), DYY * DXM(-1), DYY * TYAT(-1), DLNP(-1), DLNH(-1)$

Model I ve ilgili araç değişkenler çerçevesinde yapılan regresyon analizinde DYY'lerin doğrudan etkisi olarak nitelendirilen sermaye birikimi vasıtasıyla ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etki araştırılmaktadır. Model II ve Model III'ün kullanılarak yapılacağı regresyon analizinde ise $DYY * DXM$ açıklayıcı değişkeni ile, DYY'lerin ülkenin dış ticareti üzerindeki etkisi, yani ülkeye gelen DYY'lerin ülkenin ihracatında mı yoksa, daha çok ithalatında mı artış yarattığı ölçülmeye çalışılacaktır. $DYY * DLNH$ değişkeni ile DYY'lerin ülkelerinden getirdiği yetişmiş insan gücü ve yeni üretim teknikleri vasıtasıyla ev sahibi ülkeninin beşeri sermaye stoğunda artış yaratarak teknolojik yeniliklerin ülkeye yayılmasında etkili olup olmadıkları test edilecektir. Son derece önemli değişkenlerden bir diğeri de $DYY * TYAT$ 'dır. Çünkü bu değişken ile ev sahibi ülkeye gelen DYY'lerin yurtiçi yatırımlar üzerinde tamamlayıcılık mı, yoksa ikame etkisi mi yarattıkları test edilmektedir. Aslında bu değişken $DYY * DXM$ değişkeni ile de yakından ilgilidir. Çünkü ihracat amaçlı olarak ev sahibi ülkeye gelen DYY'lerin ara mallarını yurt dışından ithal etmek yerine yurtiçi firmalardan karşılamaları halinde DYY'ler ile yurtiçi yatırımlar arasında tamamlayıcılık ilişkisi söz konusu olacaktır. Özellikle bu üç değişkendeki olumlu gelişme DYY'lerin ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etki yaratacaktır.

Tablo 3.9 İki Aşamalı EKK Regresyon Sonuçları

Tablo 3.9.1 Model I'in İki Aşamalı En Küçük Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:İki Aşamalı En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1952-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1953 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Araç Değişkenler: DVERGİ, DLNP, GC, Gİ, DYY(-1)				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.107088	0.202351	0.529219	0.5991
DYY	0.646345	8.396109	0.076982	0.9390
DXM	-2.115714	1.567641	-1.349617	0.1835
DLNH	-0.298654	0.491429	-0.607725	0.5462
TYAT	-0108660	0.805806	-0.134847	0.8933
R Kare	-1.498861	**R Kare (Düzeltilmiş)**		-1.707099
F- İstatistiği	0.758623	**Regresyonun Standart Hatası**		0.073227
Durbin-Watson ist.	2.043720	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.557358

Tablo 3.9.2 Model II'nin İki Aşamalı En Küçük Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:İki Aşamalı En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1952-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1953 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Araç Değişkenler: GI, DVERGI, DLNP, DYY(-1), DXM(-1), GC(-1), TYAT, DLNH(-1), GRO(-1)				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.012817	0.527142	-0.024315	0.9807
DYY	60.77884	170.3698	0.356746	0.7230
DXM	-1.574962	4.330321	-0.363706	0.7178
DLNH	0.344343	0.724048	0.475581	0.6367
GC	-0.067113	1.395124	-0.048106	0.9618
TYAT	0.304522	2.451719	0.124208	0.9017
DYYDLNH	-254.9844	511.9287	-0.498086	0.6209
DYYDXM	279.2080	901.4521	0.309731	0.7582
DYYTYAT	-228.2928	666.9334	-0.342301	0.7338
R^2	-1.760448	**R^2 (Düzeltilmiş)**		-2.262348
F- İstatistiği	0.251567	**Regresyonun Standart Hatası**		0.080386
Durbin-Watson ist.	1.450509	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.977820

Tablo 3.9.3 Model III'ün İki Aşamalı En Küçük Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:İki Aşamalı En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1953-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1952 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Araç Değişkenler: GRO(-1), TYAT(-1), DYY(-1), DXM(-1), DLNP(-1), DLNH(-1), GC(-1) GI(-1), DYYDXM(-1), DYYDLNH(-1), DYYTYAT(-1), DVERGI(-1)				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.086130	0.538409	0.159971	0.8737
DYY	4.046772	129.7662	0.031185	0.9753
DXM	0.962332	2.472771	0.389172	0.6992
DLNH	0.123458	0.382932	0.322401	0.7488
GC	0.379633	0.873908	0.434409	0.6633
DGİ	2.800193	8.115082	0.345060	0.7319
TYAT	-0.380363	2.012786	-0.188974	0.8511
DYYDLNH	-26.18475	220.6341	-0.118680	0.9061
DYYDXM	-120.5609	334.0526	-0.350414	0.7279
DYYTYAT	-1.338084	505.3962	-0.002648	0.9979
DLNP	0.072072	0.468086	0.153791	0.8784
DVERGİ	-0.295402	2.511837	-0.117604	0.9074
R^2	-0.132018	**R^2 (Düzeltilmiş)**		-0.443323
F- İstatistiği	0.251365	**Regresyonun Standart Hatası**		0.052589
Durbin-Watson ist.	2.030793	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.991175

Üç farklı model çerçevesinde, iki aşamalı en küçük kareler tekniği ile gerçekleştirilen regresyon sonucunda modellere katılan açıklayıcı değişkenlerin modelleri açıklama gücünü gösteren R^2 istatistiklerinin her üç regresyonda da negatif olduğu gözlenmektedir. Oysa karesi alınan bir ifadenin negatif çıkması imkânsızdır. Bu durumun nedenini daha iyi anlayabilmek amacıyla yukarıda belirtilen modeller çerçevesinde sıradan en küçük kareler yöntemi ile yeni bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu regresyona ilişkin bilgileri içeren tablolara baktığımızda regresyona katılan açıklayıcı değişkenlerin açıklama gücünün çok düşük olduğunu, diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisindeki büyümeyi açıklayan başka değişkenlerin varolduğu ancak bu çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenlerin ülkedeki büyümeyi açıklama gücünün düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu duruma bağlı olarak her üç modele ilişkin iki aşamalı en küçük kareler regresyon sonuçlarında R^2'ler negatif değerler almaktadır. Ayrıca her üç modele yönelik regresyonda R^2'nin anlamlılığının bir ölçüsü olarak kabul edilen F istatistiklerinin de son derece düşük değerler alırken, çoğu açıklayıcı değişkenlere ilişkin katsayılarda teori ile uyuşmayan bir ilişki sergilemektedir.

Tablo 3.10 Sıradan EKK Regresyon Sonuçları

Tablo 3.10.1 Model I'in Sıradan En Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:Sıradan En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1952-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1953 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.113921	0.048267	2.360215	0.0223
DYY	-4.672192	2.023226	-2.309279	0.0252
DXM	-0.250498	0.219032	-1.143660	0.2583
DLNH	-0.010412	0.060264	-0.172778	0.8635
TYAT	-0.187271	0.184141	-1.016999	0.3141
R Kare	0.190785	**R Kare (Düzeltilmiş)**		0.124727
F- İstatistiği	2.888132	**Regresyonun Standart Hatası**		0.042517
Durbin-Watson ist.	2.095222	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.031730

Tablo 3.10.2 Model II'nin Sıradan En Küçük Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:Sıradan En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1952-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1953 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.162146	0.083805	1.934801	0.0593
DYY	-22.04803	20.37651	-1.082032	0.2850
DXM	-0.294958	0.317753	-0.928259	0.3582
DLNH	0.128824	0.100923	1.276462	0.2083
GC	0.231500	0.334870	0.691312	0.4929
TYAT	-0.569909	0.322638	-1.766403	0.0841
DYYDLNH	-58.46827	41.15865	-1.420558	0.1623
DYYDXM	13.84180	65.14036	0.212492	0.8327
DYYTYAT	99.29373	79.99236	1.241290	0.2209
R^2	0.278533	**R^2 (Düzeltilmiş)**		0.150272
F- İstatistiği	2.171615	**Regresyonun Standart Hatası**		0.041892
Durbin-Watson ist.	2.151889	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.048043

Tablo 3.10.3 Model III'ün Sıradan En Küçük Kareler Regresyon Sonuçları

Metot:Sıradan En Küçük Kareler				
Örneklem (Düzeltilmiş): 1952-2004				
Dahil Olan Gözlem: 1953 sonrası düzenlemeler				
Bağımlı Değişken: Growth				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t- İstatistik**	**Olasılık Değeri**
C	0.180464	0.095191	1.895806	0.0650
DYY	-27.22135	21.44040	-1.269626	0.2114
DXM	-0.271685	0.325198	-0.835444	0.4083
DLNH	0.104208	0.096935	1.075028	0.2886
GC	0.069098	0.342736	0.201607	0.8412
DGİ	2.709470	0.463110	1.851857	0.0713
TYAT	-0.559775	0.372065	-1.504509	0.1401
DYYDLNH	-57.90443	40.66434	-1.423961	0.1620
DYYDXM	22.43591	65.67299	0.341631	0.7344
DYYTYAT	121.5091	83.97547	1.446959	0.1555
DLNP	-0.078465	0.065818	-1.192151	0.2401
DVERGİ	-0.759062	0.493963	-1.536677	0.1321
R^2	0.365964	**R^2 (Düzeltilmiş)**		0.195856
F- İstatistiği	2.151369	**Regresyonun Standart Hatası**		0.039910
Durbin-Watson ist.	1.927729	**Olasılık Değeri(F- İstatistik)**		0.037697

Yukarıdaki model I ve Model II'nin Regresyon sonucuna baktığımızda ilgili açıklayıcı değişkenlerin Türkiye ekonomisindeki ekonomik gelişme üzerinde %10 anlamlılık düzeyinin altında açıklayıcı gücünün olmadığı gözlenmektedir. Bununla birlikte %10 anlamlılık düzeyinde baktığımızda DYY'lerin Türkiye ekonomisi üzerinde dış ticaret hususunda, beşeri sermaye ve yurtiçi yatırımlar üzerinde olumlu etkileri mevcuttur ancak regresyonun genelinde ilgili değişkenlerin ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde etkili olmadığı yönünde sonuç çıkmaktadır. Buradan ülkeye gelen DYY'lerin miktarında yetersizlik olduğu oysa ki ülkeye daha fazla DYY girişi sağlanabilse yurtiçi yatırımlar, beşeri sermaye ve dış ticaret üzerinde pozitif dışsallıklar sağlama ihtimali olabilecektir. Tuluğ ok(2004)'ün Türkiye üzerinde yaptığı araştırmada bu durumu desteklemektedir. Türkiye'nin DYY'ler için birçok olumlu faktöre sahip olmasına karşın, ülkenin istenilen düzeyde DYY elde edemediği bu durumun nedeninin de yatırımların politik ve ekonomik istikrar eksikliği nedeni ile kendini güvende hissetmemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

SONUÇ

Ekonomik büyüme bütün dünya ekonomilerinin üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Çünkü ülkelerin elde edecekleri ekonomik güç hem üzerinde barındırdığı toplumun refah içerisinde yaşamasında, hem de ülkenin siyasal bağımsızlığı üzerinde etkili olmaktadır.

Son dönemde Dünya ekonomisinde küreselleşme eğilimi ile birlikte uluslar arası sınırların ortadan kalktığı yoğun bir rekabet ortamı hüküm sürmektedir. Böyle bir ortamda ülkelerin arzu ettikleri ekonomik büyüme seviyesine ulaşmaları önündeki en büyük engel, üretim için gerekli temel faktörlerden biri olan sermayenin yetersiz olmasıdır. Özellikle az gelişmiş(AGÜ) ve gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) bir problemi olan sermaye yetersizliği dış borç şeklinde gelişmiş ülkelerden ve ekonomik kuruluşlardan sağlanabilmesine karşın tercih edilen bir çözüm yolu değildir. Nedeni, yukarıda da ifade edildiği üzere ülkenin siyasal bağımsızlığını tehlikeye düşürmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca yoğun bir rekabetin var olduğu bu ortamda sadece nakdi sermaye ile GOÜ'lerin ve AGÜ'lerin gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmaları mümkün olmayabilir. Çünkü ekonomik gelişmeyi sağlayan faktörlerden biri de teknolojik yeniliklerin üretimde kullanılabilmesidir. Bu noktada çokuluslu şirketler(ÇUŞ) hem GOÜ'ler hem de AGÜ'ler için özel bir öneme sahiptir. Çünkü ÇUŞ'lar dünyada en fazla araştırma ve geliştirme(Ar-Ge) yapan kuruluşlar olmaları sebebi ile teknoloji lideri konumdadırlar. Bu sebeple bütün dünya ülkeleri nakdi sermaye ile birlikte teknolojik yeniliklerinde sahibi olan ÇUŞ'ları ülkelerinde yatırım yapmaya ikna edebilmek için büyük bir yarış içerisindedir.

Ev sahibi ülkelerin ÇUŞ'ları ülkelerinde yatırım yapmaya teşvik etmelerinin arkasındaki diğer nedenlere baktığımızda, ülkeye sadece teknolojik yenilik getirmekle kalmayıp, işletme bilgisi (Know-How) kazandırmaları, ülkenin istihdamında artış yaratmaları, vergi gelirleri sağlamaları, beşeri sermaye stoğunu geliştirmeleri ve ülkelerin ticari ilişkilerinde gelişme sağlayarak döviz girişi sağlamaları gibi etkileri de mevcuttur.

ÇUŞ'ların amaçlarına baktığımızda, hiçbir zaman yatırımda bulundurdukları ülkeyi kalkındırmak gibi bir amaçları yoktur. Onların amaçları, üretimlerini en ucuz şekilde gerçekleştirip, pazarlayabilmek ve sahip oldukları teknolojik yenilikleri sonuna kadar değerlendirebilmektir. Dolayısıyla ev sahibi ülkelerin sadece DYY'leri teşvik etmekle kalmayıp, onların ekonomilerine en faydalı olabileceğini düşündükleri alanda yatırım

yapmalarını sağlayacak bir strateji uygulamaları gerekmektedir. Çünkü DYY'lerin her zaman ve her koşulda olumlu katkı sağlayacağını söylemek yanlış olacaktır.

DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkisi üç yolla ortaya çıkmaktadır. Öncelikle ülkeye gelen DYY'lerin yurtiçi yatırımlar üzerinde ne tür bir etki yarattığına bağlıdır. Eğer yurtiçi yatırımlar DYY'ler ile rekabet edebilecek bir güce sahip ise, ileri ve geriye dönük bağlantılar yoluyla ÇUŞ'ların sahip olduğu teknolojik bilgileri ele geçirerek kendilerini geliştirecektir. Bu etkiyi DYY'lerin yurtiçi yatırımlar üzerindeki olumlu etkisi, tamamlayıcılık diğer bir ifade ile pozitif dışsallık olarak nitelendirebiliriz. Oysa yurtiçi yatırımların ÇUŞ'lar karşısında herhangibir rekabet gücü yok ise, bu durumda ÇUŞ'lar yurtiçi yatırımların piyasa paylarını ele geçirerek yurtiçi yatırımları dışlayacaktır. Bu etki ise ikame etkisi, negatif dışsallık olarak değerlendirilmektedir.

DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki bir diğer etkisi de, kendini dış ticaret üzerinde göstermektedir. ÇUŞ'ların amacının, sahip oldukları teknolojiyi koruyarak, daha geniş piyasalara hakim olmak olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple DYY'ler ev sahibi ülkeye ticari amaçla gelmektedir. Eğer DYY'ler yurtiçi yatırımlar ile tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olarak, yurt dışına kendi kurdukları pazarlara satış yaparlar ise, ev sahibi ülkeye döviz girişi sağlayarak olumlu etki yaratabilir, ancak üretimleri sırasında kullandıkları ara malları yurt dışından ithal ederek, yurtiçi üretimi azaltmaları, ayrıca yurtiçi firmaların ihracat yaptığı dış piyasaları ele geçirmeleri halinde ülkeden döviz çıkışına neden olarak negatif etki yaratacaktır.

DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomileri üzerindeki en önemli etkisi ise, beşeri sermaye stoğunda yarattıkları etkidir. DYY'lerin ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğu üzerinde olumlu etki yaratabilmesi için öncelikle ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğunun belli bir olgunluğa erişmiş olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkeler arasındaki teknoloji boşluğunun çok yüksek olmaması gerekir. Aksi takdirde DYY'lerin ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stoğunu arttırmak bir yana, yetişmiş nitelikteki elemanlarıda kendi bünyesine alarak ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde negatif etki yaratacaktır.

Kısaca DYY'lerin ev sahibi ülkelerin ekonomik gelişmesi üzerinde olumlu etki yaratabilmesi için öncelikle ev sahibi ülkenin, ülkeye yeni gelen teknolojileri değerlendirebilecek bir olgunlukta beşeri sermaye stoğuna ve yabancı şirketlerle rekabet edebilecek düzeyde yurtiçi yatırımlara ihtiyacı vardır. Bu nedenle, ülkelerin "ne türde olursa olsun yeterki gelsin" sermaye zihniyetini geride bırakarak kendi teknoloji seviyesine uygun, gerekli sektörlere ve bölgelere yönelik DYY'leri uygulayacağı politikalarla yönlendirmelidir.

Türkiye üzerinde yaptığımız ekonometrik uygulama çerçevesinde, 1950-2004 yılları arasındaki dönemde ülkeye fiili olarak giren DYY'lerin yurtiçi yatırımlar, beşeri sermaye ve dış ticaret üzerine olan etkileri neticesinde ülkenin ekonomik gelişmesine katkı sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır.

Eviews 5.0 programı dahilindeki iki aşamalı ve sıradan en küçük kareler teknikleri ile yapılan regresyon analizinde kullanılan her üç model için R^2 ve F istatistikleri anlamsız çıkmıştır. Bu durum modelde kullanılan değişkenlerin bir bütün olarak açıklama gücünün zayıflığını göstermektedir.

Model I'de DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki doğrudan etkisi olarak, nakdi sermaye birikimi yaratma etkisinin regresyonda anlamsız çıktığı, dolayısıyla Türkiye'nin yeterince DYY girişi sağlayamadığını göstermektedir. Ülkeye yönelik fiili girişler ve izin verilen DYY'ler arasındaki farkta bunu göstermektedir. Bu çerçevede ülkenin uygulaması gereken politika öncelikle ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması, altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi, fikri mülkiyet haklarına yönelik yasal korumanın sağlanması gerekmektedir.

Model II ve Model III'ün kullanılması ile elde edilen regresyon analizinde Türkiye'deki DYY'lerin yurtiçi yatırımlar, beşeri sermaye stoğu ve dış ticaret üzerindeki etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Regresyon sonucunda Türkiye'ye yönelik DYY'lerin, ne yurtiçi yatırımlar, ne beşeri sermaye stoğu üzerinde, ne de dış ticaret üzerinde olumlu bir etkileri gözlenmemiştir. Bu durumun nedeni, yeterli DYY girişi elde edilememesinden kaynaklanabilmekle beraber, ülkenin belli bir yetkinlikte beşeri sermaye stoğuna sahip olmamasından diğer bir ifadeyle ana ülke ile ev sahibi ülke arasındaki teknoloji boşluğunun yüksek olmasından, DYY'lerin ülke için olumlu olabilecek sektörlere ve bölgelere yönelik olmamasından kaynaklanabilmektedir. Bu durumda uygulanması gereken politika, öncelikle ÇUŞ'lar yoluyla ülkeye gelen teknolojinin yurtiçi üretime kanalize edilebilmesi için her ne kadar DYY'lerin beşeri sermaye stoğunu iyileştireceği düşünülsede, belli bir olgunlukta beşeri sermaye stoğunun olması zorunlu bir durumdur. Bu sebeple eğitim sisteminde düzenlemeler yapılarak, mesleki eğitim çalışmaları arttırılmalıdır. Diğer taraftan DYY'lerin yurtiçi yatırımlarla rekabet edebileceği sektörlere yönelik olması ve ÇUŞ'ların kendi yarattığı dış pazarlara ihracat yaparken, yurtiçi firmalardan aramalı kullanıyor olmasına dikkat edilmelidir. Böylece hem döviz çıkışı engellenecek hem de yurtiçi üretim artacaktır. Ayrıca DYY'lerin bölgesel dağılımlarıda üzerinde durulması gereken konulardan biridir. DYY'lerin belli bir bölgede yoğunlaşması ülke içerisinde bölgesel gelişme farklılıkları yaratabilmektedir. Dolayısıyla DYY'ler için

uygun bölgelerin belirlenerek bu bölgelerde faliyette bulunmaları için gerekli desteklerin sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Yalçın (1990), *Büyüme Teorileri*, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları No: 43,Bursa.

Aitken, Brıan J. ve Ann E. , Harrıson (1999), " Do Domestic Firms Benefit From Direct Foreign Investment? Evidence From Venezuela", *The American Economic Review*, Vol. 89., No. 3, pp:605-618.

Akdiş, Muhammet (1998), "Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler", *YASED Yayınları* No: 33, 1998, s 61-90

Akpınar, Hasan Aslan (2000), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teşviki ve Korunmasında İkili, Bölgesel ve Çoktaraflı Uluslararası Anlaşmalar: Yerleşik Uygulamalardan Yeni Yönelimlere", *Uzmanlık Tezi,* Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Mayıs 2000, Ankara

Alfaro, Laura , Areendam Chanda, Sebnem Kalemli-Ozcan ve Selin Sayek (2003), "FDI and Economic Growth: The Role Of Local Fınancial Markets", *Journal of Internatıonal Economics* x (2003) xxx-xxx

Alıcı, Aslı Akgüç ve Meltem Şengün Ucal (2003), " Foreign Direct Investment, Export and Output Growth of Turkey: Causalıty Analysıs", *Paper to be Presented at the European Trade Study Group (ETSG) Fifth Annual Conference*, Carlos University, Madrid

Alpar, Cem (1977), *Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma,* Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 106, Ankara.

Appleyard, Dennis ve Alfred JR. Field (2001), *Internatıonal Economics*, Yayın evi: MC-Grow Hill, New York.

Arrow, Kenneth (1962), "The Economic Implicatıons Learning by Doing", *Review of Economic Studies*, 29/3 (80), pp. 155-173.

Asideu, Elizabeth (2002), "On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different ?", *World Development,* vol. 30, No. 1, pp. 107-119, 2002

Asideu, Elizabeth (2004), "Policy Reform and Foreign Direct Investment in Africa: Absolute Progress but Relative Decline ", *Development Policy*, 2004, 22 (1), pp. 41-48

Atalay, İlker (2003), "Teknoloji Transferi Nasıl Yapılır?", Erişim:www.ilkeratalay.com/articles/ternolojitransferi.php/ Ziyaret Tarihi:Mayıs,2004

Aydın, Nurhan (1997), *Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler (JOINT VENTURES)*, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 107, Eskişehir.

Balasubramanyam, V. N. ; M. Salisu ve David Sapsford (1999), "Foreign Direct Investment as an Engine of Growth", *The Journal of Internatıonal Trade & Economic Development*, Vol. 8, No. 1, pp. 27-40.

Baran, Paul A. ve Paul Sweezy (1966), *Monopoly Capital*, Yayınevi: a Penguin Book.

Baran, Paul A. ; Paul Sweezy ve Harry Magdoff (1975), *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, çeviren: Yıldırım Koç, Yayın evi: Bilgi Yayınları No: 20, İstanbul.

Barro, Robert (1990), "Goverment Spending in a simple Model of Endogenous Growth", *Journal of political Economy*, 98: 103-125.

Bayraktar, Fulya (2003), "Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar*; Ocak, 2003; Ankara

Berthelemy, Jean Claude ve Sylvie Demurger (2000), " Foreign Direct Investment and Economic Growth", *Review of Development Economics*, Vol. 4, No. 2, pp. 140-155

Blömstrom, Magnus , Robert Lipse ve Knesia Kulchycky (1987), " U. and Swedısh Dırect Investment and Exports", *NBER, Working Paper Series*, No. 2390

Blomström, Magnus ve Ari Kokko (2003), "The Economics of Foreign Direct Investment Incentıves", *Natıonal Brue of Economic Research Working Paper 9489*, www.nber.org/paper/w9489

Blomström, Magnus ve Fredrik Sjöholm (1998), " Technology Transfer and Spillovers: Does Local Partıcıpatıon With Multınatıonals Matter*?", Natıonal Bureau of Economic Research, Working Paper*: 6816, www.nber.org/papers/w6816

Blomström, Magnus (1986), " Foreign Investment and Productive Efficiency:The Case of Mexico", *The Journal of Industrıal Economics*, Vol. 15, pp: 97-110.

Borensztein E. ; J. De Gregorio ve J-W Lee (1998), "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth", *Journal of Internatıonal Economics*, Vol. 45, pp.115-135.

Braunerjhelm, Pontus ve Roger Svenson (1996), "Host Country Charasteristics And Agglomeratıon in Foreign Direct Investment", *Applied Economics*, 1996, Vol. 28, pp.833-840

Brainard, Harry G. (1975), *Dış Ticaret Teorileri, Uluslararası Para Sorunları ve Sermaye Hareketleri, Dış Ekonomik İlişkilere Müdahale Tedbirleri, Kalkınma, Entegrasyon*, Çeviren Tekok, Osman, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 84, Kalite Matbaası, Ankara.

Brainard, Lael (1993), "A Simple Theory of Multinational Corporations and Trade With a Trade-Off Btween Proximity and Concentratıon", *NBER, Working Paper Series*, No. 4269

Brewer, Thomas (1991), Foreign Direct Investment in Developing Countries; Patterns, Policies And Prospect, *World Bank Internatıonal Economics Department*, *Working Paper*.

Bulutay, Tuncer (1995), *Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme Kalkınma Konusunda Diğer Bazı Yaklaşımlar*, Yayınevi; Devlet Planlama Teşkilatı

Bulutay, Tuncer (2005), " Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Bölüşüm Sorunları", *İşletme-Finans Dergisi*, Mayıs, 2005

Calvo, Guillermo A., Leanorda Leiderman ve Carmen M. Reinhart (1996), "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 10 No: 2 (Spring 1996) pp. 123-139

Caves, Richard E. (1996*), Multinational Enterprise and Economic Analysis*, Cambridge Survey Of Economic Literature, Cambridge University Pres, Secon Edition, New York, USA

Chakrabarti, Avik (2001), "The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions", *KYKLOS*, Vol. 54, pp. 89-114

Choı, Kwang (1983), *Theorıes of Comparative Economic Growth*, Yayınevi: The Lowa State Unıversity Pres

Choı, Changkyu (2004), "Foreign Direct Investment and Income Convergence", *Applied Economics*, Vol. 36, pp.1045-1049

Chuang, Yıh-Chyı ve Pı-Fum Hsu (2004), "FDI, Trade, and Spillover Efficiency: Evidence From China's Manufacturing Sector", *Applied Economics*, 2004, 36, 1103-1115, E-mail: ycchuang@nccu.edu.tw

Co, Catherine Y. ve John A. List (2004), "Is Foreign Direct Investment Attracted to 'Knowledege Creators'?", *Applied Economics*, 2004, 36, pp. 1143-1149

Cömert, Faruk (1998), "Yabancı Sermayenin Dünü Bugünü ve Geleceği", *Hazine Dergisi;* Ekim, 1998; Sayı. 12; 1-25

Cömert, Faruk (2000), "İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye", *Hazine Dergisi*, Ocak 2000- Sayı: 13

Crenshaw, Edward (1991), "Foreign Investment as a Dependent Variable: Determinants of Foreign Direct Investment and Capital Penetration in Developing Nations, 1967-1978", *Social Forces*, Vol. 69, No. 4, pp. 1169-1182

Cushman, David (1985), " Real Exchange Rate Risk, Expectations, and The Level of Direct Investment", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 67, No. 2, (May, 1985), pp. 297-308

Çapraz, İlkay ve İpek Demircioğlu (2003), *Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2003-14, İstanbul.

Çetintaş, Hakan (2004), "Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Rekabet", Erişim: www.tcmb.gov.tr./, Ziyaret Tarihi, Mart, 2004

De Mello JR., Luiz r.(1997), " Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: a Sellective Survey", *The Journal of Economic Studies*, Vol.34, No:1 October, 1997, paper. 1-34.

De Mello JR., Luiz r.(1999)," Foreign Direct Investment-led Growth: Evidence From Time Series and Panel Data", *Oxford Exonomic Papers*, Vol.51,paper: 133-151.

Deichmann, Joel. ; Karıdıs Socrates ve Selin Sayek (2003), "Foreign Direct Investment in Turkey: Regional Determinants", *Applied Economics*, 2003, 35, paper:1767-1778

Demirel, Görkemli. ve Aylin Koç (2005), "Avrupa Birliğine Üyeliğin Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Çalışma", *Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Tartışma Tebliğleri*, Adana.

Demir, İbrahim (1986), Teknolojik Gelişme ve Türkiye'nin Teknolojik Meseleleri, DPT, *Sosyal Planlama Daire Başkanlığı*: 2051-SPB:393, Ankara.

Demir, Osman (2002), "Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002.

Demircan, Hayrettin (2003), Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri, *Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Yayınları*, Erişim: www.hazine.gov.tr/, Ziyaret Tarihi,Ocak, 2005

Desai, Mihir A., Foley, C. Fritz ve Hines, James R. (2005), " Foreign Direct Investment and Capital Stock", *Working Paper*, www. nber. Org/papers/w 11075

Devlet Plânlama Teşkilatı (2000), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No. DPT: 2514-ÖİK: 532

Devlet Planlama Teşkilatı (1987), Yabancı Sermaye Raporu 1983-1986

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Türk-Japon İş Konseyi (2001), "Türkiye'nin Yabancı Sermaye Ortamının Değerlendirilmesi, Engeller, Öneriler", İstanbul.

Dinler, Zeynel (1978), *Bölgesel İktisat*, Yayınevi: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No: 32, Bursa.

Doğrusöz, Bumin (2003), Yabancı Sermaye Kanunu, Erişim: www.turmob.org.tr/turmob/basin/ Ziyaret Tarihi, Ekim, 2003

Drucker, Peter (1993*), Kapitalist Ötesi Toplum*, Çeviren: Belkıs Çorakçı Yayınevi: İnkılâp Ktapevi, İstanbul

Drucker, Peter (1996), *Gelecek İçin Yönetim*, Çeviren: Fikret Üçcan, Yayınevi: İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 327, Sosyal Felsefe Dizisi: 34

Duce, Maitena ve Banco De Espana (2003), Definatıon of Foreign Direct Investment (FDI) A Methodological Note, Erişim: http://biorg/pub/cgfs22bde3.pdf

Dutz, Mark. ; Melek Us ve Kamil Yılmaz (2003), "Turkey's Foreign Direct Investment Challenges: Competition, The Rule of Law, and EU Accession, http://odevlerim.com/tezler/if/120564405556.pdf

Dunning, John h. (1974), *"Multınatıonal Enterprise: The Background",* Edition: Dunning, John H.(1974), The Multınatıonal Enterprise, Yayın evi: George Allen & Unwın LTD, Ruskın Hause Museum Street, London.

Düğer, İsmail Hakkı (1996), *İktisada Giriş*, Yayınevi: Üniversite Kitabevi, Yayın no:2, Kütahya

Economic Brifing Series No:1, Foreign Direct Investment: A Lead Driver Sustainable Development?, http://www.earthsummit2002.org/es/issue/FDI/fdı.PDF

Efe, Birol (2004), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımında Küresel Eğilimler", *Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü Bülten*, http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/AE294034-4B05-B17E-CDA1F1-C9Z731/2591/02-DYSY.pdf/11.04.2004

Egger, Petter and Mıchael Pfaffermayr (2004), "Distance, Trade and FDI: Hausman-Taylor Sur Approach", *Journal of Applıed Econometrics*, 19:227-246(2004).

Elmawazini, Khaled. ; Samir Sadi; İbrahim Ngouhouo and Ph. Candidate D. (2005), " Does FDI Imply Productivity Growth for the Host Economy", *The Journal of American Academy of Business Cambridge* , Number 2, March 2005, pp:85-90.

Emil, Dilek (2003), " Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Yabancı Sermaye Politikaları ", *Hazine Dergisi*, 2003, 80. Yıl Özel Sayısı, s 113-123

Erdal, Fuat ve Ekrem Tatoğlu (2002), "Locatıonal Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence From Türkey", *Multınatıonal Business Review*, Vol.10, No.1, 2002

Erdilek, Asım (2005), "A comparative Analysis of Inward and Outward Foreign Direct Investment in Turkey", *İşletme- Finans Dergisi*, Ağustos, 2005, sayı. 233

Erkök, Şiir (1977), "Teknoloji Seçimi ve İstihdam Sorunları, Kuram, Türkiye'de Teknoloji Seçimi ve Basım Sanayi Üzerine Bir Uygulama", *Doktora Tezi*, Ankara İktisadi ve Ticari ilimler Akademisi Yayın No: 118, Ankara.

Ergin, Feridun (1978), *Uluslararası Ödemeler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2458, Elektronik Ofset, İstanbul.

Esener, Ömer (1997), *Stratejik Ortaklıklar, Türk Şirketleri İçin Büyüme ve Global Pazara Açılma Teknikleri*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.

Fılıppaıos, Fragkıskos ; Marına Papanastassıou ve Robert Pearce (2003), "The Evoluatıon of US Outward Foreign Direct Investment in the Pacific Rim: A Cross- time and country analysis" , *Applied Economics*, 2003, 35, pp. 1779-1787

Gastanaga, Victor M., Jeffrey B. Nugent ve Bıstra Pashamova (1998), "Host Country Reforms and FDI Inflows: How Much Difference Do They Make ?", *World Development*, Vol. 26, No. 7, pp.1299-1314

Gıulıetti, M. ; Mccorrıston; P. Osborne, (2004), " Foreign Direct Investment in the UK: Evidence From a Disaggregated Panel of The UK Food Sector", *Applied Economics*, Vol. 36, pp. 653-663.

Goldberg, Linda ; Charles D. Kolstad (1995), "Foreign Direct Investment, Exchange Rate Variability And Demand Uncertanity", *International Economic Review*, Vol. 36, No. 4

Gopinath, Munısamy; Rodrigo Echeverrıa (2004), "Does Economic Development Impact the Foreign Direct Investment- Trade Relatıonship? A Gravity-Model Approach", *American Agricultural Economics*, Vol. 86, No. 3, pp. 782-787.

Gökal, İsmail; Mesut Aslantaş (1997) , "Teknoloji Transferi: Türkiye İçin Bir Model Denemesi, Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/ DTDERGİ/ekim97/ transfer.htm/, Ziyaret Tarihi, Eylül, 2004

Göver, Tuğrul (2005), " Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi", *Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırma ve İnceleme Dizisi*, No: 40, Ankara

Gövdere, Bekir (2003), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği", Erişim: www.dtm.gov.tr/, /ead/DTDERGI/tem2001/global.htm/, Ziyaret Tarihi, Kasım, 2003

Grubaugh, Stephen G. (1987), " Determinants of Foreign Direct Investment" , *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 69, No. 1, Feb. 1987, pp. 149-152

Grubert, Harry ve John Muti (1991), "Taxes, Tariffs and Transfer Pricing in Multinational Corporate Decision Making", *Review of Economics and Statistics*, Vol. 73, pp. 285-293

Gujarati, Damodar (1999), *Temel Ekonometri*, Çevirenler: Ümit şensen ve Gülay Günlük Şensen, Yayın evi: Literatür Yayıncılık

Güçlü, Yücel (2004), "Yabancı Sermaye Çekimi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması", *Dışişleri Bakanlığı yayınları, Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:8, Erişim: www.mfa.gov.tr/ Ziyaret Tarihi,Ağustos, 2004

Güleç, Kemal (1994), *Türkiye'de ve Dünyada Teknolojik Gelişmeler*, DPT Yapısal Uyum Sosyal Politikalar Kordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

Gündoğan, Naci (2002), " Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri", *Hazine Dergisi*, Ocak- Nisan Sayı: 14

Gür, Betül (2003), "Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri", Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ, Ziyaret Tarihi, Şubat, 2004

Gürak, Hasan (1990), "Multınatıonal Enterprises and Foreign Direct Investment" , Sweden.

Güven, Samih (2001), "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", *İşletme ve Finans Dergisi*, Ağustos 2001 sayısında yayınlanmıştır.

Hausman,J. A. (1978), Specificatıon Test in Econometrics, *Econometrica*, Vol.46, No.6 (Nov.1978)/ pp.1251-1271.

Hazine Dergisi (1998), " 75. Yıl Özel Sayısı"

Hiç, Mükerrem (1975), *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 372, İktisat Fakültesi No: 2143, İstanbul

Hiç, Mükerrem (1991), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Yayınevi: Menteş Kitabevi, İstanbul

Hsiao, Cheng; Yan Shen (2003), "Foreign Direct Investment and Economic Growth: The Evidence of Institutions and Urbanizatıon" , *The University of Chicago*, 0013-0079/2003

İncesulu, İpek (1993), "Doğrudan Özel Yabancı Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler ve Türkiye", *Uzmanlık tezi,* Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı; Temmuz, 1993

İyibozkurt, Erol (1985), *Uluslararası İktisat Teorisi*, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F., Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Jones, Charles (2001), *İktisadi Büyümeye Giriş*, Çevirenler: Sanlı Ateş; İsmail Tuncer, Yayıevi: Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Kang, Yuanli, Juan Du, Kul Bhatia, Joel Fried ve Igor Liushits (2005), " Foreign Direct Investment and Economic Growth: Emprical Analyses on Twenty OECD Countries", Erişim: www.Jstor.org/, Ziyaret Tarihi, Mart, 2002

Karacasulu, Nilüfer (2001), "Teknoloji Transferi Süreci ve Yöntemleri", *DTM, Dış Ticaret Dergisi*, Ocak-2001, Sayı: 20, Erişim: www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGİ/, Ziyaret Tarihi, Kasım, 2003

Karagül, Mehmet (2003), " Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*,(5) 2003, 79-90

Karluk, Rıdvan (1983*), Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Yayınlar Dizisi No: 13, İstanbul.

Karluk, Rıdvan (2004), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Katkısı", Erişim: www.tcmb.gov.tr/ Ziyaret Tarihi, Haziran, 2003

Kaya, Ayşen (2004), "Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma", Edition: Taban, Sami; Kar, Muhsin (2004), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Yayınevi: Ekin Kitabevi.

Kayra, Cahit (1970), *Dış Finansman Teknikleri*, Yayınevi: Fakülteler Matbaası.

Kazgan, Gülten (2000), *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, Dokuzuncu Baskı, Yayınevi: Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kındleberger, Charles (1970), *Uluslararası İktisat II. Cilt*, Çeviren: Necdet Serin, Yayıevi: Doğan Kitabevi.

Kibritçioğlu, Aykut (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Aralık-Ocak 1998, Cilt 53, No:1-4, s 207-230.

Kokko, Arı; Ruben Tansını; Marıo C. Zejan (1996), "Local Technological Capability and Productivity Spillovers From FDI in The Uruguayan Manifacturing Sector", *The Journal of Development Studies*, Vol. 32, No. 4, April 1996, pp. 602-611

Kruger, Anne O. (1987), "Debt, Capital Flows, and LDC growth", *The American Economic Review*, Vol. 77, pp.159-164

Kula, Ferit (2003), "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", C.Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2.

Lall, Pooran; David Norman; Allen Featherstone (2003), "Determinants of US Direct Foreign Investment in the Carribean", *Appleyard Economics*, 2003,35, pp:1485-1496

Larudee. Mehrene; Tim Koechlin (1999), " Wages, Productivity and Foreign Direct Investment Flows " , *Journal of Economics Issues*, Vol. XXXIII, No. 2,

Lee, Jeong-Yeon; Edwin Mansfield (1996), "Intellectual Propery Protectıon And U. Foreign Direct Investment" , *The Review of Economics and Statistic*, Vol. LXXVIII, No. 2, May 1996

Lipsey, Robert E.; Fredrik Sjöholm (2004), " Host Country Impacts of Inward FDI: Why Such Different Answers", http://hhse /eijswp /papers /eijswp0192.pdf

Lipsey, Robert E. ; Yahr weiss (1981), "Foreign Productıon and Exports in Manufacturing Industrıes", *Review of Economics and Istatistics*, November, 81 vol: 63, Issue,4; pp: 488-494

Lucas, Robert E. JR. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, No. 1, pp. 3-42.

Lucas, Robert E. JR. (1990), "Why doesn't capital Flow From Rich to Poor Countries", *American Economic Review*, Vol. 80, No.2, pp. 92-96.

Luxemburg, Rosa (1984), *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, Çeviren: Korkut Boratav, Yayın evi: Kaynak Yayınları, Sistem Ofset Matbaacılık, İstanbul.

Makkı, Shıva. ve Agapı Somwaru (2004), "Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence From Developing Countries, *American Agricultural Economics*, Vol. 86, No. 3, pp. 795-801.

Matto, Aaditya ; Marcelo Olarreaga; Kemal Saggi (2003), "Mode of foreign entry, tecnology transfer, and FDI policy", *Journal of Development Economics,* 75(2004) 95-111

Marx, Karl (1978), *Kapital Cilt I*, "Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili", Çeviren: Alaattin Bilgi, yayın evi: Sol yayınları, Ankara.

Marwah, Kanta ve Akbar Tavakoli (2000), "The Effect of Foreign Capital and Imports on Economic Growth: Further Evidence From Four ASIAN Countries 1970-1998", http://www.carleton.ca/economics/cep/cep04-02.pdf

Mazlum, Mustafa (1986), *İstihdam, Yaratıcı Girişimler, Teknolojik Yenilikler ve Bölgesel Gelişme*, Yayınevi: Seminer; KÜSGET (Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı), DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), OECD (Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü), Gaziantep.

Mılner, Chrıs; Eric Pentecost (1996), "Locational Advantage and US Foreign Direct Investment in UK Manufacturing", *Applied Economics*, 1996, 28, pp. 605-615

Mielnik, Otavio; Goldemberg (2001), "Foreign Direct Investment and Decoupling Between Energy and Gross Domestic Product in Developing Countries", *Energy Policy*, Vol. 30 (2002), pp. 87-89.

Nurkse, Ranger (1964), *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*, Çeviren: Şevki Adalı, Yöneten: Yüksel Ülken, İktisat Teorisi Kitaplığı, Seri No.1, Yayınevi: Menteş Kitabevi, İstanbul.

OECD (2003), "Trends and Recent Developments in Foreign Direct Investment", Erişim: http://www.oecd.org/dataoecd/37/39/32230032.pdf/, Ziyaret Tarihi, Temmuz, 2005

Oksay, Suna (1998), "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi", *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, Sayı: 8, Ocak 1998

Ongun, Tuba (2003), *Yabancı Sermaye ve Dış Borçlar* , Edition, Şahinöz, Ahmet. Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, İmaj yaıncılık, İstanbul, 2003

Özgüven, Ali (1992), *İktisadi Düşünceler- Doktrinler ve Teoriler*, Yayınevi: Filiz Kitabevi, İstanbul.

Pacheco- Lopez, Penelope (2004), "Foreign Direct Investment, Export and Import in Mexico" , *Departmant of Economics, Keynes College, University of Kent, Canterbury, Kent*, CT2 7NP. Tel: +44 (0)1227 827679 e-mail: P.Pacheco-Lopez@kent.ac.uk

Parasız, İlker (1996), *Makro Ekonomi, Teori ve Politika*, Geliştirilmiş 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Park, Kang H. (2003), "Patterns and Strategies of Foreign Direct Investment: The Case of Japanese Firm", *Applied Economics*, Vol. 35, pp: 1739-1746

Pavvit, Keith (1974), *The Multinational Enterprise and the Transfer of Technology*, Edition: Dunning, John H.(1974), The Multınatıonal Enterprise, Yayın evi: George Allen and Unwın LTD, Ruskın Hause Museum Street, London.

Paya, Merih (1998), *Para Teorisi ve Para Politikası*, Geliştirilmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Pfaffermayr, Martha (1994), "Foreign Direct Investment and exports a time Series Approach", *Applied Economics*, Vol. 26, pp. 337-351.

Ram, Rati ve Kevin Honglin Zhang (2002), "Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence From Cross-Country Data for the 1990s", *The University of Chicago*, 0013-0079.

Robertson, David (1974), *The Multinational Enterprise: Trade Flow and Trade Policy*, Edition: Dunning, John H.(1974), The Multinational Enterprise, Yayın evi: George Allen and Unwın LTD, Ruskın Hause Museum Street, London.

Rodrik, Dani (2004), " Getting Institutions Right", Erişim: http://www.kgshome.harvard. edu/~drodrik/ifo-ınstitutions%20article%20April% 202004.pdf/, Ziyaret Tarihi, Nisan, 2004

Romer, M.Paul (1986), "Increasıng Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, vol. 94, No. 5, paper. 1003-1037.

Saatçioğlu, Cem (2003), "Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye", Erişim: www.ceterisparibunet/Turkiye/güncel.htm/, Ziyaret Tarihi, Ekim, 2003

Sabır, Hasan (2002), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar, Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/Ekim2002/sabir.htm/, Ziyaret Tarihi, Mart, 2004

Saygılı, Şeref , Cengiz Cihan; Hasan Yurtoğlu (2002), "Verimlilik ve Büyüme: Türkiye Ekonomisi için Ülke Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Sayıştay Dergisi*, No. 43

Sayılır, Ali (2004), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurulan Uluslararası Çok Ortaklı Girişimlerde Bilgi edinimi ve Yerel Ortağa Yansıması", Erişim: www.econtürk.org/Turkiye-2002.html/, Ziyaret Tarihi,Mayıs, 2004

Scaperlanda, Anthony E. ve Laurance J. Mauer (1969), " The Determinants of U. Direct Investment in the E.E.C." , *American Economic Review*, Vol. 59, Issue. 4, pp. 558-568

Seyidoğlu, Halil (1998), *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları No: 14, Geliştirilmiş 12. baskı, İstanbul.

Simon Fan, Chengze (2003), "Çin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekmede Neden Başarılıdır: İşlem Mliyetleri Yaklaşımı" Çeviren: Bekir Gövdere, Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan99/cin.htm/, Ziyaret Tarihi, Ocak, 2005

Shiong, Tan Tok (1997), "Measuring the Benefits and Cost Foreign Direct Investment with Reference to Malaysia", *Asian Economic Journal*, Vol. 11, No: 3

Sinani, Evis ve E. Klaus Meyer (2004), "Spillovers of Technology Transfer from FDI: The Case of Estonia", *Journal of Comparative Economics,* 32 (2004) 445-466.

Sjöholm, Fredrik (1998), "Productivity Growth in Indonesia: The Role of Regional Charesteristics and Direct Foreign Investment", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 47, No.3, pp: 559-584.

Smith, Adam (1937), *Wealth of Natıons*, Çeviren :Yunus Bakırcı, Random Hause New York

Sun, Haıshun; Ashok Parıkh (2001), " Exports, Inward Foreign Direct Investment (FDI) and Regional Economic Growth in China", *Regional Studies*, Vol. 35, No. 3, pp. 187-196.

Sung, Hongmo; Harvey E. Lapan (2000), "Strategic Foreign Direct Investment and Exchange- Rate Uncertanity ", *Internatıonal Economic Review*, Vol. 41, No. 2, May 2000

Swamidass, Paul M. ; Masaki Kotabe (2000), "Component Sourcing Strategies of Multinationals : An Emprical Study of European and Japanese Multinationals ", *Journal of International Business Studies*, Vol. 24, http://ebscohost, 08 Ekim 2000

Swenson, Deborah L. (2004), " Foreign Investment and the Mediation of Trade Flows", *Review of Internatıonal Economics*, Vol. 12 No. 4, pp. 609-629.

Şatıroğlu, Kadir D. (1984), *Çokuluslu Şirketler, Strüktürel ve Fonksiyonel Bir Evrim Yaklaşımı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.536, Ankara

Taban, Sami; Muhsin Kar (2004), "Beşeri sermaye ve Klakınma", Edition: Sami Taban ve Muhsin Kar (2004), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Yayınevi: Ekin Kitabevi.

Tandırcıoğlu, Haluk; Ahmet Özen (2003), "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt5, Sayı: 4.

Taylor. Christopher (2000), " The Impact of Host Country Government Policy on US Multinationals Investment Decision", *World Economy*, 03785920, Vol. 23, No. 5, pp. 635-647

Taymaz, Erol (1993), "Sanayi ve Teknoloji Politikaları: Amaçlar ve Araçlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 20: 549-580.

Tekeoğlu, Muammer (1993), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1988, Adana.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (1996), Yabancı Sermaye Raporu 1993-1995.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2003), Yabancı Sermaye Raporu 2002. Erişim:www.hazine.gov.tr/, Ziyaret Tarihi, Ocak, 2004

Tokol, Aysen (2001), "Çokuluslu şirketler ve endüstri ilişkilerine olan etkileri" , Erişim: www.işgüç.org/atokol 2.htm/, Ziyaret Tarrihi, Mart, 2003

Tuan, Chyau. ve Linda F. Y. Ng. (2004), " Manufacturing Agglomeration as Incentives to Asian FDI in China After WTO", *Journal of Asian Economics*, Vol. 15, pp. 673-693.

Tuluğ Ok, Süleyman (2004), " What Drives Foreign Direct Investment into Emerging Markets? Evidence from Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 40, No. 4, page:101-114.

TÜSİAD ve YASED (2004), " FDI Attractiveness of Turkey A Comparative Analysıs", Erişim: http://www.tusiad.us/content/uploaded/TURKEY-FOREIGN-DIRECT-INVESTMENT.ATTRACTIVENESPDF/, Ziyaret Trihi, Kasım, 2004

Tüylüoğlu, Şevket ve Hamza Çeştepe (2004), "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi", Edition: Sami Taban. ve Muhsin Kar, (2004), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Yayınevi: Ekin Kitabevi.

Uludağ, İlhan (1988), "Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi,* (Teori-Politika-Değerlendirme) Kod No:888

UNCTAD, World Investment Report (1991), The Triad in Foreign Direct Investment.

UNCTAD, World Investment Report (1995), Transnational Corporations and Competitivenes

UNCTAD, World Investment Report (1998), Trends and Determinant

UNCTAD, World Investment Report (1999), Foreign Direct Investment and the Challenge of Development.

UNCTAD, World Investment Report (2001), Promoting Linkage

UNCTAD, World Investment Report (2003), FDI Policies for Development: Natıonal And Internatıonal Perspective

Vernon, Reymond (1966), "Intenational Investment and International Trade ın the Product Cycle", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 80, No. 2, pp. 190-270

Weeks, John (2003), *Latin Amerika'da İhracat, Yabancı Yatırım ve Büyüme: Simülasyon Yöntemiyle Şüpheci Bir Yaklaşım*, Derleyen: Köse, A. H. ; Şenses, Fikret; Yeldan, E. , İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, yayın evi: İletişim Yayınları.

Xu, Bin (2000), " Multinational Enterprises, Technology Diffusıon, and Hosy Country Productivity Growth", *Journal of Development Economics*, Vol. 62 (2004), pp. 477-493.

Yaşgül, Serhat (2002*), Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri*, Derleyen:Soyak,A. , İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, OM yayın evi , İstanbul 2002.

Yıldırım, Nuri (1983*), Uluslararası Şirketler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Zeytinoğlu, Erol (1966*), Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınmasında Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Türkiye*, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Aşkın Basımevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

AD SOYAD : **Aygül DÖNMEZ**

DOĞUM YERİ/TARİHİ : KARAİSALI/03.03.1978

E-POSTA : ayguldonmez1978@yahoo.com

EĞİTİM DURUMU

(2001-2009) : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı , Adana

(1996-2000) : Lisans, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Adana

Çukurova Üniversitesi, Hayırlı Sabancı Yabancı Diller Merkezi, İngilizce, Adana

(1989-1995) : Lise,Mehmet Kemal Tuncel, Adana

(1984-1989) : Ömer Hâluk Özuçak İlkokulu, Adana

YABANCI DİL

İngilizce (iyi derece)

BİLGİSAYAR

Word, Excel, Power Point